

# **Poder i territori durant el regnat de Jaume I. Catalunya i Aragó\***

Flocel SABATÉ  
Universitat de Lleida

Indagar entorn del retrat que ofereixen el poder i el territori als dominis inicials del rei Jaume I vol dir, pròpiament, acotar els límits de la realitat. A l'observador atent, li pot sobtar que tant la Renaixença, que commemorava el set-centè aniversari del naixement d'aquest monarca, com la majoria de les nombroses obres de divulgació aparegudes quan es rememora el vuit-centè aniversari del mateix fet, a més d'entretenir-se en aspectes dinàstics i familiars sovint explicats descontextualitzadament, coincideixin a lloar els aspectes més vistosos d'aquell llarg regnat, com són l'expansió insular i peninsular. I també pot sobtar que, entre una commemoració i l'altra, la historiografia moltes vegades ha atribuït la majoria dels fets destacables d'aquell temps al monarca mateix, com si la pròpia dinàmica de la societat no comptés. Ben diferentment, la realitat està fitada en el territori. Copsar com s'articula l'espai ens mostrarà qui tenia capacitat per a exercir la justícia i qui gaudia de la recaptació de les exaccions; en definitiva, qui posseïa la jurisdicció i la fiscalitat, és a dir, qui retenia les brides efectives del poder. Sobre l'espai realment trepitjat pels homes i les dones d'aquell temps, es perfilarà el contrast, la topada i l'afaiçonament dels pactes convivencials entre la Corona, els barons i els municipis, cadascun dels quals generant el respectiu discurs de justificació, en què no faltará el suport romanista, la invocació de la tradició i l'ostentació de la pròpia força. La veritable gran obra d'un regnat es dirimeix, doncs, sobre el territori, perquè és on es posaran en joc, es validaran i arrelaran les dinàmiques i les formes de poder, amb una transcendència que marcarà la posteritat.

\* La recerca que sustenta el present treball participa dels projectes de recerca HUM2005-03125/HIST i MAR2009-08598/HIST finançats pel Ministeri de Ciència i Innovació del Govern d'Espanya. Abreviatures emprades: AAC, Arxiu Arxiprestal de Calaf; ACA, Arxiu de la Corona d'Aragó; ACL, Arxiu Capítular de Lleida; ACP, Archives Communales de Perpignan; ACV, Arxiu Capítular de Vic; ADM, Archivo Ducal de Medinaceli; ADPO, Archives Départementales des Pyrénées-Orientales; AEV, Arxiu Episcopal de Vic; AES, Arxiu Eclesiàstic de Solsona; AHCBE, Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal d'Empordà; AHCC, Arxiu Històric Comarcal de Cervera; AHCG, Arxiu Històric de la Ciutat de Girona; AHCI, Arxiu Històric Comarcal d'Igualada; AHCM, Arxiu Històric Comarcal de Manresa; AHCO, Arxiu Històric Comarcal d'Olot; AHCR, Arxiu Històric Comarcal de Reus; AHCV, Arxiu Històric Comarcal de Valls; AHCT, Arxiu Històric Comarcal de Tàrraga; AHCTE, Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre; AHFF, Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar; AHMC, Arxiu Històric Municipal de Calella; AHMTM, Arxiu Històric Municipal de Torroella de Montgrí; AHTa, Arxiu Històric de Tarragona; AHTE, Arxiu Històric de Terrassa; AMC, Arxiu Municipal de Camprodon; AMSJA, Arxiu del Monestir de Sant Joan de les Abadesses; ANC, Arxiu Nacional de Catalunya; APPR, Arxiu Parroquial dels Prats de Rei; AVV, Arxiu del Veguer de Vic; BC, Arxiu de la Biblioteca de Catalunya; CF, Arxiu de la Cúria Fumada de Vic.

## 1. PODER I TERRITORI: EL CONTEXT

El difícil inici del regnat del menor Jaume I —son pare mort lluitant contra els dictats de l'Església,<sup>1</sup> amb el corresponent estigma pecaminós,<sup>2</sup> i ell retingut vuit mesos en mans de Simó de Montfort fins a la intervenció papal—<sup>3</sup> i la llarga minoria amb la persona i el govern en mans dels «consiliarii regis» designats pel papa<sup>4</sup> —encara que el seu tutor<sup>5</sup> estigui ben relacionat amb la casa reial i amb la noblesa—<sup>6</sup> no fan més que facilitar l'erosió de les febles bases del poder regi. La convergència, al segle XII, damunt del casal barceloní de la Corona reial aragonesa i dels dominis comtals de Cerdanya, Besalú, Pallars Jussà i Rosselló, a més de Ribagorça i Sobrarb,<sup>7</sup> ha cohesionat Catalunya<sup>8</sup> i l'ha emparellat amb Aragó,<sup>9</sup> però no ha pogut superar un origen fitat, al nord-est peninsular, en un afonament carolingi que havia forçat al segle IX la plena autonomia de cada comtat, seguida per una ocupació de la frontera afavoridora de la castralització, uns afermaments baronials igualment presents a l'interior dels comtats al segle X i unes fortes singularitzacions baronials al segle XI,<sup>10</sup> mentre que, a Aragó, la ràpida ocupació de les terres noves al llarg del segle XII propicia, precisament, l'afermament d'un poder senyorial renovat i hereditari,<sup>11</sup> ben visualitzat en la castralització dels nous dominis.<sup>12</sup> Això explica que els esforços de Ramon Berenguer IV i d'Alfons el Cast per clarificar les pròpies rendes i capacitats jurisdiccionals i agilitar-ne la gestió i el control,<sup>13</sup> sorgits de la mateixa necessitat creditora,<sup>14</sup> no puguin superar un limitat i insuficient domini territorial, fins al punt que, a l'entrada del segle XIII, la monarquia ha de recórrer als crèdits d'enfortits nobles, de poderosos eclesíastics i d'emergents burgesos,<sup>15</sup> i

1. Jordi VENTURA, *Pere el Catòlic i Simó de Montfort*, Barcelona, Selecta-Catalònia, 1996, p. 290-294.
2. Martín ALVIRA, *El Jueves de Muret. 12 de Septiembre de 1213*, Barcelona, Vicerektorat d'Activitats Culturals i Patrimoni de la Universitat de Barcelona, 2002, p. 410-460.
3. Damian J. SMITH, *Innocent III and the Crown of Aragon. The limits of Papal Authority*, Ashgate, Aldershot, Burlington, 2004, p. 143-146.
4. Antoni M. ARAGÓ i Josep TRENCHS, «Las escribanías reales catalano-aragonesas, de Ramón Berenguer IV a la minoría de Jaime I», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* (Madrid), vol. LXXX (1979), p. 439.
5. Antoni PLADEVALL, *Guillem de Mont-rodon. Mestre del Temple i tutor de Jaume I*, Lleida, Pagès, 1993, p. 40-53.
6. Antoni PLADEVALL, *Mont-rodon. Passat i present d'un gran llinatge i d'un casal osonenc*, Vic, Diac, 2001, p. 42-43.
7. Flocel SABATÉ, «Catalunya Medieval», a *Història de Catalunya*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2004, p. 197-205.
8. Michel ZIMMERMAN, «Des pays catalans à la Catalogne: genèse d'une représentation», a Philippe SÉNAC (dir.), *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Âge*, Perpinyà, Presses Universitaires de Perpignan, 1995, p. 71-85.
9. Flocel SABATÉ, «Els primers temps: segle XII (1137-1213)», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. I, Barcelona, Edicions 62, 2007, p. 31-36.
10. Flocel SABATÉ, «Las tierras nuevas en los condados del nordeste peninsular (siglos X-XII)», *Studia Historica. Historia Medieval* (Salamanca), núm. 25 (2005), p. 140-152.
11. Juan Fernando UTRILLA, «De la aristocracia a la nobleza: hacia la formación de los linajes nobiliarios aragoneses (1076-1276)», a *La nobleza peninsular en la Edad Media. VI Congreso de Estudios Medievales (León, 1997)*, Ávila, Fundación Sánchez Albornoz, 1999, p. 456-473.
12. Carlos LALIENA, «Castillos y territorios castrales en el valle del Ebro en el siglo XII», a Juan Antonio BARRIO i José Vicente CABEZUELO (ed.), *La fortaleza medieval. Realidad y símbolo. Actas de la XV Asamblea general de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, Alacant, Sociedad Española de Estudios Medievales, Ayuntamiento de Alicante, Universitat d'Alacant, Fundación de Estudios Medievales Jaime II, 1998, p. 31-45.
13. Thomas N. BISSON, «Le Conflent, le Vallespir et la Cerdagne d'après les censiers et comptes fiscaux des premiers comtes-rois de Barcelone (1151-1213)», a *Conflent, Vallespir et Montagnes Catalanes. Actes du 11e Congrès de la Fédération Historique du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon (Prades-Villefranche du Conflent, juin 1978)*, Montpellier, CNRS, 1980, p. 71-75.
14. Thomas N. BISSON, «The problem of Feudal Monarchy: Aragon, Catalonia and France», *Speculum* (Cambridge), vol. LIII (1978), p. 47-72.
15. Thomas N. BISSON, *Fiscal accounts of Catalonia under the early count-kings (1151-1213)*, vol. I, Berkeley, Los Angeles, Londres, University of California Press, 1984, p. 23-150.

que fins i tot la política expansiva de Pere el Catòlic obligui a dependre de crèdits que pignoren gran part de les rendes i dels drets de la Corona i que necessiten peticions extraordinàries, com els bovatges i els monedatges.<sup>16</sup> No és estrany, doncs, que gran part del territori escapi a la capacitat règia i se situï sota un ple domini jurisdiccional i rendístic de nobles, eclesiàstics i fins i tot burgesos.<sup>17</sup>

El paper de la monarquia depèn de la capacitat d'afermament sobre aquest mosaic trencadís. L'avi de Jaume I, Alfons el Cast, a més d'insistir en la clarificació de les bases rendístiques i jurisdiccionals,<sup>18</sup> va procurar reforçar el pes de la Cancelleria Reial,<sup>19</sup> incorporar experts inversors urbans entre els gestors de les pròpies rendes,<sup>20</sup> capitalitzar iniciatives jurídiques i legislatives<sup>21</sup> —assumint els Usatges de Barcelona<sup>22</sup> i acaparant les Constitucions de Pau i Treva—<sup>23</sup> i empentar un discurs de cohesió i legitimitat<sup>24</sup> que partia de la preeminència personal per la condició de rei<sup>25</sup> i seguia amb l'exaltació del llinatge, degudament valorat gràcies a textos com els *Gesta comitum Barcinonensi*.<sup>26</sup> La difusió del dret romà ja havia contribuït, al segle XII,<sup>27</sup> a definir el sobirà com a príncep únic i suprem dels dos països en aquest moment consolidats, Catalunya i Aragó, invocant uns àmbits de competències exclusives, una identificació amb el conjunt territorial i una posició garant de la llei i l'ordre, elements assumits i aprofitats pel sobirà tot adoptant indicatius de preeminència, com la referència al propi regnat en la documentació.<sup>28</sup> Aquests plantejaments, que ja havien facilitat que el 1162 Ramon Berenguer IV reivindicés que «omnium iniuste oppressore in terra sua cura comitem de iure spectat»,<sup>29</sup> s'imposaran amb el desplegament dels juristes romanistes al segle XIII. Així ho exem-

16. Manuel SÁNCHEZ, *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*, Vic, Girona, Eumo, Universitat de Girona, 1995, p. 38-42.

17. Flocel SABATÉ, «Territori i jurisdicció», a *Catalunya Romànica*, vol. XXIV, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 65-66.

18. Josep M. SALRACH, «El "Liber Feudorum Maior" i els comptes fiscals de Ramon de Caldes», a *Documents Jurídics de la Història de Catalunya*, Barcelona, Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, 1986, p. 23-26.

19. Antoni M. ARAGÓ i Josep TRENCHS, «Las escribanías reales catalano-aragonesas de Ramón Berenguer IV a la minoría de Jaime I», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* (Madrid), vol. LXXX (1977), p. 425-430.

20. Thomas N. BISSON, «Ramon de Caldes (c. 1135-1199). Dean of Barcelona and king's minister», a Kenneth PENNINGTON i Robert SOMERVILLE (ed.), *Law, Church and Society: Essays in Honor of Stephan Kutner*, Filadèlfia, Philadelphia University, 1977, p. 281-292.

21. Thomas N. BISSON, «Feudalism in Twelfth-Century Catalonia», a *Structures féodales et féodalisme dans l'Occident méditerranéen (xe-XIIIe siècles). Bilan et perspectives de recherches*, Roma, École Française de Rome, 1980, p. 185-192.

22. André GOURON, «Sur la compilation des Usages de Barcelone au douzième siècle», a *El Dret Comú i Catalunya. Actes del VIII Simposi Internacional (Barcelona, maig 1998)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1999, p. 219-236.

23. Thomas N. BISSON, «The Organized Peace in Southern France and Catalonia (ca. 1140-ca. 1223)», *The American Historical Review* (Washington), núm. 82 (1977), p. 290-311.

24. José Enrique RUIZ DOMÉNEC, *A propósito de Alfonso, rey de Aragón, conde de Barcelona y marqués de Provenza*, Barcelona, Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1996, p. 69-107.

25. Flocel SABATÉ, «Corona de Aragón», a *Historia de España. Historia Medieval. La época medieval: administración y gobierno*, Madrid, Istmo, 2003, p. 300-304.

26. Joan Pau RUBIÉS i Josep M. SALRACH, «Entorn de la mentalitat i la ideologia del bloc de poder feudal a través de la historiografia medieval fins a les quatre grans cròniques», a *La formació i expansió del feudalisme català. Actes del col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona (8-11 de gener de 1985). Homenatge a Santiago Sobrequés i Vidal [Estudi General (Girona)]*, núm. 5-6 (1985-1986), p. 480-481.

27. André GOURON, «Sur la compilation des Usages de Barcelone au douzième siècle», a *El Dret Comú...*, p. 226-229.

28. Thomas N. BISSON, «L'essor de la Catalogne: identité, pouvoir et idéologie dans une société du XIIe siècle», *Annales. Économies. Sociétés. Civilisations* (Paris), núm. 39 (1984), p. 454-479.

29. ACA, Cancelleria, Pergamins de Ramon Berenguer IV, sense data, carpeta 41, doc. 11. Editat a Flocel SABATÉ, «Judici entre el comte Ramon Berenguer IV i Bernat d'Anglesola», *Ilerda. Humanitats* (Lleida), núm. 49 (1991), p. 142.

plifica Pere Albert,<sup>30</sup> des d'una posició personal ben propera i afavorida pel rei,<sup>31</sup> en reivindicar per al príncep dos puntals: la general jurisdicció i la identificació amb el bé públic. El primer permet prendre una piràmide feudal en la qual el sobirà presideix damunt dels altres nobles, raó per la qual els vassalls d'aquests últims també restarien «en poder del Príncep per rahon de jurisdicció general que ha en son regne, cor en tots homes del regne seu a mer imperi, cor totes coses que són e.l regne són del rey quant a jurisdicció.» La pràctica, però, desvirtua aquest raonament, perquè en realitat la jurisdicció i les exaccions s'escapen absolutament del monarca en els arrelats dominis nobiliaris. Quan el monarca, el 1265, fidel a l'argument romanista, invoca la capacitat suprema per exigir la cena a tots els territoris, li cal ordenar als seus oficials a Girona que empenyorin les propietats dels súbdits del comte d'Empúries perquè aquest insisteix a no sentir-se'n obligat.<sup>32</sup> En aquest context, s'imposa la segona reivindicació de Pere Albert, advertint que, tot i que sembli que el rei i els nobles gaudeixen d'ídèntiques capacitats, cadascun en el respectiu domini, en realitat hi ha una gran diferència, perquè el monarca actua pel bé públic i el baró, pel privat,<sup>33</sup> «e profit públic val més que privat.»<sup>34</sup>

Aquests advertiments tracten, precisament, de rebatre la contundent puixança baronial. Després que el 1173 Alfons el Cast ha assumit les constitucions de Pau i Treva damunt d'un ample domini més fàcil de descriure que de denominar —«in dicta terra mea, a Salsis usque ad Dertusam et Ilerdam cum finibus suis»—,<sup>35</sup> el 1187 el comte Ermengol VIII proclama unes específiques constitucions de Pau i Treva per als seus dominis urgellencs,<sup>36</sup> amb tota la intenció d'evidenciar la seva posició superior com a garant de la pau i el bé públic dels seus súbdits.<sup>37</sup> Poc després, el 1188, la noblesa esbotza definitivament la pretensió reial d'imposar un bovatge a manera d'exacció pública general.<sup>38</sup> De fet, a la segona meitat del segle XII, no sols s'ha afermat el poder baronial, amb els corollaris de privatització, patrimonialització i senyorialització, sinó que també s'ha accentuat l'arbitrarietat amb què exercir la violència i la depredació, fins i tot contra els dominis reials,<sup>39</sup> per part d'uns barons<sup>40</sup> que ara ja no poden obtenir de la frontera els béns necessaris, sobretot moneda i gra,<sup>41</sup> per a desenvolupar el grau d'ostentació que es considera que ha d'envoltar l'ordre nobiliari.<sup>42</sup> En aquest context, la recerca de seguretat

30. Donald J. KAGAY, «Pere Albert: Barcelona canon, royal, advocate, feudal theorist», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), núm. 32/1 (2002), p. 40-46.

31. ACA, Cancelleria, reg. 9, f. 48r.

32. ACA, Cancelleria, reg. 13, f. 204r.

33. Donald J. KAGAY, «The king's right must be preferred to the lord's: sovereignty and suzerainty in the treaties of Pere Albert», a Kenneth PENNINGTON (ed.), *Proceedings of the 10th International congress of Medieval Canon Law*, Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, 2001, p. 693-702.

34. Pere ALBERT, «Commemoracions», a *Usatges de Barcelona i Commemoracions de Pere Albert*, Barcelona, Barcino, 1933, p. 185 i 187.

35. Gener GONZALVO, *Les Constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, Barcelona, Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, 1994, p. 76.

36. Gener GONZALVO, «La Pau i Treva de l'any 1187 per al comtat d'Urgell i vescomtat d'Àger», *Ilerda. Humanitats* (Lleida), vol. XLVIII (1990), p. 170-173.

37. Gener GONZALVO, «El Comtat d'Urgell i la Pau i Treva», a *El Comtat d'Urgell*, Lleida, Universitat de Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, p. 74-75.

38. Thomas N. BISSON, «The Problem of Feudal Monarchy: Aragon, Catalonia and France», *Speculum*, vol. LIII (1978), p. 466-468.

39. Thomas N. BISSON, «The crisis of the Catalonian franchises (1150-1200)», a *La formació i expansió...*, p. 153-172.

40. Pere BENITO, «Els "clamores" de Sant Cugat contra el fill del Gran Senescal, i altres episodis de terrorisme nobiliari (1161-1162)», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 30/2 (2000), p. 852-884.

41. Flocel SABATÉ, *La feudalización de la sociedad catalana*, Granada, Universidad de Granada, 2007, p. 147-152.

42. Blanca GARÍ, «Las "querimoniae" feudales en la documentación catalana del siglo XII (1131-1178)», *Medievalia* (Barcelona), núm. 5 (1984), p. 47-49.

social i econòmica per part de la població es pot encarar mitjançant els actes de donació, protecció i autodonació vers els possessors de la terra,<sup>43</sup> consolidant així la servitud camperola, a manera de vincle de protecció, via de control senyorial i fórmula exactiva.<sup>44</sup>

En realitat, més que un desordre, es viu la consolidació del marc de la feudalitat, començant per la seva axiologia, com és clar amb la difusió d'uns valors nobiliaris fitats entorn de la fe, l'honor o la violència.<sup>45</sup> D'altra banda, la consolidació d'unes cases nobiliàries ben afermades en el propi llinatge i l'arrelament secular del patrimoni,<sup>46</sup> amb les capacitats jurisdiccionals i rendístiques inherents, els infon una seguretat que els permet encarar-se totalment amb el sobirà, fins i tot equiparant la vinculació amb la mateixa voluntat divina. El vescomte de Cardona no dubta a dirigir-se a Jaume I ponderant la gràcia divina que sustenta el poder tant de l'un com de l'altre: «Al molt amat e honrad et noble seyer en Jacme per la gràcia de Déu rey d'Aragó, etc, de mi en Ramon per la gràcia de Déu vescomte de Cardona.»<sup>47</sup> És una vinculació suprema a la qual també s'acullen personatges propers al monarca, com Guillem de Montcada<sup>48</sup> en la seva condició de vescomte de Bearn.<sup>49</sup> Alhora, el recuperat dret romà també avala aquestes posicions nobiliàries, tal com els juristes feudistes recorden tot subministrant arguments als barons que els solliciten.<sup>50</sup> Es tracta de reivindicar que es té una possessió en alou, cosa que comporta un domini absolut en el sentit que establirà Baldo degli Ubaldi: «alodium est quod est proprium alicui et a nemine recognovit nisi a Deo.»<sup>51</sup> Bé que evidentment el concepte d'alou s'emprava amb anterioritat,<sup>52</sup> les disquisicions plantegen ara la disjuntiva entre alou i feu —«in alodio vel fevo»—, que passarà a centrar les discussions,<sup>53</sup> tot reivindicant el que sigui «purum alodium».<sup>54</sup> Allà on el rei manqui de la possessió alodial, és a dir, que no hi gaudeixi de la plena jurisdicció, cap dels seus oficials no hi podrà entrar ni procedir contra els homes de l'indret, tal com explícitament reconeix, per exemple, el 1268, sobre el castell termenat de Selma, sota poder del

43. Paul H. FREEDMAN, *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya Medieval*, Vic, Eumo, 1993, p. 123-125.

44. Lluís TO, «Els remences i el desenvolupament de les viles catalanes a l'entorn de 1200», a Louis ASSIER ANDRIEU i Raymond SALA (dir.), *La ciutat i els Poders. Actes del Col·loqui del 8è Centenari de la Carta de Perpinyà (23/25 d'octubre 1997)*, Perpinyà, Université de Perpignan, Institut Catalan de Recherches en Sciences Sociales, 2000, p. 134-156.

45. Thomas N. BISSON, *Tormented voices. Power, Crisis, and Humanity in Rural Catalonia, 1140-1200*, Cambridge, Londres, Harvard University Press, 1998, p. 116-138.

46. José Enrique RUIZ DOMÉNEC, *La memoria de los feudales*, Barcelona, Argot, 1984, p. 123-269.

47. ACA, Cancelleria, reg. 11, f. 241r. Editat a Francesc CARRERAS CANDI, *Miscelánea Histórica Catalana*, vol. II, Barcelona, Imprenta de la Casa Provincial de Caridad, 1906, p. 494.

48. «Cum dominus rex assignaret nobis Guillelmo de Montecatano, Dei gratia vicecomiti bearnensi, vigintimilia morabetinorum...» És la seva titulació habitual: «Sit omnibus notum quod nos Guillelmus de Montecatano, Dei gratia vicecomes bearnensis...»: ACA, pergamins de Jaume I, 256 i 296; editat a Thomas N. BISSON, *Medieval France and her pyrenean neighbours. Studies in early institutional history*, Londres, Ronceverte, The Hambledon Press, 1989, p. 380-381 i 391.

49. Malgrat la invocació divina, i precisament per participar amb notorietat en els interessos polítics catalans que el fan estar més interessat pels afers mediterranis, Guillem de Montcada, el 1228, «ne fit aucune difficulté pour promettre de rendre hommage à Henri III pour la vicomté de Béarn lors du prochain voyage du souverain anglais en Aquitaine»: Christian DESPLAT i Pierre TUCOO-CHALA, *Histoire générale du Béarn souverain*, Monein, PyrèMonde, Princi Negue, 2007, p. 65.

50. Gérard GIORDANENGO, «Les feudistes (XIIe-XVe s.)», a *El dret comú i Catalunya. Actes del IIn Simposi Internacional. Barcelona, 31 maig-1 juny de 1991*, Barcelona, Fundació Noguera, 1992, p. 75-79.

51. Josep M. PONS i GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. III, Barcelona, Fundació Noguera, 1989, p. 119.

52. Al segle anterior, per exemple, es pot detallar, «dimito Bertrandus de Castello castrum meum d'Apierola, sicut ego melius habeo vel habere debeo et teneo per meum alodium francum et liberum, cum suis terminis et cum suis pertinenciis»: José RIUS, *Cartulario de «Sant Cugat» del Vallés*, vol. III, Barcelona, CSIC, 1947, p. 312).

53. ACA, Cancelleria, Memorials 75, f. 170r.

54. Antoni PLADEVALL i Pere CATALÀ, «Castell de Milany i casal —o castell— de Vallfogona», a *Els castells catalans*, vol. V, Barcelona, Rafael Dalmau, 1976, p. 119.

Temple.<sup>55</sup> Les discrepàncies en la interpretació van concatenant les tensions sobre l'exercici jurisdiccional en indrets concrets, que sempre esclaten en el moment d'aplicar la justícia, com a indicador del domini suprem: quan Guillem de Vila-rasa aplica penes físiques a Reiners, ho fa com a indicatiu d'una plena potestat que el monarca li discuteix mobilitzant en contra seu, el 1263, el veguer de Rosselló.<sup>56</sup>

A partir del dictat de l'usatge *Cunctis Pateat*,<sup>57</sup> des del regnat de Pere el Catòlic, el monarca avança en la percepció d'ocasionals exigències globals sota la demanda dels bovatsges a Catalunya, i del monedatge a Aragó, com consolidarà Jaume I en endegar el regnat i en aconseguir el suport estamental de cara als reptes militars extraordinaris,<sup>58</sup> i fins i tot una pactada periodicitat com estableixen per a Aragó les Corts de Montsó del 1236.<sup>59</sup> La realitat de la percepció i la significació inherent a poder exigir-la no estalvien, ans al contrari, la necessitat d'afermar la base patrimonial del sobirà, amb totes les seves imbricacions exactives i jurisdiccionals. Conscient de la situació, Jaume I mostra una clara voluntat d'eixamplar el domini regi, mitjançant compres com les de Castellnou d'Argençola<sup>60</sup> o dels castells de Sant Llorenç de la Muga i Bassegoda, amb les mines existents al terme,<sup>61</sup> i sobretot gràcies a una hàbil política de bescanvis que aporta, entre altres, indrets com Híjar,<sup>62</sup> la vall de Banyuls,<sup>63</sup> Camprodon,<sup>64</sup> Torroella de Montgrí,<sup>65</sup> Gurb,<sup>66</sup> Camarasa<sup>67</sup> o els dominis orientals de Guillem de Cervera,<sup>68</sup> a més d'afermar possessions al Vallès Oriental i al Maresme.<sup>69</sup> Coetàniament, els sistemes de doble domini, tan propis del dret romà que entre la segona meitat del segle XII i la primera del XIII impregnen tot l'àmbit jurídic,<sup>70</sup> aporten elements per al consens entre el monarca i els qui, ja siguin

55. Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1918 (facsimil, 2004), p. 413.

56. ACA, Cancelleria, reg. 14, f. 9v.

57. Thomas N. BISSON, *Conservation of coinage. Monetary Exploitation and its Restraint in France, Catalonia and Aragon (C.A.D. 1000-1225)*, Oxford, Clarendon Press, 1979, p. 199-200.

58. Pere ORTÍ, «La primera articulació del estado feudal en Cataluña a través de un impuesto: el bovaje (ss. XII-XIII)», *Hispania* (Madrid), vol. LXI/3, núm. 209 (2001), p. 977-990.

59. Carmen ORCÁSTEGUI, «La reglamentació del impuesto del monedaje en Aragón en los siglos XIII-XIV», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. v, p. 113-121.

60. Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari...*, p. 225.

61. El 1225, Bernat de Llers ven al rei «castellum meum quod vulgariter dicitur Rupis de Bassegoda, cum ruppe et suis omnibus edificiiis et pertinenciis et villam meam que dicitur Menera de Bassegoda, que est infra terminos eiusdem castelli cum sua argentera tam de argento, ferro, cupro, plumbo et stagno, quam de alio quolibet metallo, et castellum meum de Santo Laurencio de Sanahuga (sic) cum omnibus edificiiis et pertinenciis»: Francesc MIQUEL, *Liber Feudorum Maior*, vol. II, Barcelona, CSIC, 1945, p. 30.

62. Enrique MAINÉ, «La carta de població concedida a Tierga por Don Pedro de Urrea en 1334», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. x-xi (1993), p. 529.

63. Bernard ALART, *Privilèges et titres relatifs aux franchises, institutions et propriétés communales de Roussillon et de Cerdagne depuis le XIe siècle jusqu'à l'an 1600*, vol. I, Perpinyà, Charles Latrobe imprimeur-libraire, 1878, p. 190.

64. Francesc MONSALVATJE, *Monasterios del antiguo condado de Besalú. Camprodon*, Olot, Imprenta y librería de Juan Bonet, 1895, p. 43.

65. Narcís BLANCH, *Crónica de la Provincia de Gerona*, Madrid, Aquiles Ronchi, 1866, p. 92.

66. AEV, pergamins llibre IX, 43; ACV, calaix 37, privilegis i estatuts III, 60.

67. ACA, Cancelleria, Jaume I, pergamins 904 i 905.

68. «Toto iure exitibus et redditibus quos in ville de Cervarie et terminis ac pertinenciis suis et in Podioalto et in santo Antolino et in Gaver et in Staras et in Ondara et in Prats et terminis ac pertinenciis»: ACA, Cancelleria, Memorials 75, f. 171r.

69. Francesc MONSALVATJE, *Colección diplomática del Condado de Besalú*, vol. v, Girona, Imprenta de Eusebio Simón, 1908, p. 211.

70. Josep Maria FONT RIUS, «La recepción del derecho romano en la Península Ibérica durante la Edad Media», *Recueil de Mémoires et travaux publiés par la Société d'Histoire du Droit et des Institutions des anciens pays de droit écrit* (Montpellier), vol. VI (1967), p. 90-91.

nobles, barons, eclesiàstics o burgesos, al·leguen el gaudi jurisdiccional, mitjançant la disquisició entre el mer i el mixt imperi.<sup>71</sup> Això obliga al fet que les cessions especifiquin si contenen l'«omnimodam iurisdictionem altam et baxam»<sup>72</sup> identificada amb el mer i mixt imperi —com es diu a Roca de Llaers el 1262—,<sup>73</sup> o només la jurisdicció menor, cosa que no evita nombroses discrepàncies, que s'endinsaran en la centúria següent.<sup>74</sup> De fet, al mateix moment, el monarca es veu en la necessitat de cedir molts altres llocs, com la part reial a Mataplana, Gombrèn, Blancafort i Mogrony,<sup>75</sup> mentre que els grans dominis assolits, com la titulació superior del comtat d'Urgell, s'evidencien de manera merament formal<sup>76</sup> i altres no es poden materialitzar encara, com les aspiracions al vescomtat de Bas.<sup>77</sup> En definitiva, el patrimoni regi als territoris tradicionals no s'engruixirà tant com el monarca requereix, cosa que el deixa més exposat al vigor dels qui pretenen contraposar altres discursos del poder.

«En 1235, lo castell de Besora fôu invadit per Guerau de Puig-tornés, qui entrà sos termes en cavalcada.»<sup>78</sup> En realitat, tots els nobles estan convençuts que «los cavallers han privilegi o usança de guerrear los uns ab los altres.»<sup>79</sup> Les guerres privades s'apoderen, doncs, del territori, fruit d'un sistema abocat a l'acapament de drets i rendes, on la força comporta la intimidació del col·lectiu humà imbricat amb l'adversari. La reiteració i normalitat amb què es viu aquest plantejament, amb facilitat pot comportar confusions, com s'adverteix el 1243 quan «Don Pere de Queralt devia estar en guerra ab lo noble Ramón de Cardona», atès que «Don Pere tenia apresat a dos hòmens de Sant Martí Esgleyoles, que éll creya qu'eren hòmens del Cardona», situació mantinguda fins que «très hòmens de Veciana afiançen als dos presoners de Sant Martí assegurant que no són de la jurisdicció del Cardona ni de cap altre enemich de Don Pere.»<sup>80</sup> Les relacions es modulen segons l'estat en què s'està: «propter guerram quam vos cum aliquibus habeatis.»<sup>81</sup> Són tensions que cerquen la violència intimidatòria i que estan reglades sota l'ordre feudal, el qual concatena els motius de discrepància entorn dels béns, drets o jurisdiccions, els greuges, els desafiaments, l'establiment de treves i, finalment, l'assoliment d'acords mitjançant conveni o sentència arbitral. La violència que ha guiat la guerra pretenia, doncs, garantir una bona posició per arribar a l'acord final, raó per la qual l'agressivitat era, sobretot, intimidatòria.

Les pretensions règies de veure reconegut un poder superior dins aquest marc de tensions són contraposades no sols per la força ostentada i la tradició invocades pels nobles, sinó també per les iniciatives legislatives. El *ius maletractandi* aprovat el 1202<sup>82</sup> cerca, sobretot, evitar les maniobres d'ingerència reial:<sup>83</sup> «Si domini suos rusticos male tractaverit vel sua eis abstulerint, tam ea que sunt in pace

71. Hilda GRASSOTI, «Hacia las concesiones de señorío con mero y mixto imperio», a *Estudios en homenaje a Don Claudio Sánchez Albornoz en sus 90 años. Anexos de Cuadernos de Historia de España*, vol. III, Buenos Aires, Instituto de Historia de España, 1985, p. 140-141.

72. Lluís GARCÍA DE VALDEAVELLANO, *Curso de Historia de las Instituciones españolas*, Madrid, Alianza, 1993, p. 581.

73. Pere CATALÀ i Miquel BRASÓ, «Apunt sobre el monestir de Sant Joan de les Abadesses», a *Els castells catalans*, vol. v, p. 92.

74. Flocel SABATÉ, «Discurs i estratègies del poder reial a Catalunya al segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), núm. 25 (1995), p. 623.

75. Antoni PLADEVALL i Pere CATALÀ, «Castell de Mataplana», a *Els castells catalans*, vol. v, p. 31-32.

76. Flocel SABATÉ, *El territori del comtat d'Urgell*, Lleida, Universitat de Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, en premsa.

77. ACA, Cancelleria, reg. 15, f. 65r.

78. Francesc CARRERAS CANDI, *Miscelánea...*, vol. II, p. 461.

79. ACA, Cancelleria, Papeles por incorporar, Cervera, f. 9r.

80. Joan SEGURA, «Repàs d'un manual notarial del temps del rey En Jaume I», a *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al Rey En Jaume I y a la seua època*, vol. I, Barcelona, Stampa d'en Francisco Altés, 1909, p. 304.

81. ACA, Cancelleria, reg. 9, f. 262r; Francesc CARRERAS CANDI, *Miscelánea...*, vol. II, p. 492-493.

82. Paul H. FREEDMAN, *Assaig d'història de la pagesia catalana*, Barcelona, Edicions 62, 1988, p. 107-129.

83. Lluís To, «Drets de justícia i masos: hipòtesi sobre els orígens de la pagesia de remença», *Revista d'Història Medieval* (València), núm. 6 (1995), p. 144.

et tregua quam alia, nullo modo teneantur Domino regi in aliquo nisi sint de feudo Domini Regis vel Religiosorum locorum, tunc feudatariis non liceat.» Afermant aquesta via, les Corts del 1228 explícitament limiten del tot les intencions del veguer, com a oficial districtual regi, en dominis baronials: «Quod nullus vicarius cavalcata facere valeat vel presumat super honores vel homines ecclesiarum et monasteriorum, vel super castrum vel honorem de feudo ecclesie vel militis, nisi in domino feudi prius inventa fuerit fatica de directo ratione illius qui pacem dicitur violasse.»<sup>84</sup>

Les pràctiques i els usos feudals han de dirimir, doncs, les tensions. Assumint aquest marc, el monarca també pot tractar d'afermar una posició preeminent aprofitant el suport al príncep que, empeltats de romanisme,<sup>85</sup> aporten els mateixos Usatges de Barcelona. Si més no, l'usatge *Simili modo* li permet arbitrar en tensions allargassades, tot evidenciant així la posició suprema de qui pot imposar treves als contendents: «Simili modo firmissime observetur tregua et securitas quas preceperint principes inter inimicos teneri, quamvis ipsi inimici eandem treguam ei non auctorizaverint.»<sup>86</sup> Tanmateix, superat pel major vigor dels nobles i contrariat per la invocació d'una tradició contrària, el monarca no pot imposar aquest exercici de sobirania sense contrarietats. Pot fer-ho quan els nobles es posen d'acord, com s'esdevé el 1226 en poder intervenir entre el vescomte de Cardona i Guillem de Montcada.<sup>87</sup> En canvi, el 1252, en la guerra del vescomte de Cardona contra els Cervelló, els Anglesola i els Queralt, la treva imposada per Jaume I no és respectada pel primer, que nega la capacitat del rei en virtut de la tradició contrària:

Quod idem dominus rex mandavit de facto, cum de iure consuetudinario non deberet treugas inter eundem Raimundus ex una parte et inimicos suos contentos in libello ex altera et non servavit ipsas treugas, quia non tenebatur propter consuetudinem Catalonia, que talis est: quod magnates sive probi homines possunt inter se guerram habere, ita quod dominus rex non debet eam prohibere nec dare treugas aut mandare inter eos, nisi in casibus infrascriptis, videlicet, quando dominus rex facit guerram cum inimicis suis; item quando facit exercitum generalem contra inimicos suos; item quando convocat curiam generalem; in quibus casibus tenentur servare eius treugas.

Davant d'aquesta negativa, Jaume I compareix com a part agent contra el vescomte cardonenc en el tribunal que ell mateix ha convocat, constituït pels nobles Guillem de Montcada, Berenguer d'Àger i Guillem d'Anglesola assessorats pel canonge de Lleida, Guillem Soler, a fi de proclamar la seva capacitat superior sobre totes les guerres existents al país: «Dicit dominus rex et confiteur verum esse quod potest mandare treugas inter ricos homines habentes guerram ad invicem, non solum in predictis tribus casibus positis per Raimundo de Cardona, sed etiam generaliter in omnibus casibus, quandocunque domino regi placuerit ex plenitudine sue potestatis sibi dare per consuetudinem.» El tribunal reconeix la capacitat règia «sicut in usatico Barchinone continetur», alhora, però, que deixa entreveure el temor de fons, és a dir, que el monarca empri aquesta capacitat com a excusa per incrementar la seva presència. Per això, es vol acotar i fins i tot definir què s'encabeix sota la imposició de

84. «Cortes de Cataluña», a *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, vol. I, Madrid, Real Academia de la Historia, 1896, p. 86 i 121, respectivament.

85. Ramon d'ABADAL, *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1987, p. 68-69; amb les matisacions d'Aquilino IGLESIA, *La creació del Dret. Una història de la formació d'un dret estatal espanyol*, vol. II, Barcelona, Signo, 1993, p. 50.

86. Usatge 65, cap. 61: editat per Joan BASTARDAS, *Usatges de Barcelona. El Codi a mitjan segle XII*, Barcelona, Fundació Noguera, 1991, p. 98.

87. ACA, pergamins de Jaume I, núm. 295: Ambrosio HUICI i María Desamparados CABANES, *Documentos de Jaime I de Aragón*, vol. I, València, Anubar, 1976, p. 164-170.

treva: «Quod treuga data sit talis, inspecta qualitate personarum et negotii pro quo fiet guerra, quod non videatur pax esse vel imponere finem guerre.»<sup>88</sup>

En realitat, no sols no es respecta una pretesa posició preeminent del monarca, sinó que els seus dominis són sotmesos a les mateixes pràctiques de tensió. Entre el 1220 i el 1223, en la guerra entre Guillem de Montcada i Nunó Sanç, en considerar que la Corona donava suport al segon, el primer danya viles reials com Terrassa, l'Arboç i Piera, aquesta última en aquell moment empenyorada a Ramon Folc de Cardona i que també veurà els béns i les collites dels vilatans afectats per la tensió entre la Corona i el senyor d'Òdena.<sup>89</sup> Les guerres inherents a la feudalitat poden, doncs, canalitzar les tensions entre la noblesa i el monarca, cosa que significa que el territori esdevé escenari de la pugna entre la pretensió de consolidació del poder regi i la voluntat d'afermament baronial. La tensió armada contra els dominis territorials aliens esdevé el llenguatge usual amb què expressar les diferències, per la qual cosa aquest nivell d'enfrontament oposa el monarca a qualsevol dels nobles del país, incloent els que li són més propers: l'esmentat Guillem de Montcada, fins al moment previ a la topada bèl·lica amb el sobirà, ocupava el principal lloc de confiança en les rendes i la jurisdicció règies,<sup>90</sup> com a lloctinent del rei,<sup>91</sup> i precisament la tensió es clou el 1225 quan el noble rep una important compensació econòmica,<sup>92</sup> tot denotant, rere la queixa, una discrepància en els comptes que se li deurién, sigui per serveis prestats, per danys patits o per crèdits envellits. La permeabilitat, d'altra banda, és constant: el vigatà Bernat Barutí està plenament implicat amb els Montcada a Vic, als quals gestiona rendes i administra jurisdicció,<sup>93</sup> i quan Guillem de Montcada serveix al monarca, rep per un any, des del 1220, la vegueria reial de Barcelona a canvi d'un crèdit a la Corona que el Montcada ha aconseguit per a Jaume I.<sup>94</sup>

Hi ha un encreuament altament significatiu, perquè el rei depèn dels crèdits provinents dels mateixos nobles amb els quals es discuteix jurisdiccionalment, amb els corresponents corollaris bèl·lics. Es tracta de llinatges ben poderosos, com els Montcada, els Cardona o els Cervera,<sup>95</sup> amb els quals es va concatenant la mateixa relació. El 1262, en cedir temporalment Tagamanent, Piera i Manresa al vescomte Ramon de Cardona, el rei reconeix deutes enllaçats i sumats al llarg de tres generacions, és a dir, del vescomte present, el seu pare i el seu avi.<sup>96</sup>

Els Usatges, com a codi normatiu de la feudalitat, assoleixen, en aquest context, una importància cabdal. Seran explícitament reivindicats, des del 1251, per a consolidar el poder del sobirà sobre una piràmide feudal,<sup>97</sup> però, alhora, els integrants d'aquesta piràmide també recorreran a les mateixes regles del joc feudal per acotar les pretensions del monarca. Les demandes nobiliàries contra el rei s'articulen com l'incompliment per part seva dels deures que els Usatges imposen als senyors vers els

88. ACA, pergamins Jaume I, 1305; edició a Ambrosio HUICI i María Desamparados CABANES, *Documentos de Jaime I de Aragón*, vol. III, Saragossa, Anubar, 1978, p. 77-79.

89. Flocel SABATÉ, «Història Medieval», a *Història de Piera*, Lleida, Pagès, 1999, p. 224.

90. Thomas N. BISSON, *L'impuls de Catalunya. L'època dels primers comtes-reis (1140-1225)*, Vic, Eumo, 1997, p. 172-173.

91. ACA, Cancelleria, Jaume I, pergamins, núm. 130.

92. *Llibre dels feits del rei En Jaume*, ed. a cura de Ferran Soldevila, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007, cap. 24, p. 88.

93. ACA, Cancelleria, Pere el Gran, pergamins, núm. 424; Jaume I, pergamins, núm. 32, 122 i 128.

94. ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume I, núm. 138; editat a Thomas N. BISSON, *Medieval France...*, p. 380.

95. Joan SERRA VILARÓ, *Història de Cardona*, vol. I, Tarragona, Imprenta Sagrañes, 1966, p. 191-197.

96. ACA, Cancelleria, reg. 12, f. 37v-38r.

97. Aquilino IGLESIA, «De "Usaticis quomodo inventi fuerunt"», *Initium. Revista Catalana d'Història del Dret* (Barcelona), núm. 6 (2001), p. 54-55.

seus vassalls,<sup>98</sup> mentre que el sobirà també acut al mateix codi normatiu per a emparar les actituds de força empreses quan té prou vigor per a aplicar-les: «Ells tenien los feus per nós, e que nós los havíem manat servii, e ells no ho havien volgut fer, e per açò los havíem emparats los feus.»<sup>99</sup> Les acusacions mútues són constants: les perennes necessitats del sobirà faciliten que hagi d'escoltar les queixes nobiliàries per no satisfer deutes o per exigir serveis d'armes fora de Catalunya,<sup>100</sup> mentre que ell retreu sovint als mateixos nobles el fet de no respectar les seves regalies. El monarca, per exemple, acusa el bisbe de Vic el 1254 d'emetre moneda, pretenent que es tracta d'una competència règia,<sup>101</sup> però el prelat hi contraposa la tradició, el suport papal i, encara, unes armes religioses contundents com l'excomunió<sup>102</sup> que poden posar en qüestió la salvació eterna dels habitants de Vic que no emprin les encunyacions episcopals.<sup>103</sup>

Coetàniament, a Aragó, el clima entre el monarca i la noblesa culmina el progressiu distanciament mutu allargassat des de la centúria precedent, atès que uns nobles molt atents a l'afermament dels seus dominis extrets a la frontera en l'expansió a la vall de l'Ebre<sup>104</sup> difícilment podien entendre com a favorables els projectes septentrionals de la monarquia, bo i més quan destacats barons aragonesos havien perdut la vida el 1213 a Muret.<sup>105</sup> És un distanciament que, tant a Aragó com a Catalunya, encofurna dues concepcions de societat i dos models de poder, el presidit pel rei i l'acapatat pels respectius barons.

Els uns i els altres es poden trobar a les Corts generals, on els nobles i els barons, allargassant la seva tradicional presència en l'entorn sobirà,<sup>106</sup> adopten ara una definició i una representació estatal<sup>107</sup> al costat de l'Església<sup>108</sup> i de l'emergent poder urbà situat sota la jurisdicció reial,<sup>109</sup> el qual es presenta vigorós com a «probi homines»<sup>110</sup> que representen els «cives et homines castrorum et villarum de Aragó» i «hominum de castris et villis Catalonie.»<sup>111</sup> S'està efectuant així —amb fita formal

98. Francesc CARRERAS CANDI, *Miscelánea...*, vol. II, p. 473-477.

99. *Llibre dels feits...*, cap. 544, p. 512.

100. ACA, Cancelleria, reg. 11, f. 261r.

101. ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume I, núm. 1462.

102. Anna M. BALAGUER, *Història de la moneda dels comtats catalans*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (filial de l'Institut d'Estudis Catalans), 1999, p. 118-121.

103. ACV, calaix 6, 2013.

104. Carlos LALIENA, «La formación de las estructuras señoriales en Aragón (ca. 1083-ca. 1206)», a *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica*, vol. I, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1993, p. 570-585.

105. Juan Fernando UTRILLA, «Pedro II», a Ricardo CENTELLAS (dir.), *Los Reyes de Aragón*, Saragossa, Caja de Ahorros de la Inmaculada, 1993, p. 73-80.

106. Jesús FERNÁNDEZ VILADRIK, «La corte condal: una limitación fáctica a los poderes de la autoridad condal en la Cataluña de la alta edad media», *Revista Jurídica de Cataluña* (Barcelona), vol. LXXXI (1982), p. 373-403.

107. «No parece descabellado pensar que el movimiento de consolidación de las Cortes estuvo protagonizado por el brazo militar, cuya cúpula, es decir los barones y ricos hombres, eran indiscutibles miembros natos que constituían las primitivas Curias y durante mucho tiempo habían mantenido ante el rey la representación del reino»: José Ángel SESMA, «La nobleza bajomedieval y la formación del estado moderno en la Corona de Aragón», a *La nobleza peninsular...*, p. 355-358.

108. Atès el context del poder, és coherent que calguin convocatòries d'assemblees «donde el rey buscaba el consentimiento de la nobleza y de la Iglesia»: Pere ORTÍ, «La primera articulación del estado feudal en Cataluña a través de un impuesto: el bovaje (ss. XII-XIII)», *Hispana*, vol. LXI/3 (2001), p. 996.

109. Gener GONZALVO, «Les assemblees de Pau i Treva i l'origen de la Cort General de Catalunya», a *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional (28, 29 i 30 d'abril de 1988)*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1991, p. 74-78.

110. Thomas N. BISSON, «A General Court of Aragón (Daroca, February, 1228)», *The English Historical Review* (Oxford), vol. XCII (1977), p. 111.

111. Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari...*, p. 20.

el 1214—<sup>112</sup> la transició, des del deure feudal dels súbdits a assistir el senyor, vers una representació estamental dins el nou marc de les corts,<sup>113</sup> on el monarca invocarà el mandat diví, la tradició del llinatge i els deures del príncep a la recerca del benestar dels súbdits,<sup>114</sup> mentre que aquests li prestaran el seu consell i li exposaran unes reivindicacions que perfilen el particular viarany vers un pactisme que no és pas una singularitat pròpia,<sup>115</sup> sinó l'especificació regional d'un indicador dels temps europeus,<sup>116</sup> alhora feudals, burgesos i monàrquics.<sup>117</sup>

## 2. PODER I TERRITORI: LES TOPADES EN UNA SOCIETAT FEUDAL I BURGESA

Al segle XIII, el territori és l'escenari de fortes tensions entre nobles. L'esquema de la confrontació l'aporta el sistema feudal: es parteix de la discrepància entre dos barons per a passar a activar les corresponents cadenes i coalicions de fidelitat en una espiral creixent de violència intimidatòria que va inundant totes les relacions, entreteixint queixes entre vassalls i senyors que pretenen menar, a la fi, a l'assoliment d'acords favorables, que incrementin els drets i les rendes detinguts. Concòrdies com l'establerta entre Guillem de Cardona i Guillem de Claramunt el 1229 davant del rei i, sobretot, sentències arbitrals com l'emesa per Ramon de Penyaforat el 1251 entre Guillema de Claramunt i Ponç de Cervera,<sup>118</sup> o la que el 1236 posa fi a la disputa entre la mitra vigatana i els Malla pel castell termenat de Torroella,<sup>119</sup> exemplifiquen els acords privats portadors d'una «pacem et concordiam» que ha d'estabilitzar els dominis materials i territorials de cadascuna de les parts en discussió, per la qual cosa ambdues pretenen arribar a l'acord de la manera més ben posicionada possible. Atesos els interessos en joc, la combinació de pressió i assoliment d'acords s'aprecia en tots els nivells de discrepància, ja siguin herències tenses —en morir Guillem de Claramunt, els seus familiars més immediats s'embranquen en «multas contentiones, lites et placita et etiam [...] multas guerras» abans d'arribar a la *compositio* assolida el maig del 1231—<sup>120</sup> o alguna de les nombroses disputes entre els castlans i els respectius senyors,<sup>121</sup> com per exemple en l'enfrontament entre el vescomte Guerau de Cabrera i

112. Evelyn Stefanos PROCTER, «The development of the Catalan Corts in the Thirteenth Century», *Estudis Universitaris Catalans* (Barcelona), vol. XXII (1936), p. 525-546. Cal, però, tenir en compte les matisacions conceptuals i les precisions terminològiques afegides per la historiografia, tant en un sentit com en un altre: Oriol OLEART, «La terra davant del monarca: una contribució per a una tipologia de l'assemblea estamental catalana», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), núm. 25 (1995), p. 593-614; Pere ORTÍ, «La primera articulació del estado feudal en Cataluña a través de un impuesto: el bovaje (ss. XII-XIII)», *Hispana* (Madrid), vol. LXI/3 (2001), p. 967-997.

113. Flocel SABATÉ, «Estamentos, soberanía y modelo político en la Cataluña bajomedieval», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. XXI (2009), p. 246-248.

114. Juan Antonio SARDINA, «Tópoi retóricos y temática iusnaturalista en la labor legislativa de Jaime I y su continuación en las cortes medievales catalanas», a *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón. Jaime I y su época* (Zaragoza, 1976), vol. 2 (*Comunicaciones 1 y 2*), Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1980, p. 539-542.

115. Flocel SABATÉ, «Discurs i estratègies del poder reial a Catalunya al segle XIV», *Anuario...*, núm. 25 (1995), p. 641-645.

116. Jesús LALINDE, «El ordenamiento interno de la Corona de Aragón en la época de Jaime I», a *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón* (Zaragoza, 1976), vol. 1, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1979, p. 185.

117. Léopold GENICOT, *Europa en el siglo XIII*, Barcelona, Labor, 1976, p. 93-145.

118. Frederic UDINA MARTORELL, *El «Llibre Blanch» de Santas Creus (Cartulario del siglo XII)*, Barcelona, CSIC, 1947, p. 391-397.

119. Eduard JUNYENT, *Diplomatari de Sant Bernat Calvó, abat de Santes Creus, bisbe de Vich*, Reus, Asociación de Estudios Reusenses, 1956, p. 52.

120. María del Carmen ÁLVAREZ, *La baronía de la Conca d'Òdena*, Barcelona, Fundació Noguera, 1990, p. 129-130.

121. Flocel SABATÉ, «Les castlanies i la comissió reial de 1328», a Manuel SÁNCHEZ (comp.), *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*, Barcelona, CSIC, 1993, p. 199-200.

l'homònim castellà Guerau de Cabrera, superat vers el 1239 amb la concòrdia establerta pel primer i per la vídua i el fill del segon, Beatriu de Castelló i Berenguer de Cabrera.<sup>122</sup> En casos d'una greu tensió, l'acord l'establiran les sentències arbitrals emeses per arbitradors triats per ambdues parts, com s'esdevé el 1224 entre Guillem de Montcada i el bisbe de Vic, cadascun senyor d'una part de Vic.<sup>123</sup> La reiteració a Vic de tensions, sentències arbitrals i convenis entre els detentors de jurisdicció, sovint a partir de casos concrets,<sup>124</sup> posa en relleu el difícil encaix entre la fragmentació jurisdiccional i un marc de tracte i relació humana permanents, perquè la unitat socioeconòmica de la ciutat de Vic vers el propi interior i vers l'entorn d'influència<sup>125</sup> s'ha d'encavalcar damunt dues jurisdiccions a la mateixa ciutat, i encara la reial a l'entorn.<sup>126</sup>

Els dominis jurisdiccionals en mans eclesiàstiques viuen la mateixa dinàmica, bé que l'Església pot aplicar armes espirituals de contundent eficàcia en generar un fort temor popular. Les constitucions conciliars de la província eclesiàstica Tarraconense, precisament sistematitzades des del Concili de Lleida del 1229,<sup>127</sup> protegeixen les possessions de l'Església amb penes que inclouen l'excomunió,<sup>128</sup> tal com experimenta per exemple Bernat de Portella, que, en discutir amb el bisbe de Vic la jurisdicció superior sobre Lluçà, el 1265 fou excomunicat.<sup>129</sup> La pena espiritual és contundent perquè, mitjançant la interdicció dels dominis de l'afectat, pot privar de l'accés als sagraments a tota la població de la seva jurisdicció, la qual, atesa la vivència realista de la religió, en aquestes circumstàncies tem per la pròpia salvació eterna.<sup>130</sup> Així, a Vic, la ciutat físicament partida entre les jurisdiccions dels Montcada i els bisbes, l'escalada de tensions entorn dels respectius drets, accentuada des del 1229,<sup>131</sup> porta els primers a esgrimir, el 1233, contundents mostres de la violència intimidatòria usual: «Fregendo videlicet villam episcopi et ipsius homines capiendo.» I la resposta del bisbe contra Garsenda de Montcada mostra la gravetat de les armes espirituals:

Excommunicamus comitissam predictam et homnes illos qui tale consilium et auxilium sibi dederunt, ac etiam enterdicimus totam terram que eadem comitessa habet in nostra diocesi, suam presentem videlicet villam Vici cum hominibus et feminis in ea existentibus, castrum et honorem de Torilione, et castrum honorem de Curul, et castrum et honorem de Bisaura, et castrum et honorem de Oris, et castrum et honorem de Tornamira, et castrum et honorem de Medalia, cum hominibus et feminis in omnibus ipsis castris et in eorum terminis existentibus et in omnibus ecclesiis que sunt

122. CF, Manual 1239-1242, f. 21r-22v.

123. AEV, pergamins, llibre XVI, núm. 1.

124. Josep GUDIOL, «Les bregues sobre lo senyoriu de Vich en temps del rey Jaume I», a *Congrés d'Història...*, vol. 1, p. 194-207.

125. Imma OLLICH, «Vic i l'expansió econòmica del segle XIII. L'àmbit de la ciutat», *Revista Vic* (Vic), sense numerar (1981), sense paginar; Imma OLLICH, «Vic i l'expansió econòmica del segle XIII. Les formes de vida urbana», *Revista Vic* (Vic), sense numerar (1982), sense paginar.

126. Flocel SABATÉ, *Vegueries i sotsvegueries de Catalunya*, en premsa.

127. Manuel GUALLAR, *Los concilios tarraconenses celebrados en Lérida (Siglos VI-XV)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975, p. 109-110; Roser SABANÉS, *Los concilios ilderdenses de la provincia eclesiástica tarraconense en la Edad Media (a. 546-1460)*, Salamanca, Universidad Pontificia de Salamanca, 2000, p. 396-398.

128. Josep Maria PONS GURI, «Constitucions conciliars tarraconenses (1229-1330)», *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XLVII (1974), p. 65-128, i vol. XLVIII (1975), p. 241-270.

129. Antoni PLADEVALL i Pere CATALÀ, «Castell de Lluçà», a *Els castells catalans*, vol. IV, Barcelona, Rafael Dalmau, 1973, p. 810-811.

130. Flocel SABATÉ, «L'Església secular catalana al segle XIV: la conflictiva relació social», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), núm. 28 (1998), p. 784-785.

131. Eduard JUNYENT, *La ciutat de Vic i la seva història*, Barcelona, Curial, 1976, p. 72.

in terminis dictorum castrorum, et in illa parte quam habet in villa Vici nullum fiat divinum officium preter tantum baptismum et penitentias et ad quecumque locum quo prefata comitissa venerit a divinis cesset officis dum ipse presens fuerit.<sup>132</sup>

Definit el mecanisme de comportament general, el monarca s'hi veu atrapat amb facilitat i reiteració, sense poder jugar un paper preeminent, sinó essent identificat amb un dels bàndols enfrontats o essent objecte directe de les pressions perquè, si la finalitat de la tensió és acumular drets i rendes, és clar que, per a la majoria dels poderosos, aquest objectiu passa per anar abassegant les competències i capacitats règies. Els discursos de preeminència règia amb què el monarca pretén assistir-se esdevenen una arma a favor seu, però, alhora, un objectiu a abatre pels barons mitjançant la invocació d'una pràctica tradicional i l'ostentació d'un major vigor intimidatori. La dècada dels anys vint del segle XIII concatena un seguit de pressions sobre el rei que posen en evidència les limitacions del seu discurs, la incapacitat per a dotar-se de vigor propi i, sobretot, la dificultat per a controlar el territori aragonès i català, on col·lideix amb una embravida noblesa que pretén incidir en les mateixes preses de decisió política. Així, Jaume I es veu successivament arrossegat per la tensió entre els Montcada i el comte de Rosselló, actuant al seu costat;<sup>133</sup> humiliat quan pretén el reconeixement de dominis baronials, incloent-hi severes derrotes en pretendre obtenir per la força castells com el de Montcada;<sup>134</sup> retingut pels nobles aragonesos, fins al punt que, estant a la Suda de Saragossa, no troba cap altra opció que tractar d'evadir-se sol amb la reina, segons recull la Crònica, per «una trapa» amb «dues cordes»;<sup>135</sup> i finalment, abocat a efectuar reconeixements de drets, concedir privilegis i atorgar amples compensacions econòmiques i jurisdiccionals a nobles catalans i aragonesos.<sup>136</sup> Tot es tracta d'encaixar dins del corresponent marc legal, el mateix marc especificat quan el 1226 el vescomte de Cardona i Guillem de Montcada es comprometeren davant del rei a respectar les treves mútues, d'un costat «secundum consuetudinem Catalonie» i de l'altre, «ad forum Aragonie».<sup>137</sup>

Les regles de la feudalitat aporten els mecanismes pels quals es canalitzarà, al llarg de tot el regnat, una tensió que, en realitat, està contraposant dos discursos de poder. En acusar el monarca d'incomplir, en fets concrets, els seus deures feudals vers els seus vassalls, aquests, en realitat, tracten de barrar les pretensions de preeminència règia. Immers en les regles del joc feudal, el rei pot ser acusat per algun vassall d'incomplir els seus deures, cosa que afectarà immediatament els mecanismes de fidelitat. En no rebre la satisfacció esperada, el vassall formula, d'acord amb la legalitat, el corresponent deseiximent. S'endega així una dinàmica d'enfrontaments, de negociacions per atreure's els respectius partidaris, d'agressions intimidatòries, de treves, de negociacions i, finalment, hi ha un pacte, sovint amb una mútua absolució de culpes. Així es visqué, paradigmàticament, després del deseiximent que el vescomte de Cardona plantejà a Jaume I el 1248, i que es clogué amb l'acord del 1253, en què clarament cadascú consta com a cap dels propis fidels, valedors i amics: «Nos, Guillelmus de

132. AEV, pergamins, llibre v, pergami núm. 37: editat a Josep GUDIOL, «Les bregues sobre lo senyoriu de Vich en temps del rey Jaume I», a *Congrés d'Història...*, vol. I, p. 211.

133. John C. SCHIDELER, *Els Montcada: una família de nobles catalans a l'edat mitjana (1000-1239)*, Barcelona, Edicions 62, 1987, p. 141-152.

134. Pere CATALÀ, «Castell de Montcada», a *Els castells catalans*, 2a ed., vol. II, Barcelona, Rafael Dalmau, 1991, p. 66.

135. *Llibre dels feïts...*, cap. 23, p. 87.

136. Luis GONZÁLEZ ANTÓN, «La revuelta de la nobleza aragonesa contra Jaime I en 1224-1227», a *Homenaje a Don José María Lacarra de Miguel en su jubilación del profesorado. Estudios medievales*, vol. II, Saragossa, Anubar, 1977, p. 151.

137. ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume I, núm. 295: Ambrosio HUICI i María Desamparados CABANES, a *Documentos de Jaime I...*, vol. I, p. 169.

Cardona per nos et omnes amicos, valitores et homines nostros diffinimus, solvimus et remitimus vobis domino Iacobo, Dei Gratia regi, et omnibus valitoribus et hominibus vestris in perpetuum.»<sup>138</sup> N'ha de derivar un acord que estabilitzi la relació sobre el fet en disputa, com diu el rei a Balasc d'Alagó el 1235: «Venimus vobiscum ad bonam pacem et concordiam et amicabilem compositionem super contencionem quam era inter nos et vos.»<sup>139</sup>

Desafiar el sobirà acusant-lo d'incomplir els seus deures esdevé, doncs, una estratègia per a mesurar les respectives forces de cara a assolir la concòrdia. D'acord amb el sistema feudal, les queixes són individuals, plantejades per cada súbdit contra el seu senyor, bé que cadascun arrossegà amb normalitat els respectius súbdits i fidels, pactant posicionaments comuns, raó per la qual se celebraran, si cal, reunions inicials conspiradores com les compartides a Castelló de Farfanya el 1259 i a Àger i a Solsona el 1274, tot teixint així clares coalicions de nobles. A Catalunya, la llarga successió de dificultats concatenades entorn del comtat d'Urgell que, obertes en morir Ermengol VIII el 1208, s'aniran renovant fins al 1280, catalitzaran les tensions entre els diferents grups nobiliaris i contra el monarca. Les discussions pels contraposats drets de Guerau de Cabrera i d'Aurembiaix d'Urgell fins a la mort d'ambdós, el 1229 i el 1231; els continguts dels drets de Ponç sobre el comtat, especialment fins al pacte de Tàrrrega del 1235; les disposicions contradictòries arran de la validesa dels dos matrimonis del comte Àlvar, el contret el 1253 amb Constança de Montcada i l'establert el 1257 amb Cecília de Foix, i finalment, el fort deute econòmic deixat per aquest comte en morir el 1268 són un conjunt d'esdeveniments amb dues conseqüències constantment renovades: el posicionament de tots els nobles a un costat o a un altre de la disputa i, alhora, el permanent intent reial d'incidir dins del comtat, cosa que propicia la reacció nobiliària adversa als avenços de la preeminència règia. Per això, el comtat d'Urgell esdevé un catalitzador que aplega els principals nobles, com els titulars d'Urgell, Foix, Pallars i Cardona, capaços de portar les seves coalicions contra el monarca fins al punt de formalitzar els deseiximents del 1259 i del 1274.<sup>140</sup>

A partir d'aquest epicentre, el malestar s'escampa mitjançant altres vectors de tensió, raó per la qual els nobles es negaran a acompanyar el monarca a València, com fa el vescomte de Cardona el 1274 en dir-li que «no us érem tenguts d'anar a cort fora lo comtat de Barcelona»,<sup>141</sup> o a participar en agressions a col·legues enfrontats amb el rei, com sobretot s'esdevé arran de la campanya contra el comtat d'Empúries el 1275.<sup>142</sup> Amb facilitat, les ramificacions s'estenen sobre Catalunya i Aragó, bo i més quan nobles com els Montcada o els Urgell mantenen interessos en ambdós territoris. Zurita resumirà que el 1274 la dinàmica feudal anava concatenant els deseiximents individuals contra el monarca, és a dir, que cadascú, per raó del greuge que invoca haver sofert, «se despedía y desnaturaba del rey [...] porque le quebraba sus fueros y costumbres de Aragón; y a los catalanes, los usatjes y costumbres de Cataluña.»<sup>143</sup> D'aquesta manera, els diferents nobles es manifesten desafectes i desvinculats de qualsevol relació de fidelitat amb el monarca, les seves terres o els seus súbdits, la qual cosa

138. ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume I, núm. 1349 i 1350: Ambrosio HUICI i María Desamparados CABANES, a *Documentos de Jaime I...*, vol. III, p. 115-117.

139. Matías PALLARÉS, «Don Blasco de Alagón, señor de Morella», a *Congrés d'Història...*, vol. I, p. 194-230.

140. Flocel SABATÉ, «El poder soberano en la Cataluña bajomedieval: definición y ruptura», a François FORONDA, Jean-Philippe GENET i José Manuel NIETO SORIA, *Coups d'État à la fin du Moyen Âge? Aux fondements du pouvoir politique en Europe occidentale*, Madrid, Casa de Velázquez, 2005, p. 485-498.

141. Joan SERRA i VILARÓ, *Història de Cardona*, p. 216-217.

142. Flocel SABATÉ, *Castelló, capital del comtat d'Empúries a la baixa edat mitjana*, en premsa.

143. Jerónimo ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, ed. a cura d'Antonio Ubieto i Laureano Ballesteros, València, Anubar, 1972, llibre III, part 2, p. 169.

dóna pas a les diverses accions de violència intimidatòria. La queixa individual també reflecteix la progressiva consolidació d'una solidaritat entre nobles, com evidencien el 1274 els qui justifiquen el seu deseiximent del rei «pels costums que·ns trencats e per d'altres torts que feits a nós e als altres richshomens de Catalunya.»<sup>144</sup> Clarament, quan el rei ha pretès retenir castells del comtat d'Urgell, ha patit els deseiximents de nobles aliens a aquest domini, però ben conscients de l'estratègia règia d'afermar-se damunt del territori, a la qual contraposaran la invocació de la tradició, com explícitament el 1260 li és respost a Jaume I atesa la «mala costuma que·ns volets metre en la terra.»

Guillem de Cervelló acompanya aquesta queixa d'un altre motiu de deseiximent: «Per lo sacramental que·ls hòmens de Lobregat an feyt adezeret de mi et per la malafeyta que·ls hòmens de Barcelona m'an feyta sobre dret que jo avia assegurat.»<sup>145</sup> No es tracta, doncs, d'una participació passiva del món urbà, com per exemple havia succeït el 1223, quan la reial vila de Terrassa va patir l'assalt dels Montcada perquè aquests estaven enemistats amb el monarca,<sup>146</sup> sinó d'una decidida intervenció armada de caire municipal, en la línia de les que el 1276 assistiran Pere el Gran procedents de Lleida, Tamarit, Almenara, Camarasa, Cubells o Montgai.<sup>147</sup> Precisament, en aquest context havia sorgit el 1258 l'articulació d'una milícia popular impulsada pels ciutadans de Barcelona sota els auspicis de la jerarquia eclesiàstica i del monarca,<sup>148</sup> no fruit d'un posicionament ideològic municipalista, sinó de la participació municipal en el joc d'interessos confrontats.<sup>149</sup>

La consolidació de les diferents viles i ciutats, acceleradament creixent des del segle XII, ha posat en relleu tant el vigor i l'atractiu dels mecanismes de cohesió i solidaritat col·lectius com la forta projecció regional de les elits locals, en tots els vessants socials i econòmics. El tracte conjunt de la població, d'acord amb els mecanismes de solidaritat tradicionals, coherent amb la pràctica feudal i secundat i justificat amb els nous raonaments romanistes,<sup>150</sup> permet interpretar que tots els habitants són coresponsables i alhora solidaris dels greuges rebuts per qualsevol veí.<sup>151</sup> Es pot fins i tot obtenir que els mateixos privilegis regis de reconeixement de govern municipal també avalin l'actuació armada conjunta contra qualsevol agressor, tal com explícitament es reconeix el 1197 a Perpinyà, en acceptar que els oficials reials «cum omni populo Perpiniani vadant et equitent insimul potenti manu super malefactorem qui tortum et iniuriam facit et in ipsam villam ubi revertetur et erit et ubi res eius erunt.»<sup>152</sup>

El col·lectiu local esdevé un grup de solidaritat. És coherent, doncs, que els drets de l'orde santjoanista a Grisén s'hagin de negociar amb naturalitat amb el «concilium de Grisenich».<sup>153</sup> De tota ma-

144. ACA, Cancelleria, reg. 22, f. 16v-17r.

145. ACA, Cancelleria, reg. 11, f. 244r; Francesc CARRERAS CANDI, *Miscelánea...*, vol. II, p. 501-502.

146. Salvador CARDÚS, *Terrassa medieval. Visió històrica*, 2a ed., Terrassa, Xarxa de Biblioteques Soler i Palet, 1984, p. 70.

147. Diego MONFAR, *Historia de los condes de Urgel*, ed. a cura de Pròsper de Bofarull, vol. II, Barcelona, Establecimiento litográfico y tipográfico de D. José Eusebio Monfort, 1893, p. 19.

148. És aquest context i no una genèrica «defensa de la ciutat» derivada de la reforma municipal del 1257 el que dóna lloc a l'embrió del Sagramental, malgrat els parers expressats per la historiografia precedent (Coral CUADRADA, «Els greuges del Sagramental en les Corts catalanes (segles XIV-XV)», a *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història institucional: 28, 29 i 30 d'abril de 1988*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1988, p. 209), en prolongació dels plantejaments més tradicionals (Francesc CARRERAS I CANDI, *Notas históricas de Sarrià*, Barcelona, Imprenta de Francisco J. Altés, 1897, p. 118-119).

149. Flocel SABATÉ, *El sometent a la Catalunya medieval*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2007, p. 79-80.

150. Walter ULLMANN, «The Medieval Theory of Legal and Illegal Organisations», *Law Quarterly Review* (Londres), vol. LX (1944), p. 288-289.

151. Joaquim MIRET I SANS, «Les represàlies a Catalunya en l'edat mitjana», *Revista Jurídica de Catalunya* (Barcelona), vol. XXXI (juliol-agost 1925), p. 298-304.

152. Bernard ALART, *Privilèges et titres...*, p. 83-84.

153. Maria Luisa LEDESMA, «Colección diplomática de Grisén (Siglos XII y XIII)», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón* (Saragossa), vol. X (1975), p. 778-787.

nera, la solidaritat col·lectiva pren tot el seu vigor empesa —i utilitzada— per les elits dirigents locals. Aquestes elits van acaparant la representació local, alhora que afermen les pròpies bases mitjançant una creixent activitat inversora. Certament, els segments socials que van ocupant la cúpula urbana són, destacadament, inversors que, obtenint el capital inicial des de procedències ben diverses, efectuen tota mena d'inversions, entre les quals sempre destaca un valor segur: l'adquisició de propietats urbanes i, sobretot, rústiques.<sup>154</sup> La inversió en propietats és un tret cabdal inherent que condiciona el grup dirigent des del començament,<sup>155</sup> converteix els drets i les rendes feudals en objecte d'apetència inversora<sup>156</sup> i altera la societat rural, no sols per afaïonar l'entorn agrari a les necessitats i els interessos urbans,<sup>157</sup> sinó perquè el camp esdevé vulnerablement dependent de les necessitats i les estratègies urbanes.<sup>158</sup> El sorgiment de grups socials puixants a les ciutats mena a una pugna i a una jerarquització interna<sup>159</sup> que es juga l'accés al poder local i, des d'aquí, el control de la influència sobre una regió que s'està capitalitzant, amb tots els lligams propis, tant per la projecció dels grups urbans com per l'atractiu de la població de l'entorn vers les funcions de mercat i serveis que veuen en una capital.

Per això, ja en aquests moments, cada ciutat i vila està teixint un radi d'influència de dimensions proporcionals a la seva puixança i, si aquesta projecció s'encavalca amb altres jurisdiccions, les conseqüències són inevitablement nocives, perquè, en donar-se incompliments en les obligacions contretes, la justícia no podrà actuar quan les jurisdiccions siguin diferents. La fragmentació n'impedeix qualsevol intervenció: quan el 1239 el bisbe de Vic acusa Beatriu de Castelló de violentar homes de l'Església, en realitat està reflectint un conflicte de jurisdicció, perquè el batlle baronial havia procedit contra habitants de Sant Hipòlit de Voltregà desatenant el parer de la mitra vigatana, que es considerava única senyora de l'indret.<sup>160</sup> En tots els casos, i absolutament al marge de la reclamació que es vulgui resoldre, de l'acusació que es pretengui dirimir o del delictes que s'estigui perseguint, mancarà la col·laboració a fi de no establir precedents de dependència jurisdiccional. Conseqüentment, la part reclamant, apreciament «fadiga de dret», no trobarà cap altra sortida que emparar-se en la solidaritat vilatana i recórrer a processos extrems com la marca i el sometent català<sup>161</sup> o l'*apellido* aragonès.<sup>162</sup> Preocupats tant per no haver d'arribar a aquests situacions com per reforçar la capacitat d'actuació en cas d'haver de recórrer-hi, les elits urbanes, i específicament els governs municipals, participaran intensament en els conflictes territorials, i exigiran el suport del senyor corresponent, tal com fa el 1226 la ciutat de Jaca quan, atrafegada amb els conflictes jurisdiccionalmentals contra els castells d'Atrosillo i Atarés, aconsegueix obligar el rei que expliciti el seu compromís a intervenir a favor de la seva ciutat.<sup>163</sup> El

154. Flocel SABATÉ, «Ejes vertebradores de la oligarquía urbana en Cataluña», *Revista d'Història Medieval*, núm. 9 (1998), p. 127-133.

155. Flocel SABATÉ, *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Lleida, Pagès, 2003, p. 355-366.

156. Prim BERTRAN, «El domini cristià-feudal», a Ismael PANADÈS, Marc ESCOLÀ i Prim BERTRAN (ed.), *Torres de Segre. Panoràmica històrica*, Torres de Segre, Ajuntament de Torres de Segre, 1983, p. 59-61.

157. Carlos LALIENA, «El viñedo suburbano de Huesca en el siglo XII», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. V (1983), p. 26-27.

158. Josep FERNÁNDEZ TRABAL, *Una família catalana medieval. Els Bell-lloc de Girona 1267-1533*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 155-212.

159. Maria Teresa IRANZO i Carlos LALIENA, «El acceso al poder de una oligarquía urbana: el concejo de Huesca (siglos XII y XIII)», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. VI (1984), p. 52-53.

160. Eduard JUNYENT, *Diplomatari de Sant Bernat Calvó...*, p. 90.

161. Flocel SABATÉ, *El sometent a la Catalunya...*, p. 47-67.

162. Ambrosio HUICI i María Desamparados CABANES, *Documentos de Jaime I...*, vol. III, p. 214.

163. Antonio UBIETO, *Jaca. Documentos municipales: 971-1259*, València, Anubar, 1975, p. 129.

control del territori considerat propi i la captació d'ingressos econòmics esdevenen una preocupació bàsica dels municipis emergents.<sup>164</sup>

Enderriats a consolidar la pròpia emergència, els municipis no dubten a aprofitar les febleses règies. El 1225, el rei confirma els furs de Saragossa<sup>165</sup> i de Jaca<sup>166</sup> estant retingut pels nobles a la Suda saragossana. La filiació jurisdiccional règia dels municipis no impedeix un grau d'autonomia que els permet apropar-se als nobles enfrontats al monarca si ho consideren beneficiós. El 1226 ho fa Daroca, que no sols extreu privilegis de la feblesa del sobirà,<sup>167</sup> sinó que, en acollir l'enterrament de Pero Ahonés, mobilitza una part dels veïns contra els homes del monarca, atesa la responsabilitat atribuïda a aquest en la mort del noble que li era advers.<sup>168</sup> De manera més contundent, el novembre del 1226, jurats de Saragossa, Osca i Jaca estableixen un pacte que aplega els esforços respectius, ja sigui contra qui pretenguí exercir actes violents, contra qui gosi disminuir els drets gaudits o contra qui «vellent a nobis pectas vel parias vel exactiones petere»,<sup>169</sup> en una clara al·lusió a oposar-se a la pressió fiscal règia. Tot i l'explícit respecte de la fidelitat al monarca, aquestes mateixes ciutats, per tal de preservar els mateixos objectius, s'acullen a la protecció d'un grup de nobles, amb els quals pacten un suport «contra omnes homines sublimes, medios et infimos qui vellent vosraubare vel forciare vel violentiam vobis facere vel auferre vobis vestra, vel pectas petere, vel exactiones aliquas facere, vel diminuere foros vestros vel bonas consuetudines vel iura vestra, salvo in omnibus iure domini Regis et domine Regine.»<sup>170</sup> Dins d'aquesta dinàmica, el rei pot fins i tot sentir-se retingut pels representants municipals de viles reials, tal com exposa la Crònica respecte d'Osca el mateix 1226.<sup>171</sup>

El vigor econòmic i l'elevada projecció social aboquen damunt les viles i ciutats una puixança i un capital que esdevenen, sobretot, via de negociació per a un monarca sempre necessitat de recursos i que, ultra recaptacions com els grans bovatges de conquesta,<sup>172</sup> s'ha de basar en el propi àmbit jurisdiccional per pignorar drets i indrets amb què avalar els crèdits, per fomentar els rendiments dels béns patrimonials o per obtenir exaccions directes com les quèsties. Atesa la personalitat pròpia que estan afermant les ciutats i viles reials, el monarca hi haurà de negociar, doncs, perquè en depèn la seva supervivència fiscal.<sup>173</sup> «Vos et omnes alii homines terre nostre debetis in talibus necessitatibus et negotiis nos iuvare.»<sup>174</sup> Alhora, emparant-se en el gaudi de la titularitat, el rei reclama l'ajut de les respectives hosts municipals. El 1271, Jaume I convoca els consells de Daroca, Terol, Calataiud, Mon-

164. María Teresa IRANZO, «La formación del derecho local de Huesca y los fueros de Aragón», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. VIII (1989), p. 340-341.

165. Ángel CANELLAS, *Colección diplomática del concejo de Zaragoza*, vol. I, Saragossa, Universidad de Zaragoza, 1972, p. 148-149.

166. Antonio UBIETO, *Jaca*, p. 128.

167. Santiago QUÍLEZ, «Fiscalidad y autonomía municipal: enfrentamientos entre la villa de Daroca y la monarquía», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. III (1980), p. 95-97.

168. *Llibre dels feits...*, cap. 26-27, p. 93-96.

169. Ángel CANELLAS, *Colección diplomática...*, vol. I, p. 149-150.

170. Pròsper de BOFARULL, *Procesos de las antiguas cortes y parlamentos de Cataluña, Aragón y Valencia custodiados en el Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. VI, Barcelona, Establecimiento litográfico y tipográfico de D. José Eusebio Monfort, 1850, p. 84-85; Ángel CANELLAS, *Colección diplomática...*, vol. I, p. 150-154.

171. *Llibre dels feits...*, cap. 32, p. 102-104.

172. Ferran SOLDEVILA, «A propòsit del servei de bovatge», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. I (1964), p. 573-587.

173. Manuel SÁNCHEZ, *El naixement de la fiscalitat...*, p. 48.

174. ACA, Cancelleria, reg. 11, f. 251r.

talbán, Alcanyís, Jaca, Tarassona, Osca i Barbastre<sup>175</sup> contra el noble Ferran Sanxis de Castre,<sup>176</sup> emprant la mateixa invocació de fidelitat deguda amb què el 1274 convoca, contra el deseiximent nobiliari, ciutats catalanes i també aragoneses,<sup>177</sup> com Saragossa.<sup>178</sup>

Les ciutats de les noves terres aragoneses viuen el seu desenvolupament amb tibantor vers les aldees dels seus extensos termes, arran de les tensions accentuades per tal d'escatir l'adient proporció en les contribucions a la fiscalitat i l'articulació de la defensa. La solució passa per reconèixer les capacitats de les respectives comunitats d'aldea, que Jaume I aprovarà per a Calataiud (1254) i Daroca (1256), dinàmica continuada sota Pere el Gran amb Terol (1277) i a les quals s'afegirà Albarrasí el 1284.<sup>179</sup> Tanmateix la Corona, en la seva perenne demanda d'ajuts, sovint es veu atrapada en la dicotomia, perquè els «fiele y leales súbditos» de les aldees també requereixen negociacions i compensacions que els enforteixin abans d'oferir el suport al monarca.<sup>180</sup>

En els altres casos, el desenvolupament dels nuclis urbans no parteix del domini sobre amples terres, sinó de la projecció socioeconòmica damunt dels diversos territoris de l'entorn. Per això, les capacitats organitzatives dels nuclis urbans es van consolidant a mesura que es va afermant el vigor social i econòmic respectiu, tot articulant la pròpia població i adreçant-se a les regions d'influència. Així, compartint un mateix context, els creixements urbans, les projeccions territorials i les articulacions municipals són ben similars en àmbits reials o baronials, al marge dels etiquetatges interpretatius jurídics. Més enllà de la pretensió règia d'acaparar una preeminència jurídica, les fórmules organitzatives locals es justifiquen jurídicament arreu allargant el *ius gentium* sobre les *universitas*<sup>181</sup> i fins i tot aviat es parlarà de dret *municipali* referit a les emanacions locals, sigui quin sigui el titular jurisdiccional.<sup>182</sup> A la pràctica, doncs, es constaten actituds ben similars en àmbits reials i baronials. El 1253, el comte d'Urgell atorga el règim de paeria a Agramunt en uns termes ben similars als que Jaume I concedeix als seus dominis: «Addimus quod damus vobis et vestris paeriam quod habeatis patiaris nunc et semper qui bene et fideliter protegant et defendant villam Acrimontis cum suis habitatoribus presentibus et futuris ad commodum vestrum et ville et habitatum in ea et ad conservationem iuris nostris»; i dins d'aquesta dinàmica es complementa amb la penalització dels incompliments de les ordinacions municipals: «Damus vobis quod isti patiaris possint mittere bannum ibi cum baiulo nostro.»<sup>183</sup> En el mateix sentit, en els àmbits baronials, el senyor corresponent cerca unes complicitats amb les elits urbanes equiparables a les que efectuarà el monarca al seu territori. El 1257, per exemple,

175. José MARTÍNEZ ORTIZ, *Referencias a Teruel y su provincia en los documentos de Jaime I el Conquistador*, Terol, 1960, p. 123-124.

176. ACA, Cancelleria, reg. 18, f. 83v i reg. 14, f. 122v.

177. Carlos LALIENA, «La adhesión de las ciudades de la Unión: poder real y conflictividad social en Aragón a fines del XIII», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. VIII (1989), p. 402

178. Ángel CANELLAS, *Colección diplomática...*, vol. I, p. 241-242.

179. José Luis CORRAL, «El origen de las comunidades medievales aragonesas», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. VI (1984), p. 84-90.

180. José Luis CORRAL, «La génesis de la comunidad de aldeas de Calatayud», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. XVI (2000), p. 203.

181. Walter ULLMAN, «The Medieval Theory of Legal and Illegal Organisations», *Law Quarterly Review* (Londres), vol. LXII (1946), p. 288.

182. AHCT, fons municipal, llibre privilegis III, f. 89v; Gener GONZALVO, Josep HERNANDO, Flocel SABATÉ, Max TURULL i Pere VERDÉS, *Els llibres de privilegis de Tàrraga (1058-1473)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1997, p. 383.

183. Ramon de SISCAR, «La carta puebla de Agramunt y los privilegios concedidos a la misma villa por los condes de Urgel hasta la extinción de la casa de Cabrera (1163-1314)», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), vol. IV (1887), p. 160.

Galceran de Pinós atorga una important ordinació que regula el mercat i la capitalitat regional de Bagà, i ho fa «cum consilio proborum hominum et totius universitatis totius ville Bagadani.»<sup>184</sup>

En tots els casos, els lligams socioeconòmics amb la regió d'influència imposen una atenció inherent vers l'espai de l'entorn. Les elits locals sempre aboquen sobre la regió unes estratègies que mesclen interessos econòmics, influència social i voluntat d'incidència jurisdiccional.<sup>185</sup> En participar d'una mateixa dinàmica, les cúpules de les capitals d'àmbit baronial, com Cardona, Hostalric o Castelló d'Empúries, mostren una idèntica preocupació per l'homogeneïtzació jurisdiccional de l'espai circumdant, de tal manera que l'oficial districtual assentat a la vila pugui tractar qualsevol incompliment de deutes, contractes, obligacions o fets delictius al llarg dels radis d'influència regional. Es parteix, doncs, d'un ple reconeixement municipal atorgat pel poder senyorial respectiu, com concedeix el mestre de l'orde de Calatrava a Alcanyís el 1263,<sup>186</sup> per exemple, i es prossegueix, tant ara com en les dècades a venir, amb uns responsables municipals que malden per afermar i perllongar la jurisdicció baronial respectiva, per tal de beneficiar-se de la coherència territorial.<sup>187</sup>

De manera ben similar, les capitals sota òrbita règia tracten d'afermar una idèntica homogeneïtat dins de l'àmbit del monarca, i des d'aquesta perspectiva donen suport a l'oficial regi amb tot el que això significa. Sense aquest suport, poca força poden aportar els titulars reials, més enllà de la simbòlica com a representants del monarca. Quan el 1224 Jaume I autoritza els habitants de Jaca a organitzar-se per preservar l'ordre, confessa explícitament la seva incapacitat: «quibus nos oponere non valemus.»<sup>188</sup> Aquesta realitat facilita la mediatització dels oficials regis i del sistema judicial per part dels respectius poders municipals. Les emergents autoritats locals de poblacions grans com Girona, Perpinyà, Saragossa, Osca, i també de mitjanes com Vilafranca del Penedès, malden per incidir molt clarament sobre els oficials territorials del monarca, mediatitzant la seva actuació en tots els vessants possibles.

A Catalunya, les Constitucions de Pau i Treva establertes pel llegat pontifici, en nom del menor Jaume I, a Lleida el 1214 estableixen l'assentament d'oficials reials «pro deffendenda pace» i al costat seu «duo paciarii qui electi fuerint in civitati», tot compromentent «homines per se ipsos non pro aliis vel nomine alicuius societatis super servanda pace ac firmiter deffendenda.»<sup>189</sup> Aquesta base, el sentit de solidaritat col·lectiva i la voluntat d'absorció del poder jurisdiccional faciliten que els representants locals maldin per participar en els indicadors més evidents de l'exercici jurisdiccional, com són la persecució del delictes, amb instrucció de la causa judicial i, de manera destacada, la formulació de sentència. Per això, els representats municipals pretendran actuar al costat de l'oficial jurisdiccional i, sobretot, voldran participar en el dictat de sentències. El «juí de prohoms», assumit pels mateixos representants locals, n'és l'expressió més nítida, present a les grans capitals com Barcelona i, de manera ben destacada i significativa, a les capitals de la Catalunya Nova, en nuclis de dimensions ben

184. JOAN SERRA I VILARÓ, *Baronies de Pinós i Mataplana*, vol. II, Bagà, Centre d'Estudis Baganesos, 1989 (edició facsimil), p. 440.

185. En aquest context, no té sentit tractar d'apreciar separades «la lògica del mercat» i «la lògica del poder»: LUIS URTEAGA, «El pensamiento geohistórico de Edward Whiting Fox», a *La historia desde una perspectiva geográfica. Escritos teóricos de Edward Whiting Fox*, Lleida, Edicions de Universitat de Lleida, 1998, p. 18-19.

186. JOSÉ MARTÍNEZ ORTIZ, «Aportación documental al estudio de la vida social y económica de la tierra baja de Aragón durante el dominio de la orden de Calatrava», *Miscelània de Textos Medievals* (Barcelona), núm. 5 (1989), p. 220.

187. ANDREU BASSAS, «Els privilegis de Castelló i del Comtat d'Empúries», *Estudis Universitaris Catalans* (Barcelona), vol. VIII (1914), p. 269.

188. ANTONIO UBIETO, *Jaca*, p. 127; AMBROSIO HUICI i MARÍA DESAMPARADOS CABANES, *Documentos de Jaime I...*, vol. I, p. 128 (*opponere*, en aquesta darrera versió).

189. GENER GONZALVO, *Les Constitucions de Pau i Treva...*, p. 137.

diferents, ja estiguin sota domini reial o baronial i amb diferent grau de participació, com en donen pregona mostra no sols les capitals reials occidentals —Lleida i Tortosa—, sinó també Tarragona, viles com Cervera, Montblanc, Reus, la Selva del Camp, Valls, Cabacés o Guissona, a més dels indrets articulats sota el model lleidatà, com Ascó i Horta.<sup>190</sup>

La Crònica posa en llavis de Jaume I una preferència vers «l'Església e els pobres e les ciutats de la terra, car aquells són gent que Déus ama més que no fa los cavallers, car los cavallers se lleven pus tost contra senyoria que els altres.»<sup>191</sup> És clar, però, que l'ajut que el sobirà rebrà d'aquests sectors no sorgeix de cap convicció ideològica ni d'un sentit de fidelitat per raó del vincle jurisdiccional, sinó d'una confluència d'interessos, en què les elits urbanes d'àmbit reial, en negociar el que consideren beneficis, analitzaran quan convé pressionar i quan presentar una interessada i calculada complicitat del sobirà.<sup>192</sup>

Atès que l'accés a la capacitat jurisdiccional i exactiva perfila el veritable sentit del poder, a voltes, tots —barons, poder local i monarquia— coincideixen en un mateix indret, on cadascú cercarà el reconeixement d'una posició elevada. Així s'esdevé, a mitjan segle XIII, a Alcanyís, on es clou la tensió entre els habitants i el comanador en reconèixer a aquest darrer el dret a designar el jutge alhora que el rei serva la seva capacitat superior en aconseguir el reconeixement que les segones apel·lacions les rebrà la Corona, funció, però, clarament retallada el 1276.<sup>193</sup>

El territori, en definitiva, esdevé l'espill de la realitat del poder, en la qual els discursos de preeminència règia hauran de fer equilibris entre un vigor nobiliari i una puixança municipal que ja han imposat i han fet arrelar la fragmentació i la infranquejabilitat jurisdiccional, la ingerència local en l'exercici de la capacitat règia i, també, un poder reial que, incapaç de bastir unes bases pròpies, haurà de cercar-les fora del territori originari. No és d'estranyar, doncs, que el rei pretengui compensar aquestes mancances amb terres noves, meridionals i insulars, on pretendre aconseguir una millor posició patrimonial i alhora tractar de canalitzar-hi les tensions dels qui han de ser els seus interlocutors permanents, els barons —*ricshòmens*— i els burgesos.<sup>194</sup>

### 3. PODER I TERRITORI BARONIAL

La forta fragmentació jurisdiccional i les completes oclusions exactives converteixen el territori en un veritable mosaic d'espais diversos, mútuament impenetrables i en gran part aliens als representants regis. Són dominis, en cada cas, amb una clara homogeneïtat física i socioeconòmica, sovint reproduint els fenòmens de capitalitat vilatana, afermant-se per la solidaritat derivada de compartir senyoria i per les seves amples capacitats específiques. El referent físic i el domini senyorial en faciliten

190. Flocel SABATÉ, «La pena de muerte en la Cataluña bajomedieval», *Clio & Crimen* (Durango), núm. 4 (2007), p. 165-168.

191. *Llibre dels feits...*, cap. 498, p. 483.

192. Basant-se en els estudis de Bensch sobre Barcelona (Stephen P. BENSCH, *Barcelona and its rulers, 1096-1291*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995), Daileader ho resumeix dient que, en l'arrencada barcelonina a la segona meitat del segle XII i primeres dècades del XIII, «Barcelona's patriciate developed its identity not through acts of defiance against its rulers, but through acts of co-operation with those same rulers»: Philip DAILEADER, «Catalonia and the Midi: Sixty Years of Medieval Urban History (1946-2006)», *Imago Temporis Medium Aevum* (Lleida), vol. 1 (2007), p. 53.

193. José MARTÍNEZ ORTIZ, «Aportación documental al estudio de la vida social y económica de la tierra baja de Aragón durante el dominio de la orden de Calatrava», *Miscelánea...*, núm. 5 (1989), p. 217 i 225.

194. Flocel SABATÉ, «Història medieval», a Albert BALCELLS (dir.), *Història de Catalunya*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2004, p. 233.

l'esment, fins i tot equiparant «terres» i «honors», com, per exemple, es fa als dominis dels Pinós i dels Mataplana,<sup>195</sup> on el seu titular, al mateix segle XIII, es refereix a la «terra nostra sive honor de Mataplana.»<sup>196</sup> Així, l'afermament de la singularitat de l'indret es beneficia del domini senyorial imposat per un *ric home*, terme genèric, ja emprat en la centúria precedent,<sup>197</sup> i prou ben definit per Pere Albert: «richs hòmens, axí com a comtes e vezcomtes, varvessors e lurs semblants e cavalers simples». El mateix autor tracta de congeniar l'evident autonomia senyorial amb el domini superior exercit, si més no teòricament, pel poder reial, ja sigui «per rahó dels feus que tenen per lo Príncep de la terra» o, si no hi ha aquest lligam, «per rahó de general jurisdicció que ha en son regne.»<sup>198</sup> De manera semblant, a Aragó, el *Vidal Maior*, el 1247, defineix els *ricoshombres* al capdamunt de la jerarquia nobiliària, perquè gaudeixen de les «honores» o «bienfeitures» del rei,<sup>199</sup> assumint que la denominació popular de *ricshomes* equival a les «potestates» del regne, és a dir, als barons.<sup>200</sup> La participació a les Corts generals facilita l'etiquetatge i la graduació, afermant un ordre en el qual, tot sobreposant comtes i vescomtes, s'estableix la identificació entre *rics hòmens*, nobles, barons i magnats, per a deixar en un nivell inferior els *milites* o cavallers.<sup>201</sup> Jaume I, de manera ben clara, s'adreça genèricament a «vobis richis hominibus et militibus Catalonie.»<sup>202</sup>

En identificar el senyor com un baró, es podrà dir, com es farà en entrar al segle XIV, que Torelló, Tona i Vacarisses «sunt de baronia de Montcada.»<sup>203</sup> D'aquesta manera, es pot passar a denominar el mateix territori com una baronia, segons coetàniament es diu respecte dels Pinós a l'«honor de Llevançà» i a tota la «baronia sua vocata de Josa.»<sup>204</sup> La baronia identifica tot l'àmbit físic vinculat: en un sentit global, cal adreçar-se, per exemple, al castell de Montcada i a la seva baronia.<sup>205</sup> Aquesta identificació terminològica es va estenent al segle XIV<sup>206</sup> i assoleix denominacions per a designar espais arrelats com el Lluçanès,<sup>207</sup> entitats de més recent cohesió com la baronia d'Entença,<sup>208</sup> nítides unitats socioeconòmiques sota jurisdicció baronial, com Torroella de Montgrí<sup>209</sup> —es podrà dir «villa et castro, honore seu baronia»—,<sup>210</sup> i especialment els diferents indrets menors que van guanyant una capacitat jurisdiccional plena dins el mosaic en què es va convertint el país al segle XIV.<sup>211</sup> S'avançarà

195. Joan SERRA I VILARÓ, *Baronies de Pinós...*, vol. II, p. 11.

196. Josep Maria FONT RIUS, *Cartas de población y de franquicia de Cataluña*, vol. I, Madrid, Barcelona, CSIC, 1969, p. 531.

197. El vescomte de Rocafort, el 1170, es compromet davant del comte Hug III d'Empúries a fer «omnes servicios que richomo debet facere domino suo»: ADM, Ampurias, lligall 6, núm 530; Thomas N. BISSON, *Medieval France...*, p. 175.

198. Pere ALBERT, «Commemoracions», a *Usatges...*, p. 184-185.

199. Vidal de CANYELLES, *Vidal Mayor*, I.70, VII.29, IX.60, ed. a cura de Gunnar Tilander, Lund, Hakan Ohlssons Boktryckeri, vol. II, 1956, p. 121-136, 455-458 i 536-539.

200. Juan Fernando UTRILLA, «De la aristocracia a la nobleza: hacia la formación de los linajes nobiliarios aragoneses (1076-1276)», a *La nobleza peninsular...*, p. 472-473.

201. Santiago SOBREQÜÉS, «La nobleza catalana en el siglo XIV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. VII (1970-1971), p. 516-517.

202. ADPO, 1B-10, pergami 9.

203. ACA, Cancelleria, reg. 234, f. 216v.

204. ACA, Cancelleria, reg. 979, f. 12r.

205. ACA, Cancelleria, reg. 25, f. 192r.

206. Flocel SABATÉ, *El territori de la Catalunya medieval*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1997, p. 260-262.

207. AVV, processos criminals, 4, sense numerar.

208. Manuel ROMERO, «El señorío catalán de los Entenza en el Archivo Ducal de Medinaceli», *Historia. Instituciones. Documentos* (Sevilla), núm. 4 (1977), p. 562-577.

209. AHMTM, pergami núm. 24.

210. AHMTM, pergami núm. 32.

211. AHCBE, 1.6.1, doc. 2, sense numerar, entre altres.

vers una homogeneïtzació terminològica no assolida sota Jaume I —és un exercici de retroaplicació historiogràfica parlar de la baronia de la Conca d'Òdena sota aquest regnat, per exemple—<sup>212</sup> i ben coherent amb la forta fragmentació jurisdiccional, tot i que es mantindran les denominacions tradicionals allà on s'han servat i sobretot on se sustenten titulacions comtals i vescomtals.

El mateix entorn rural serà punt de trobada de nobles, barons i elits urbanes, ja al segle XII. En realitat, la projecció de les elits urbanes sobre la regió entorn de les ciutats i viles fa que adquireixin propietats, vinculin la pagesia que hi habita i hi treballa i converteixin els drets feudals en objectes d'inversió. Quan, el 1227, els mercaders lleidatans Hug de Blumat, Pere Clavell i Guillem Hug de Tolosa adquireixen de Ramon de Cervera el domini senyorial sobre el castell, vila i terme de Torres de Segre, immediatament n'evidencien una interessada lectura rendística.<sup>213</sup> No és d'estranyar, doncs, que, només entrar al segle XIII, importants famílies burgeses assoleixin el ple domini jurisdiccional sobre determinats indrets, com fan els Marimon a les Borges,<sup>214</sup> indret que cediran a un altre llinatge procedent de l'elit lleidatana, els Sanaüja.<sup>215</sup> En la seva projecció sobre l'entorn, els llinatges burgesos no persegueixen acaparar grans unitats jurisdiccionals, sinó afermar les seves possessions arribant a adquirir-ne les plenes capacitats jurisdiccionals, remarcant així la via que s'anirà consolidant en les centúries següents.<sup>216</sup>

En qualsevol cas, el senyor corresponent, en gaudir dels adients drets exactius i jurisdiccionals, articularà als seus dominis mecanismes per exercir les competències que li corresponguin, i aquests dominis, alhora, estructuraran el territori. En fer-ho, s'adaptarà a la respectiva tradició, als imperatius físics, als interessos vilatans encabits i als continguts efectius del seu domini, comptant fins i tot la pròpia fragmentació respecte dels drets d'altres barons dins del mateix domini territorial.<sup>217</sup> Amb aquest quadre, caldrà en primer lloc refiar-se de qui vetlli per la gestió del patrimoni i per la captació de les rendes a nivell local. El monestir de Poblet compta per a aquesta tasca, a Verdú, indret que posseeix sense la plena jurisdicció<sup>218</sup> des del 1227,<sup>219</sup> amb els serveis del seu majoral,<sup>220</sup> el mateix càrrec que el cenobi va estenen i que es mantindrà arrelat en poblacions i ciutats on té interessos ben diversos, com Lleida.<sup>221</sup> Altres cases religioses i hospitals<sup>222</sup> reiteren la figura, i l'estableixen en llocs on han de vetllar rendes importants, tant en la seva recaptació com en la seva defensa, segons fa el majoral de Santes Creus a Tàrrrega, per exemple.<sup>223</sup> Aquest accés als ingressos i a les exaccions permet en alguns casos que el mateix majoral percebi els bans imposats, com encara es reconeix a finals del segle XIV a la granja de Doldellops, prop de Valls.<sup>224</sup>

212. María del Carmen ÁLVAREZ, *La baronia...*

213. Prim BERTRAN, «El domini cristiano-feudal», a Ismael PANADÈS, Marc ESCOLÀ i Prim BERTRAN (ed.), *Torres de Segre*, p. 60-61.

214. ACL, pergamins sala J, mòdul gran, calaix 7, núm. 1216 i 1241.

215. Josep LLADONOSA, *Pedro de Sanahuja, último señor de Borjas Blancas*, Lleida, Selecta, 1953, p. 13-14.

216. AHCG XV.4, lligall 1, llibre 3, sense numerar.

217. Flocel SABATÉ, *El territori de la Catalunya...*, p. 227-234.

218. La Corona cedeix completament els seus drets a Verdú a carta de gràcia el 1342 i amb un permanent domini el 1388: Josep Joan PIQUER, *El senyoriu de Verdú*, Tarragona, Reial Societat Arqueològica, 1968, p. 114-128.

219. Ramon BOLEDA, *El castell de Verdú*, Tàrrrega, A. G. Camps, 1984, sense numerar.

220. ACA, Cancelleria, procés en foli 9, sense numerar.

221. APL, llibre d'actes 401, f. 35v.

222. APL, llibre d'actes 399, f. 57v.

223. AHCTa, llibre del consell, 1, f. 85r.

224. AHCv, fons judicial, registre 33 11.3, f. 57r: Jordi RIUS, «Transcripció i notes d'un plet pel domini de la Granja de Doldellops (1395)», *Quaderns de Vilaniu* (Valls), núm. 21 (1992), p. 34.

Les comandes dels ordes militars solen confiar l'atenció de les rendes al preceptor.<sup>225</sup> La denominació pot incloure les regions de l'entorn sobre les quals es reben les principals rendes, raó per la qual els hospitalers compten amb el preceptor de Lleida, per un costat, i el preceptor de Pallars per un altre,<sup>226</sup> de manera semblant a com fa la comanda templera de Puig-reig, on les rendes les vetlla el preceptor «Ceritanie et Bergitano», concordant amb el comanador que, per la seva part, a voltes es presenta com a «comendador castro de Podio Regis et Bergitano et Ceritanie». La denominació no implica, doncs, cap domini sobre aquests territoris més enllà d'una articulació interna dels dominis que es posseeixen a les regions afectades. La importància de gestionar les rendes comporta una elevada representativitat i fins i tot una suma dels oficis superiors en un mateix representant, com a Puig-reig mateix, on el 1232 signa «Berenguerario de Pino, procurator et comendador» i el 1236 ho fa «Raimundus de Vilanova procurator et comendador».<sup>227</sup> Precisament, la reiteració a identificar comanador i preceptor<sup>228</sup> contribueix a la importància dels sotspreceptors i, també, a l'articulació interna de dominis sota la figura de les sotspreceptories.<sup>229</sup> A l'orde de Sant Joan de l'Hospital, aquesta fórmula permet concretar figures i dominis territorials quan el preceptor manté responsabilitats sobre conjunts ben amples, com es descriu el 1223 a Grisén, en comptar-hi «frater Luppis de Grisenich, preceptor domus Hospitalis Sancti Iohannis in Cesarauguste et de domus de rivo de Xalon tenens locum magistri in Aragone» i «frater Miguel de Sobradel, subpreceptor Grisenich.»<sup>230</sup> Al Temple és més freqüent, en canvi, que les principals comandes se subdivideixin en preceptories, com paradigmàticament es fa al Masdú, a fi d'endreçar adientment les rendes mitjançant unes preceptories que, alhora, propicien un específic ordenament territorial.<sup>231</sup>

Aquestes articulacions permeten superar generalitzacions inicials expressades sota les figures batlliers, com es reiterava en l'orde santjoanista al segle XII.<sup>232</sup> De fet, el batlle és la figura usual en l'assumpció de la tasca recaptatòria a Catalunya. Prosseguint la tradició com a delegats del seu senyor, poden, en aquests moments, assumir una representativitat en l'administració de béns amb un escàs sentit territorial.<sup>233</sup> El 1259, l'abat de Santa Cecília de Montserrat, el prior de Sant Miquel del Fai i el sotsprior de Santa Maria de Montserrat encarreguen a Arnau Ponç el batlliu dels béns de tots aquests cenobis benedictins situats a Montseny, Palautordera, Falgars, Campins i altres indrets des de Collsabadell cap a orient.<sup>234</sup> En un sentit semblant, la cartoixa de Sant Pol de Mar endreça els seus dominis en deu batllies estables (Barcelona; Vallès; Teià, Sant Crist i Premià; Catà; Arenys; Vallalta; Pineda;

225. ACL, pergamins, calaix fusta 20, núm. 1217.

226. Prim BERTRAN, «Una comanda hospitalera a la primera meitat del segle XII: Susterris. Notes i documents», a *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón. Jaime I y su época (Zaragoza, 1976)*, vol. III (*Comunicaciones 3-5*), Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1982, p. 43.

227. Joaquim MIRET I SANS, *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya. Aplec de noves i documents històrics*, Barcelona, Impremta de la Casa Provincial de Caritat, 1910 (facsimil, Lleida, Pagès, 2006), p. 182.

228. Josep Maria SANS TRAVÉ, «La introducció de l'orde del Temple a Catalunya i la seva organització», a *Actes de les primeres jornades sobre els ordes religioso-militars als Països Catalans (segles XII-XIX)*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1994, p. 25-26; Josep Maria SANS TRAVÉ, *Els templers catalans, de la rosa a la creu*, Lleida, Pagès, 1996, p. 106-107.

229. Laureà PAGAROLAS, «Els senyorijs templers de les Terres de l'Ebre. Significació i síntesis», a *Actes de les primeres...*, p. 65-66.

230. María Luisa LEDESMA, «Colección diplomática de Grisén (Siglos XII y XIII)», *Estudios de Edad Media...*, p. 749.

231. Laure VERDON, «Les revenus de la commanderie templière du Mas Déu (Roussillon) d'après le terrier de 1264», *Annales du Midi* (Tolosa de Llenguadoc), núm. 107/210 (1995), p. 167-193.

232. Prim BERTRAN, «L'Orde de l'hospital a les terres catalanes (Edat Mitjana)», a *Actes de les primeres...*, p. 238-239.

233. Jesús LALINDE, *La jurisdicción real inferior en Cataluña*, Barcelona, Museo de Historia, 1966, p. 58.

234. AHFF, pergamí P-2.

Riu; en Nadal i en Llopard) amb les quals envolta el conjunt del patrimoni posseït.<sup>235</sup> La fixació en l'espai permet avançar en la identificació territorial: el cambrer de la canònica de Santa Maria de l'Estany disposa de batlles centrats sobre masos concrets atents, de forma estable, als béns posseïts a l'entorn.<sup>236</sup> Comprensiblement, sovint conviuen diversos batlles sobre un mateix espai, cadascun atenent les rendes del senyor respectivament,<sup>237</sup> com s'aprecia en batlles de castlans<sup>238</sup> —«baiuli castlanorum»<sup>239</sup> o, en altres casos, vetllant per dominis en una certa dispersió, com el batlle que el monestir de Banyoles té situat a la *domus* de Taià.<sup>240</sup>

La vinculació senyorial defineix l'oficial batlliar i, per això mateix, se sol destacar per davant de la concreció de la seva ubicació.<sup>241</sup> Tanmateix les primeres dècades del segle XIII veuen consolidar el batlle concentrant la representació senyorial en un espai homogeni, en general de caire local. En aquest sentit, l'estabilització del comtat d'Urgell baixmedieval, en aquesta mateixa centúria, dona lloc a una xarxa de batlles comtals a nivell local, que vetllen per les rendes del titular de la jurisdicció i que, mitjançant la seva tasca, articulen el territori en establir i concatenar les figures batlliaris a Àger, Agramunt, Albesa, Algerri, Altés, Balaguer, Castelló de Farfanya, Claramunt, Comiols i la Donzell, Gualter, Ivars, Linyola, Millà, Menàrguens, Montessor, Montmagastre, Os, Oliana, Oliola, Ponts, Puigverd, Seró, Tartareu, Tiurana, Torreblanca i Vilves i Collfred.<sup>242</sup> En visualitzar la senyoria, la titularitat d'aquests batlles canvia quan s'altera el domini superior, com és especialment nítid en els casos d'Albesa, Algerri i Menàrguens.<sup>243</sup> En qualsevol cas, la consolidació de batllies a l'interior d'amples conjunts baronials mena a veritables xarxes d'articulació de la pròpia entitat, com també s'esdevé al comtat d'Empúries o als vescomtats de Bas, Cardona i Castellbò. El marc bàsic exercit pel batlle permet gradacions dins dels grans dominis baronials: el batlle de la capital de la baronia de Pinós i Mataplana, Bagà, exerceix la superioritat sobre els batlles menors de l'entorn, com Gavarrós, Saldes i Gósol.<sup>244</sup> El titular de la batllia pot, així, actuar delegat d'un homònim superior, com succeeix amb el «baiulum forasterium de Taverteto» respecte del batlle de Rupit.<sup>245</sup>

A l'hora de definir el marc de la batllia, sol ser bàsica la referència del castell termenat, com a entitat menor homogènia i estable;<sup>246</sup> hom es refereix el 1235, per exemple, a la «baiuliam ipsam castri de Monte Buino», deixant clar que l'ofici es correspon amb el terme castral de Montbui.<sup>247</sup> Amb naturalitat, es combina la coherència d'actuació dins del mateix marc senyorial: un batlle vetlla per

235. Josep Maria PONS I GURI, *Recull d'estudis...*, vol. III, p. 200-201.

236. És la mateixa estructuració present al capbreu del 1364: Francesc de ROCAFIGUERA, «El capbreu de la cambreria de Santa Maria de l'Estany de temps del cambrer Antoni Bet», *Ausa* (Vic), vol. XII/118-119 (1987), p. 210-211.

237. Francesc CARRERAS CANDI, *Miscelánea...*, vol. II, p. 100.

238. Flocel SABATÉ, «Les castlanies i la comissió reial de 1328», a Manuel SÁNCHEZ (comp.), *Estudios sobre renta...*, p. 190-191.

239. APPR, *Registrum chartularium parrochialis ecclesie Beata Maria Pratorum Segarra*, tom segon, f. 30v.

240. ACA, Monacals-Hisenda, reg. 896, f. 1v.

241. AHFF, pergami X-16.

242. Flocel SABATÉ, «Organització administrativa i territorial del comtat d'Urgell», a *El Comtat d'Urgell*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, Institut d'Estudis llerdencs, 1995, p. 61.

243. Pere CATALÀ, «Castell d'Algerri» i «Castell de Menàrguens», a *Els castells catalans*, vol. VI, Barcelona, Rafael Dalmau, 1979, p. 246 i 388.

244. Així mateix es continua respectant a començament del segle XIV: Joan SERRA I VILARÓ, *Baronies de Pinós...*, vol. I, p. 120.

245. AVV, processos criminals, lligall 3, llibre 1333-2, sense numerar.

246. Josep Maria PONS I GURI, «Compendi sobre els drets dels castells termenats (segles XIII-XV)», a *Recull d'estudis...*, vol. III, p. 341-351.

247. Eduard JUNYENT, *Diplomatari de Sant Bernat Calvó...*, p. 49.

les rendes del vescomte de Cabrera al terme castral d'Argimon, amb les seves parròquies, tal com se sancionarà en entrar al segle XIV<sup>248</sup> en definir-lo encabint les parròquies de Riudarenes, l'Esparra, Vallcanera, Sauleda, Cladells i Castanyet, a més de la veïna Sils. Això confirma que el districte batlliar, sobretot a la Catalunya Vella, supera l'àmbit més immediat i local propi de l'estricta parròquia, reflexió que també es podria fer davant del batlle que concatena, en el mateix vescomtat, les parròquies d'Arbúcies, Buixalleu, Riells, Breda, Gaserans, Reminyó i Massanes, a més de Lliors i Cerdans, tot reflectint, en definitiva, un clar i estable caràcter districtual de les batllies. El centre administratiu de la batllia se sol ubicar al castell, cosa que pot col·lidir amb el deure dels castllans de mantenir l'edifici castral en condret,<sup>249</sup> sobretot a les viles significatives on els batlles inclouen aquesta tasca entre els seus deures de vetllar per les rendes del senyor respectiu. Per això, el 1240, el bisbe de Vic i senyor d'Artés pacta les condicions amb què establir un custodi al castell que presideix aquest indret en cas que el batlle no se n'ocupi: «Si [...] baiulus noster infra dictum terminum extra dictum castrum habitaverit vel steterit, tu custodias ipsum castrum bene et fideliter.»<sup>250</sup>

La batllia, doncs, va identificant els espais i pot ser emprada per a precisar ubicacions, com es fa a la Cerdanya: «In valle et baiulia de Maranges, et in baiulia Sancti Martini des Castells et in baiuliis de Urgio et de Bolquera et de Err.»<sup>251</sup> Aquesta dinàmica estabilitza batllies com a veritables unitats demarcacionals. A les terres més noves, com les del Maestrat de Terol, durant les primeres dècades del regnat de Jaume I, s'està densificant la població mitjançant les noves cartes de poblament,<sup>252</sup> dins de la mateixa dinàmica amb què el Temple està articulant les seves comandes mitjançant batllies com Aliaga, Castellot i, de manera ben emblemàtica, Cantavella, tal com es consolida vers el 1241.<sup>253</sup> Les comandes del Baix Ebre, enteses a manera d'entitats que han d'administrar el domini complet de l'orde a la zona,<sup>254</sup> també adopten una figura batlliar en cadascuna, afermant així la identificació que el 1319 permet confirmar els costums de «la batllia o comanadoria de Miravet».<sup>255</sup> L'actuació batlliar consolida, precisament, que popularment encara es parli més de batllies que no pas de comandes: «Les batllies d'Orta, de Miravet, d'Azcó e de Riba roga.»<sup>256</sup>

La territorialització de l'administració del conjunt d'un domini extens permet conjuminar batllies i sotsdividir de manera estable l'entitat nobiliària, com succeeix al vescomtat de Castellbò amb els quarters.<sup>257</sup> Es tracta de quatre districtes que permeten racionalitzar i articular la tasca dels administradors locals de les rendes vescomtals. Cadascun dels quarters té, en aquests moments, un batlle que

248. Antoni PLADEVALL, *El comtat d'Osona a mig segle XIV. Origen i extensió del comtat d'Osona creat pel rei Pere III a favor de Bernat III de Cabrera el 1r de març de 1356*, Barcelona, Els comtes de la Vall de Merlès i barons d'Eroles, 1972, p. 26.

249. Flocel SABATÉ, «La tenencia de castillos en la Cataluña medieval», a José Vicente CABEZUELO (ed.), *Alcaidías y fortalezas en la España medieval*, Alcoi, Marfil, 2006, p. 76-93.

250. Eduard JUNYENT, *Diplomatari de Sant Bernat Calvó...*, p. 106-107.

251. Charles BAUDON DE MONY, *Relations politiques des comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencement du XIVe siècle*, vol. II, París, Alphonse Picard et fils libraires-éditeurs, 1896, p. 296.

252. María Luisa LEDESMA, «La colonización del Maestrazgo turolense por los templarios», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. V (1983), p. 69-91.

253. María Luisa LEDESMA, *Cartas de población y fueros turolenses*, Terol, Instituto de Estudios Turolenses de la Diputación Provincial de Teruel, 1988, p. 23.

254. Josep SERRANO DAURA, *Senyoriu i municipi a la Catalunya Nova (segles XII-XIX)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2000, p. 42-69.

255. Ferran VALLS I TABERNER, *Els Costums de Miravet*, Màlaga, Càtedra d'Història del Dret i de les Institucions de la Facultat de Dret de la Universitat de Màlaga, 1992, p. 13.

256. AHCTE, *Establiments*, 2, f. 34r.

257. El vescomtat de Castellbò serà secularment explicat a partir dels seus quarters: Pere TRAGÓ, *Spill manifest de totes les coses del vescomtat de Castellbò*, ed. a cura de Cebrià Baraut, la Seu d'Urgell, 1982, p. 8-150.

regeix el conjunt de rendes, exaccions i béns senyorial, coordinant així la funció dels qui duen a terme la tasca com a lloctinents territorials de batlles o, directament, com a batlles locals. Aquestes divisions són sòlides quan responen a percepcions efectives de l'espai. És el que es percep al comtat d'Urgell en la seva concepció meridional, clarament basculada entre dues capitals, Balaguer i Agramunt. Assumint aquesta realitat, es pot articular la cura rendística conjuminant la tasca de les diferents batllies i les demandes exactives d'acord amb dues partides, l'una *dellà Segre* i l'altra *dessà Segre*, referint-se així al costat occidental i a l'oriental, respectivament, centrades per Balaguer i Agramunt. És la percepció de l'espai que serà incorporada en el tractament i la gestió de les rendes i el control d'oficials comtals d'acord amb el fet que s'ubiquin a la «parte ultra flumen Sicoris» o a la «parte citra flumen Sicoris».<sup>258</sup>

Els batlles exerceixen la funció pública requerida per la coetània emergència urbana, per la qual cosa també s'encarregaran d'exigir el respecte a les ordinacions emanades de les autoritats locals i, alhora, desenvoluparan corts ordinàries, en les quals es registraran obligacions creditícies, fermances, tutories... emprant el corresponent llibre de la batllia, segons es diu, per exemple, a Àger.<sup>259</sup> De manera semblant, s'accentua la imbricació dels batlles amb el desenvolupament dels municipis i els seus governs, com és evident a capitals com Balaguer, Agramunt, Cardona o Castelló i també en seus de senyories com Santa Coloma de Queralt. Es tracta que l'exercici jurisdiccional sigui proper a les cúpules urbanes, d'entrelligar el control de les ordinacions locals i la punició d'incompliments i, de manera usual, de teixir una emergent vida urbana que incorpora, en el seu mateix desenvolupament, la cort ordinària, la qual no és aliena a l'ample ventall d'activitats que, d'acord amb l'articulació romanista, necessita la cort pública per a regular activitats, conflictes i obligacions.

La representativitat senyorial que defineix el batlle esdevé completa quan s'ocupa de les rendes i també de la jurisdicció de què gaudeix el seu senyor. En la majoria dels dominis baronials catalans, el batlle assumeix una plena representativitat, sobretot en espais de dimensions reduïdes, però ben definits, com la vall d'Osor.<sup>260</sup> El batlle gaudeix, així, de plenes capacitats en viles on el senyor posseeix tota la jurisdicció: és el batlle de l'arquebisbe de Tarragona a Alcover, el del cambrer de la catedral de Tarragona a Reus i el del paborde de la mateixa seu a la Selva del Camp, per exemple. Als grans dominis, l'evolució local i l'encaix amb les cúpules urbanes comporta que els batlles adquireixin o no la plenitud de la capacitat jurisdiccional: dels esmentats vint-i-sis batlles estables encarregats de rebre les rendes comptats a l'entitat urgellesa del segle XIII, sols hi sumen la plenitud de les capacitats jurisdiccionals els d'Agramunt, Balaguer, Castelló de Farfanya i Albesa, als quals s'afegeixen, amb matisacions, els de Linyola, Montmagastre i Ponts. El marc merament local se supera en alguns casos, reflectint així una petita capitalitat regional que recolza en la cohesió física i jurisdiccional, en la capacitat baronial i en la puixança de l'entitat local, segons s'esdevé a Torroja, on el batlle exerceix la jurisdicció sobre els dominis del vescomte de Cardona a la zona.<sup>261</sup>

L'arrelament de figures com els batlles limita les competències efectives dels oficials coneguts com a corts, presents en espais centrooccidentals com el comtat d'Urgell, on, alhora que comparteixen la mateixa senyoria comtal, es mostren propers a les prohomenies locals, assimilats a castlanies concretes i, per això mateix, aferrant-se més a la detenció de drets concrets que no pas a l'exercici jurisdic-

258. Flocel SABATÉ, «Organització administrativa i territorial del comtat d'Urgell», a *El Comtat d'Urgell*, p. 70.

259. ACA, Cancelleria, reg. 376, f. 42r-v.

260. Antoni PLADEVALL, «La vall d'Osor dels anys 1316 a 1318», *Ausa (Vic)*, vol. IV (1961-1963), p. 252.

261. ACA, Cancelleria, Papeles por incorporar, Cervera-1, sense numerar.

cional.<sup>262</sup> Dels diferents indrets urgellencs amb presència arrelada d'aquesta figura —Àger, Albesa, Agramunt, Castelló de Farfanya, Linyola—, és a Àger on el «curia eiusdem loci» manté una més afermada presència i actuació, al costat del batlle comtal i els paers.<sup>263</sup>

A Alcolea i a Tamarit, percebudes demarcacionalment dins de la Ribagorça<sup>264</sup> com a viles reials ocasionalment cedides —sovint dins del mateix entorn regi, com en l'assignació de Tamarit a les reines el 1221 i el 1240—, les tasques es combinen entre el batlle i el justícia,<sup>265</sup> aquest darrer amb capacitat jurisdiccional.<sup>266</sup> L'aparellament, a moltes zones d'Aragó, és més freqüent entre el merí<sup>267</sup> i el justícia. El primer és present en alguns dominis baronials, destacadament en terres noves. Precisament, la vinculació del càrrec a les rendes senyorials accentua la relació amb el titular de la jurisdicció i una escassa participació popular en la seva designació, arribant-se a precisar que no podia ser veí de la vila: «vicinus no fiat merinus.»<sup>268</sup> És ben diferent a allò que s'esdevé amb la més generalitzada figura del justícia, que en els respectius indrets assumeix la representació senyorial i jurisdiccional. A Montalbán, la ubicació de l'exercici judicial en mans del justícia designat per la senyoria no deixa de mostrar-lo actuant al costat de la comunitat local, situació reiterada d'acord amb les respectives cartes de poblament,<sup>269</sup> que va avançant en el reconeixement de l'accés del consell en l'elecció del justícia, tal com s'estendrà al segle XIV.<sup>270</sup> En altres casos, els furs ja garanteixen inicialment l'accés del col·lectiu local a la justícia mitjançant la capacitat per a participar en la designació i en l'actuació del jutge i els alcaldes.<sup>271</sup> Algunes cartes de poblament de les terres noves meridionals han sancionat aquest esquema a Aragó, tot garantint una elevada capacitat per a les autoritats locals en matèria judicial, com en l'emblemàtic establiment fet pel Temple a Cañada de Benatanduz poc abans de tancar el segle XII: «Qui venerit cum querimonia iudici, iudex faciat iudicare alcaldis et si placuerit iudicium conquerenti placeat, sin autem servet et alce se concilio et si concilium laudat iudicium iudicis et concordat suo iudicio ita fiat et si non servet se ad forum sicut consuetudo est.»<sup>272</sup>

262. Flocel SABATÉ, «El cort a Catalunya», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), núm. 22 (2001), p. 360-362.

263. ACL, fons Àger, paquet 2, pergami núm. 53.

264. ACA, Cancelleria, fragment d'un registre Commune entre els actuals 115 i 106, f. 204r.

265. ACA, Cancelleria, reg. 363, f. 27r, i reg. 364, f. 4v.

266. ACA, Cancelleria, reg. 48, f. 164r.

267. El terme català «merí», en la seva accepció equivalent al «merino» en llengua castellana, no consta reconegut pel Diccionari de la Llengua Catalana de l'Institut d'Estudis Catalans («Merí», *Diccionari de la Llengua Catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1995, p. 1203), cosa que sorprèn perquè tota la documentació medieval sempre s'hi refereix, en català, com a *merí* (entre altres exemples: Manuel de BOFARULL, *Rentas de la antiga Corona de Aragó*, Barcelona, Imprenta del Archivo, 1871, p. 196) i amb aquesta mateixa accepció és recollit en diccionaris precedents com l'Alcover-Moll (Antoni M. ALCOVER i Francesc de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, vol. 7, Palma de Mallorca, Moll, 1988, p. 374), i es parla amb la mateixa naturalitat «del dit ofici de merinat» (María Luisa LEDESMA, «El libro de cuentas del merinado de Jaca (años 1387 a 1399)», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. I (1977), p. 167). Coherentment, doncs, empro el català merí i no pas el castellà «merino».

268. María Luisa LEDESMA, «La colonización del Maestrazgo turolense por los templarios», *Aragón...*, vol. v (1983), p. 74-75 i 86.

269. Regina SÁINZ DE LA MAZA, *La orden de Santiago en la Corona de Aragó. La encomienda de Montalbán (1210-1327)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1980, p. 48-49.

270. Enrique MAINÉ, «La carta de población concedida a Tierga por Don Pedro de Urrea en 1334», *Aragón...*, vol. x-xi (1993), p. 537.

271. María Luisa LEDESMA, «La colonización del Maestrazgo turolense por los templarios», *Aragón...*, vol. v (1983), p. 74-75.

272. María Luisa LEDESMA, «La colonización del Maestrazgo turolense por los templarios», *Aragón...*, vol. v (1983), p. 86.

Vic era una ciutat físicament dividida en dues parts, la corresponent als Montcada i l'episcopal, que es mesclaven socioeconòmicament, però que no col·laboraven jurisdiccionalment.<sup>273</sup> A la primera, la màxima representació jurisdiccional corresponia al batlle, mentre que a la segona l'oficial era alhora batlle i veguer.<sup>274</sup> Eren homòlegs, amb idèntiques competències distribuïdes segons la pertinença del fragment de la ciutat, però amb diferents denominacions.

En altres casos, l'oficial jurisdiccional també adopta el paper vicarial, com manté el bisbe d'Urgell a la seu del bisbat<sup>275</sup> i a Tremp,<sup>276</sup> en el darrer cas després de rebre la vila, amb la seva cort vicarial, de l'ardiaca el 1257.<sup>277</sup> Hom ha interpretat el veguer de la Seu d'Urgell com un «vicariat secular», regit per un «vicari en els afers temporals» del bisbe, d'acord amb la funció vicarial inherent al terme llatí —*vicarius*— propi del veguer.<sup>278</sup> Certament, el context forma part de la coetània inclinació eclesiàstica per les figures de delegació vicarial: Innocenci III ha incorporat permanentment al papat la titulació de vicari de Crist, i al llarg del segle XIII s'anirà estenent la figura del vicari general del bisbe.<sup>279</sup> De fet, altres àmbits eclesiàstics reflecteixen una inclinació similar per la mateixa figura, com la del bisbe d'Elna en emprar-la en aquesta ciutat.<sup>280</sup>

En realitat, com a figura vicarial i, per tant, portadora de la plena jurisdicció, el veguer és emprat per diverses senyories. Ben clarament, quan el comte de Foix disputa la màxima jurisdicció a Andorra al bisbe d'Urgell, hi designa un veguer propi,<sup>281</sup> tot i que, sobre la mateixa vall, el prelat hi nomena el seu, com a la centúria precedent,<sup>282</sup> dualitat que caldrà arranjar mitjançant els pariatges del 1278 i del 1288, que hi consoliden dos veguers, un per cada senyor, en una mateixa cort,<sup>283</sup> mentre que els respectius interessos rendístics continuaran vetllats pels corresponents, i separats, batlles.<sup>284</sup>

El veguer de la Seu d'Urgell esdevé molt proper a la prohomenia, per raó de la mateixa regulació de la vida urbana,<sup>285</sup> com encara més a Sabadell, on a mitjan segle XIV el comte de Foix ha de reconèi-

273. El 1240 es recorre a una sentència arbitral per a resoldre el conflicte entre ambdues parts, perquè el batlle de la part de Montcada ha detingut un criminal que havia delinquit a la part episcopal: AEV, pergamins, llibre v, pergami núm. 38.

274. Aquest és l'oficial parcialment detectat per Carreras Candi quan parla del fet que «la mitra hi tenia un veguer particular»: FRANCESC CARRERAS CANDI, *Miscelánea...*, vol. II, p. 377.

275. ACA, Papeles por incorporar, caixa 18, plec 10, sense numerar.

276. BC, 3457-3459, sense numerar.

277. Manuel LLEDÓS, *Historia de la antigua villa, hoy ciudad de Tremp*, Barcelona, J. Faidella, 1917, p. 81.

278. Benigne MARQUÈS, «Catàleg dels protocols de l'arxiu capitular d'Urgell (segles XIII-XIV)», *Urgellia* (la Seu d'Urgell), vol. VII (1984-1985), p. 387.

279. Hans WOLTER, «La lucha de la curia por la hegemonía de Occidente (1216-1274)», *Manual de Historia de la Iglesia*, vol. IV, Barcelona, Hubert Jedin, 1973, p. 391.

280. ADPO, H233, plec solt, sense numerar.

281. «Habeas autem dictus nobilis comes Fuxenses si voluerit vicarium suum in valle seu vallibus de Andorra, proat consueverit habere», es reconeixerà el 1278: Charles BAUDON DE MONY, *Relations politiques...*, vol. II, p. 163; Ferran VALLS I TABERNER, «Vall d'Andorra», a *Privilegis i ordinacions de les Valls Pirenènques*, vol. III, Barcelona, Imprenta de la Casa de la Caritat, 1920, p. 417.

282. Joaquim MIRET I SANS, *Noves y documents inèdits sobre la família senyorial de Caboet y la qüestió d'Andorra*, Barcelona, Casa de la Caritat, 1918 (facsimil: Andorra, Pirene, 1984), p. 44.

283. Pere FIGAREDA, *Les institucions del Principat d'Andorra*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1998, p. 17-18.

284. És l'estructura que perviurà secularment: Enric MOLINÉ, «Bandolerisme i administració de la justícia a Andorra, a la segona meitat del segle XVI», *Quaderns d'Estudis Andorrans* (Andorra), núm. 3 (1978), p. 93.

285. La vinculació es consolidarà als segles posteriors fins a establir que, a la ciutat, els còsols «puxen elegir un veguer [...] lo qual prest sagrament en poder dels dits còsols que bé e lealmenet se haurà en son offici e servarà la fidelitat al senyor bisbe»: FRANCESC CARRERAS CANDI, «Les usances o privilegis de la Sèu d'Urgell (any 1470)», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras* (Barcelona), vol. XI (1924), p. 271.

xer, als representants de la vila, l'existència de l'oficial, atès que «vicari perpetuo habuistis, habetis et habere debitis»,<sup>286</sup> tot i que el pes judicial passa per la cort batlliar.<sup>287</sup> El desenvolupament local no sols imposa sobre el veguer un creuament de relacions entre l'autoritat que representa i l'emergent poder municipal, sinó que comporta, en aquest encaix local, un arranjament amb l'altre oficial, el batlle. És sobretot el pes de la cúpula local el que aconsegueix, a diferents indrets, derivar vers la disquisició entre una plena capacitat local exercida pel batlle i una de regional exercida pel veguer, tal com paradigmàticament s'aplica a Agramunt.<sup>288</sup> Més inusual és que el batlle s'imposi de forma aclaparadora al veguer, com s'esdevé a Balaguer en aquests moments.<sup>289</sup> Les figures batlliaris també s'imposen a la vicarial a Solsona, en aquest cas perquè el veguer del vescomte de Cardona a la vila de Solsona que cosenyoreja des del 1221 perd definitivament pes i presència arran de l'encaix de cosenyoriu amb la canònica solsonenca,<sup>290</sup> que pacta i estabilitza una actuació mitjançant figures batlliaris, les mateixes amb què s'escatirà la relació amb els grups locals.<sup>291</sup> Una cort comuna servida per dos batlles, un per cada senyor, serà, de manera ben explícita, la solució assolida el 1234<sup>292</sup> entre el rei i l'abat de Sant Cugat del Vallès en el condomini sobre la vila d'Igualada,<sup>293</sup> podent el monarca mantenir un altre representant, de base vicarial, per a l'entorn de la vila, la conca d'Òdena.<sup>294</sup> Precisament, en compartir el domini no sols sobre la ciutat, sinó també sobre la demarcació de l'entorn, segons s'esdevé a Tarragona i el Camp, el cosenyoriu entre l'arquebisbe i el rei es resol mitjançant les figures vicarials, d'acord amb l'arrelament d'aquesta figura des del segle XII,<sup>295</sup> i establint els respectius veguers que comparteixen una mateixa cort.<sup>296</sup> En altres casos, el cosenyoriu ha derivat en una pactada divisió de capacitats i competències, com és el cas de Tortosa, on la relació entre el Temple i els Montcada entorn de la gestió de la jurisdicció<sup>297</sup> deixa el veguer en mans dels darrers,<sup>298</sup> tal com es mantindrà fins a la permuta del domini amb la Corona el 1294.<sup>299</sup>

La figura vicarial sobretot acompanya la representació jurisdiccional amb un contingut demarcat. El seu àmbit d'actuació es pot identificar amb el conjunt de l'entitat nobiliària, com és paradigmàticament viscut amb el veguer d'Empúries, que des de la seva capital, Castelló, regeix el conjunt del comtat<sup>300</sup> o també, en plena coherència territorial dins de les seves dimensions més reduïdes, al

286. Maria Jesús ESPUNY, *Llibre dels privilegis de la Universitat de la vila i terme de Sabadell*, Sabadell, Publicacions de la Fundació Bosch i Cardellach, 1988, p. 224.

287. Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, Sabadell, Caixa d'Estalvis de Sabadell, 1967, p. 82.

288. Flocel SABATÉ i Dolors DOMINGO, *Agramunt en el comtat d'Urgell*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, en premsa.

289. Flocel SABATÉ, *El territori del comtat...*

290. Joan SERRA, «Relacions entre los senyors y la ciutat de Solsona al segle XIII», a *Congrés d'Història...*, vol. 1, p. 70-105.

291. Antoni LLORENS, *Solsona i el Solsonès en la història de Catalunya*, Lleida, Virgili i Pagès, 1986, p. 265.

292. AHCI, Llibre de Privilegis f. 78v-89v; Joan CRUZ, *Els Privilegis de la vila d'Igualada*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Ajuntament d'Igualada, 1990, p. 42-44.

293. AHCI XVII, procés 1.

294. AHCI, fons parroquial, registre 1, sense numerar.

295. Eduard JUNYENT, *Diplomatari de Sant Bernat Calvó...*, p. 3-4.

296. AHTa, II.2 Economia i Hisenda, procés 12, f. 45r.

297. Emeteri FABREGAT, *Burgesos contra senyors. La lluita per la terra a Tortosa (1148-1299)*, Tortosa, Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, 2006, p. 33-44 i 74-79.

298. Flocel SABATÉ, «El veguer i la vegueria de Tortosa i Ribera d'Ebre al segle XIV», *Recerca* (Tortosa), núm. 2 (1997), p. 115-116.

299. Laureà PAGAROLAS, «La fi del domini de l'orde del Temple a Tortosa. La permuta de 1294», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. XXVIII (1998), p. 269-291.

300. Flocel SABATÉ, *Castelló, capital...*

vescomtat de Bas, amb el «vicario vicecomitatu de Basso»<sup>301</sup> assentat a la capital vescomtal, el Mallol,<sup>302</sup> des d'on actua essent conegut usualment com a *vicarium de Basso*.<sup>303</sup> També al vescomtat de Castellbò s'empra la figura del veguer, és a dir, el «vicario vicecomitatus Castriboni»,<sup>304</sup> cosa que oposa la funció jurisdiccional d'aquest oficial a les tasques rendístiques pròpies de les batllies. Diferent és la capacitat d'actuació del veguer del vescomtat de Cabrera. Amb origen en el veguer de Montsoriu,<sup>305</sup> centre històric del vescomtat,<sup>306</sup> està assentat amb una cort completa i ben estructurada a Hostalric,<sup>307</sup> presentant-se com a «vicarius vicecomitatus Caprarie» en representar jurisdiccionalment el seu senyor «in vicecomitatu Caprarie».<sup>308</sup> Tanmateix la configuració dels continguts del vescomtat del segle XIII, construït a còpia d'aglutinar entitats locals internament ben cohesionades —prou ben reflectit en la reiterada expressió posterior «vicecomitatus et baroniarum eiusdem»—<sup>309</sup> i fins i tot de procedència ben diferent —a cavall dels antics comtats de Girona, Osona i Barcelona—, matisa i limita l'àmbit real d'actuació jurisdiccional d'aquest veguer, que es compagina amb les competències dels diferents batlles i amb el necessari encaix, en determinats indrets, amb les capacitats assolides per altres barons.<sup>310</sup>

En tots els casos, l'estabilitat de les articulacions no deriva de l'arbitrària voluntat senyorial, sinó de l'homogeneïtat socioeconòmica, de la coherència física i jurisdiccional i de la tradició en l'espai regit pel corresponent oficial. Sota aquests criteris, s'articularen diferents demarcacions de caire jurisdiccional dins de cada entitat. En aquest sentit, els trasbalsos viscuts al comtat d'Urgell el van situant en un espai meridional que cerca la cohesió del conjunt mitjançant conjuminar els diferents llocs, cadascun definit d'acord amb les fórmules pròpies, per la qual cosa l'exercici jurisdiccional i demarcacional combina procuracions, vegueries i batllies, segons les zones, per a unes mateixes competències, perfilant així la unitat del comtat d'Urgell a través de combinar les procuracions de la vall d'Àger —amb seu a Castelló de Farfanya—, Ponts, Oliola, Puigverd i Montmagastre, la vegueria d'Urgell —amb seu a Agramunt— i les batllies de Balaguer i d'Albesa, a més de la de Castelló de Farfanya. La pugna per l'exercici jurisdiccional entre aquest batlle i el procurador de la vall d'Àger, ambdós assentats a la mateixa vila, té al darrere l'empenta de l'elit local. El reflex de les capitalitats socioeconòmiques, doncs, es projecta sobre l'espai condicionant la representativitat comtal, de tal manera que el pes exercit per Agramunt és el principal argument perquè l'oficial jurisdiccional comtal assentat en aquesta vila acumuli la condició de veguer d'Urgell, procurador de Ponts, de Montmagastre, de Puigverd i d'Oliola, centralitzant una única cort, sols matisada per l'existència del lloctinent de procurador a Ponts, que reflecteix així mateix el pes d'aquesta vila.<sup>311</sup>

Aquestes procuracions urgelleses atorguen un caràcter demarcacional a unes entitats internament cohesionades des dels vessants socioeconòmic i físic, amb un elevat pes de les capitalitats urba-

301. AVV, lligall de registres, 9, plec 1337-1338, sense numerar.

302. Joan PAGÈS, *La vila del Mallol, centre administratiu del vescomtat de Bas*, Olot, Ajuntament de la Vall d'en Bas, 1982, p. 27-31.

303. AMSJA, carpeta Curia secular processos, segles XIII-XIV, procés segle XIV, full solt.

304. ACA, Cancelleria, reg. 519, f. 113v.

305. Formalment, es conserva la referència a la vegueria de Montsoriu: AHMC, pergami 175, entre altres exemples.

306. Pere CATALÀ i Miquel BRASÓ, «Castell de Montsoriu», a *Els castells catalans*, vol. III, Barcelona, Rafael Dalmau, 1992 (2a edició), p. 339-340.

307. AHCG, I.1.2.1, lligall 5, llibre 5, f. 44v.

308. AVV, processos criminals, lligall 3, plec 3, sense numerar.

309. Josep Maria PONS GURI, «Ordinacions i capítols del vescomtat de Cabrera. Bernat de Cabrera (1372-1423)», *Revista Jurídica de Catalunya* (Barcelona), vol. XLII (1936), p. 104.

310. Flocel SABATÉ, *El territori de la Catalunya...*, p. 476-477.

311. Flocel SABATÉ, «Organització administrativa i territorial del comtat d'Urgell», a *El Comtat d'Urgell*, p. 61-62.

nes respectives, elements que justifiquen les diferents dimensions i fins i tot l'establiment de les diverses entitats malgrat compartir una mateixa jurisdicció. Precisament, la figura de plena delegació superior del titular de la jurisdicció, el procurador, per la seva tasca representativa, aporta a les entitats el denominador demarcacional. En alguns casos, els procuradors territorials representen els senyors respectius, encara que no hi gaudeixin de plena jurisdicció, com fan els Pinós amb el seu procurador per a Talteüll i Pinós, territoris que ni tan sols són contigus. El fet que, vers el 1235, per unió matrimonial, la casa comtal pallaresa passi a senyorejar Berga i altres indrets del Berguedà<sup>312</sup> justifica que el comte de Pallars disposi d'un procurador de Berga i Berguedà que actua no sols atent a les rendes del seu senyor, sinó regint una cort ordinària completa sobre els propis dominis.<sup>313</sup> D'aquesta manera, els procuradors territorials assumeixen la representació superior del senyor del lloc, conjuminant l'homogeneïtat de l'espai jurisdiccional i físic i encaixant no poques vegades amb la capitalitat local. Amb aquests elements, la tradició estabilitza procuradors a manera de màximes autoritats en indrets concrets i ben delimitats com Castellfollit de la Roca, Vallmoll, Reus o la Selva del Camp.

La figura del procurador encaixa dins el marc vilatà, tal com s'evidencia en la seva posició a la baronia de Castellví de Rosanes, centrant la cort a la vila de Martorell.<sup>314</sup> De manera encara més influent, l'empenta urbana i la capitalitat sobre l'entorn resten ben perfilades en procuracions com l'establerta sobre Torroella de Montgrí. En totes aquestes entitats, el procurador assumeix la plena actuació superior, bé que, sobretot si hi destaca el vessant polític, combina el seu caràcter representatiu amb una cort ordinària presidida pel batlle, com és el cas destacat de Reus,<sup>315</sup> Sabadell<sup>316</sup> o Martorell.<sup>317</sup>

Ahora, la procuració adopta un protagonisme notori en el perfilament territorial de l'espai muntanyenc del segle XIII. Certament, en aquests moments, s'aferma la identificació de procuracions amb espais baronials homogenis, com la terra de Mataplana —«procurador en la honor de Mataplana»—,<sup>318</sup> la vall de Lillet, la vall d'Osor o la vall d'Hostoles. Així, es va apreciant el territori muntanyenc com una concatenació de procuracions, que agrupen espais propers d'una certa homogeneïtat, a voltes per la mateixa coherència física, com la procuració de Vallfogona (de Ripollès), i altres vegades tot accentuant la coincidència humana i jurisdiccional —com la procuració de la Guàrdia i Ribes de Baboners, una extensa baronia del monestir de Ripoll estesa als dos vessants de la serra de Puig Cornedor—,<sup>319</sup> si cal aparellant, sota les mateixes raons, espais propers, com a la procuració de la vall de Toses i Rigard.<sup>320</sup>

La plena representativitat superior que caracteritza l'oficial que actua en nom o lloc del seu senyor permet jugar amb la terminologia. El vescomte de Cardona avança, en aquests moments, en una representació territorial mitjançant procuradors —«procurador de la terra del noble en Ramon Folch»—,<sup>321</sup> a la vegada que s'utilitza la lloctinència sobre territoris concrets, com és ben reiterat en l'oficial amb seu a Calaf, conegut com a «loctinent en Segarra», atès que es tracta del «loctinent del

312. Ignasi M. PUIG, «La casa comtal de Pallars, senyora de Berga i de la baronia de Mataplana als segles XIII-XIV», *Revista Centre d'Estudis Berguedans* (Berga), núm. 1 (1982), p. 118-119.

313. AHCM, fons del veguer, llibre 4, sense numerar.

314. AHCM, fons del veguer, llibre 3, sense numerar.

315. AHCR, carpeta Cambrer, pergami 1-8-B.

316. Miquel CARRERAS COSTAJUSSÀ, *Elements d'història...*, p. 82.

317. AHCM, fons del veguer, llibre 4, sense numerar.

318. ACA, Cancelleria, Varia, reg. 260, f. 79r.

319. ACA, Cancelleria, Varia, reg. 265, f. 81v-82r.

320. ACA, Cancelleria, Varia, reg. 264, sense numerar.

321. ACA, Cancelleria, Varia, reg. 254, f. 1v.

noble en Ramon Folch en Sagarra».<sup>322</sup> Ben significativament, les denominacions oscil·len, a nivell popular, per a caracteritzar el mateix oficial. L'oscil·lació pot assumir encara una altra combinació en la procuració, com és clar a la conca d'Òdena, on el vescomte de Cardona té el seu procurador,<sup>323</sup> tal com se'l coneix preferentment, tot i que, a mesura que es va articulant la cort central dels Cardona, sovint pròpiament es tracta del lloctinent del procurador general del vescomtat a la conca d'Òdena.<sup>324</sup> S'ha pretès enllaçar, doncs, amb una dimensió superior de creixent importància: l'articulació del govern baronial en cada entitat.

Certament, el ple domini jurisdiccional i rendístic sobre espais amplis i coherents imposa que, al segle XIII, les grans entitats nobiliàries avancin ràpidament vers una millor gestió dels dominis, concordant amb la coherència socioeconòmica i amb la mateixa funció de les capitalitats urbanes, tot abocant a la millora de les respectives escriptures, dels propis arxius i dels mecanismes de govern. En aquest context, les delegacions plenipotenciàries hi són des del primer moment, tal com fa Simó de Palau al vescomte de Bas, a la dècada dels anys trenta, mostrant una lloctinència que altera denominacions, en tant que es pot presentar com a «Symon de Palacio, vice ac nomine vicecomitis de Basso» o com a «tenes locum vicecomitis de Basso».<sup>325</sup> A partir de delegacions com aquesta, s'avança vers estructures més estables. A la cúpula d'aquestes administracions, amb una plena capacitat de representació política superior i rebent apel·lacions, se situen els procuradors generals, paradigmàticament consolidats al comtat d'Empúries, al vescomtat de Cabrera, al vescomtat de Cardona i al vescomtat de Castellbò. Passa el mateix al vescomtat de Bas, on el procurador estén el seu poder sobre castells termenats propers sotmesos a la mateixa jurisdicció, com són, de manera ben estable, Castellfollit,<sup>326</sup> Montagut i Mont-ros.<sup>327</sup> En aquests casos, el procurador s'identifica, en realitat, sobre l'espai físic: mentre que aquest territori és força homogeni a Empúries o a Castellbò, és molt més fragmentat a Cardona, on es defineix clarament com a representant del seu senyor: «procurador del noble Ramon Folc».<sup>328</sup> En aquest sentit, el procurador pot representar el titular jurisdiccional sobre espais diversos: el comte de Foix, en anar sumant dominis escampats a Catalunya, passa a designar un procurador per a tots els indrets posseïts al sud del Pirineu excepte Castellbò, el qual exerceix plenipotenciàriament el càrrec.<sup>329</sup> Malgrat la designació, no acaba d'estabilitzar una figura d'alt nivell polític, raó per la qual alhora continua donant protagonisme polític a una figura vicarial, la designada inicialment per vetllar els interessos dels Foix a l'Urgellet.<sup>330</sup>

D'aquesta manera, combinant les variades figures i donant resposta a les diferents necessitats organitzatives, rendístiques, judicials i administratives, els grans espais baronials presenten una plena coherència institucional, absolutament aliens a les representacions règies i, per tant, inclinats, en cada cas, a les pròpies articulacions per a les actuacions exactives i jurisdiccionals.

Coetàniament, arreu la capitalitat regional es mostra inherent al desenvolupament urbà. No pas casualment, les autoritats que s'erigeixen amb la representativitat local reclamen privilegis que afec-

322. ACA, Cancelleria, Papeles por incorporar, Cervera-1, sense numerar.

323. ACA, Cancelleria, Varia, reg. 254, f. 12r.

324. AHCI, fons parroquial, sèrie batlle, caixa 1, llibre 1, sense numerar.

325. Antoni PLADEVALL i Pere CATALÀ, «Castell de Llaés» i «Castell de Milany i casal —o castell— de Vallfogona», a *Els castells catalans*, vol. v, p. 68 i 119.

326. ACA, Cancelleria, reg. 48, f. 102r.

327. FRANCESC MONSALVATJE, *Colección diplomática del condado de Besalú*, vol. II, Olot, Imprenta y librería de Juan Bonet, 1902, p. 246.

328. AHCM, fons del veguer, llibre 4, sense numerar.

329. CF, manual Judeorum I, sense numerar.

330. Charles BAUDON DE MONY, *Relations politiques...*, vol. II, p. 260.

ten el conjunt del desplegament territorial, plasmant veritables capitalitats regionals. Exercint aquesta funció rectora, els qui parlen en nom de la vila de Castelló d'Empúries són els més preocupats perquè la representativitat jurisdiccional del veguer s'estengui sobre tot el comtat, que s'identifica amb el propi espai d'influència. L'oficial aplicarà la justícia en nom del titular de la jurisdicció, però des de la capital socioeconòmica volen que el procediment tingui lloc dins d'una plena homogeneïtat per part d'una cort assentada a la vila. Conseqüentment, la competitivitat entre veïnatges afecta la representativitat senyorial dins de la mateixa jurisdicció. És el cas clar del veguer d'Ulldecona: designat per encarregar-se de la jurisdicció dins de la comanda hospitalera homònima, és rebutjat a la Sénia, perquè la població local, en veure'l, tot i presentar-se com a representant de la senyoria, l'interpreta sobretot com l'oficial provinent d'Ulldecona, reflectint així el conflicte de capitalitats en veïnatge.<sup>331</sup> El mateix conflicte es repeteix al comtat urgellenc: el veguer d'Urgell és rebut amb tensió a Linyola, en interpretar-lo procedent de la vila d'Agramunt, situació que, com l'anterior, s'endinsarà al segle XIV, quan, en el cas d'Urgell, es tractarà d'arranjar mitjançant una delegació sotsvicarial.<sup>332</sup>

El pes local s'evidencia, també, en l'accés a l'exercici jurisdiccional, molt ben expressat en la participació a la Catalunya Nova, quan els prohoms locals col·laboren en l'exercici judicial, ja sigui en la indagació del delictes o, sobretot, en assistir l'emissor de la sentència mitjançant el «juí de prohoms», en els diferents graus, com s'estableix en els dominis templers a les terres del Baix Ebre, en gran part seguint els costums lleidatans,<sup>333</sup> o en les articulacions del Camp de Tarragona, com en els paradigmàtics casos de la Selva del Camp<sup>334</sup> i Reus.<sup>335</sup>

Aquest pes urbà concorda amb els altres indicadors cohesionadors del segle XIII. El panorama baronial es caracteritza aparentment per la gran fragmentació. Les plenes capacitats dels senyors respectius aboquen al fet que cadascun cerqui solucions pròpies en la captació de les rendes respectives i en l'exercici dels drets jurisdiccional corresponents. Algunes pràctiques escapen clarament de les fórmules respectades en els àmbits regis, com la facilitat per a concedir guiatges individuals o col·lectius, molt present en àmbits baronials com l'urgellenc a manera de garantia senyorial per a l'accés a la justícia.<sup>336</sup> No sols la presència del rei i dels seus oficials és inexistent en gran part del territori, sinó que la puixança dels diferents senyors els permet fer-ne ostentació i, fins i tot, ignorar les constitucions.

Tanmateix l'homogeneïtat és molt elevada per raons socioeconòmiques i jurídiques. Es tracta d'una societat que evoluciona conjuntament sota uns estímuls idèntics. Arreu, doncs, hi ha unes mateixes demandes que la cort jurisdiccional ha de resoldre: no es tracta sols de l'exercici de justícia, sinó d'autenticar documents, oferir tutories,<sup>337</sup> registrar paus i treves privades, garantir crèdits i obligacions econòmiques i perseguir-ne l'incompliment, mantenir la pau necessària perquè circulin els productes i vetllar-ne la qualitat als mercats, establir i fer complir les ordinacions locals... Més enllà, doncs, de la fragmentació jurisdiccional, s'imposa una homogeneïtat social, econòmica i cultural que comporta demandes similars i, corol·làriament, solucions semblants, sobretot perquè, de forma coe-

331. La tensió s'endinsa al segle XIV, i el 1343 caldrà una concòrdia entre ambdues poblacions: Enrique BAYERRI, *Llibre de privilegis de la vila de Ulldecona*, Tortosa, Imprenta Blanch, 1951, p. 45.

332. ACA, Cancelleria, reg. 364, f. 36v.

333. Joan B. MANYÀ, «Lleida i la Catalunya transibèrica», a *Les terres de Lleida en la geografia, en l'economia i en la cultura catalanes*, Barcelona, Centre Lleidatà de Barcelona, Pòrtic, 1971, p. 239-243.

334. Eufemià FORT COGUL, *Costumari de la Selva del Camp*, Reus, Associació d'Estudiosos Reusencs, 1961, p. 21-34.

335. Josep Maria GUIX, *El llibre de la cadena de Reus. Règim jurídic de la vila a l'Edat Mitjana*, Reus, Associació de Estudiosos Reusencs, 1963, p. 124.

336. ACA, Cancelleria, reg. 392, f. 1r-72r, per exemple.

337. AHMC, pergami núm. 121.

tània, arreu s'estenen uns mateixos procediments en la gestió de l'*instrumentum* redactat per notaris, ja siguin de designació reial o senyorial,<sup>338</sup> mentre que un estol de juristes va assessorant senyors, municipis i corts judicials, tot apoderant-se dels mecanismes jurídics i formals de gestió, amb una clara homogeneïtzació de tot el pensament i de tota l'actuació jurídica.<sup>339</sup> Així, les diverses demandes de serveis, fruit de la vitalitat econòmica i de l'encaix entre les capitalitats urbanes sobre els respectius entorns regionals, es resolen sota unes mateixes fórmules atesa l'homogeneïtat amb la qual es va estructurant la societat arran de l'estesa dels notaris i dels juristes formats en el sistema romanista. Els notaris difonen uns procediments idèntics, sense que importi el titular de la senyoria, i els juristes empen la base romanista per a justificar i avalar drets senyorials, municipals i reials i, sobretot, per a infondre uns mateixos procediments administratius. Ben clarament, en tots els casos, els sistemes de registre, les inquisicions criminals i les actuacions processals s'assemblen arreu, respectant només les adaptacions locals comunament conegudes com a *stils*. Per tant, més enllà de les figures emprades, s'imposa una gran similitud. La creixent difusió del paper en aquest segle XIII facilita que totes les corts ordinàries es vagin omplint de llibres on copiar ordenaments, obligacions, processos, trasllats de lletres rebudes i trameses..., cosa que dóna lloc a veritables arxius de corts ordinàries.

Significativament, el model processal romanista es va repetint arreu, amb les parts, agent i defensor, compareixent davant d'un jutge professional o, segons els indrets, davant d'un senyor assistit per un assessor jurídic, *sedens* a la cort, i participant-hi un procurador fiscal del senyor —a voltes el mateix batlle, principal diferència en el format judicial respecte dels àmbits reials—<sup>340</sup> i amb les garanties processals pròpies del romanisme, incloent-hi la redacció per l'escrivà, l'atorgament de còpies, la successió de sessions i els sistemes d'apel·lació. Els jutges tradicionals es mantenen designats per la corresponent senyoria, bé que adaptats a la formació jurídica romanista. S'ajusten al districte existent: es designa, per exemple, el jutge ordinari del terme del castell d'Orís o del castell de Montpalau. A cada districte jurisdiccional, el jutge s'integra a les corts ordinàries, on passa a ser una peça important dins del conjunt de membres de la delegació jurisdiccional territorial. Així, rere el titular de la cort ordinària, sigui procurador, veguer o batlle, seguirà el jutge —estabilitzat com a *jutge ordinari*— o, en cas de no existir l'anterior, l'assessor, i a continuació el procurador fiscal, l'escrivà i els saigs, afegint-s'hi en alguns casos l'advocat dels pobres. Alhora, en centralitzar el govern, s'avança vers jutges de la cort senyorial, amb capacitat sobre el conjunt territorial, cas del vescomtat de Cardona, del comtat d'Empúries o del vescomtat de Bas.

Tot el sistema de govern es va registrant, afermant-se així veritables cancelleries baronials que s'assenten a les seus comtals, que van esdevenint veritables capitals de forta vitalitat urbana, com ho evidencien Castelló d'Empúries, Cardona, Hostalric... Sols la contundent tensió que fragmenta el comtat d'Urgell retarda aquesta centralitat, bé que reflecteix comportaments similars a les diverses capitals, com són Castelló de Farfanya, Balaguer i Agramunt. En aquest sentit, l'actitud de les cúpules urbanes, volent pressionar sobre el senyor i mediatitzar el comportament de l'oficial jurisdiccional, és ben similar a la percebuda en els coetanis àmbits regis veïns.

En definitiva, la diversitat de dominis senyorials evidencia un estat de poder altament fragmentat, però també un país molt homogeni, perquè en cada cas s'aprecia la combinació de l'adaptació a l'es-

338. Ignasi J. BAIGES, «El notariat català: origen i evolució», *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català (Barcelona, 11, 12 i 13 de novembre de 1993)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1994, p. 130-131.

339. Aquilino IGLESIA, *La creació del Dret*, vol. 1, p. 403-425.

340. ANC 3.1.5.4.1, sense numerar, per exemple.

pai físic, la capitalitat urbana, la tradició i el respecte de la situació baronial, tot ben adequat al context socioeconòmic i jurídic. Més enllà, doncs, de les diferenciacions entre jurisdicció baronial i reial, hi ha tota una societat que està evolucionant.

#### 4. LA CAPTACIÓ DE LES RENDES REIALS AL TERRITORI

L'afermament del poder reial anhelat per la Corona passa per convertir el territori en una plataforma en la qual afermar els dos puntals del poder i de la sobirania: l'exercici de la justícia i la captació d'exaccions i rendes. Aquest darrer aspecte preveu la necessitat de garantir allò que el monarca reivindicava com a propi, on s'inclouen les rendes i els emoluments que li pertanyen mitjançant diverses procedències; la preservació, el manteniment i la cura de propietats i béns, i també els drets que el raonament romanista pretén fer derivar de la preeminència del monarca deduïda sobre el conjunt de la Corona, a més de la percepció dels emoluments i les exaccions que al rei correspongui demanar.<sup>341</sup> Tot plegat exigeix una articulació adient del poder sobre el territori, és a dir, un desplegament regular, estable i permanent dels oficials reials. L'evolució de les relacions de poder i el progressiu afermament del model organitzatiu i el discurs argumental romanistes converteixen el regnat de Jaume I, precisament, en un punt crucial per a l'establiment d'aquest ordre territorial.

D'antuvi, a Catalunya, es parteix de la mateixa figura batlliar que s'encarrega de representar els interessos del senyor respectiu, per la qual cosa en un mateix indret poden conviure batlles del monarca i dels diferents senyors amb interessos al mateix lloc: a Prats de Segarra (actualment de Rei), per exemple, es posen d'acord reiteradament «omnes baiuli, tam regis quod castlanorum.»<sup>342</sup> En aquest mateix sentit, l'establiment de la sajonia a Valls el 1254 comporta l'acord de quatre batlles assentats a la vila: «Petris de Vich, baiulus domini Archiepiscopus, et Guillermus Dominicus, baiulis domini regis, Bonus Macips, baiulus prepositi et Guillermus de Farigola, baiulus nobili viri Berengario de Podiovirio in Vallibus.»<sup>343</sup>

En endegar-se el regnat de Jaume I, el batlle no és un simple oficial delegat encarregat de percebre les rendes. Tenint en compte que l'aportació principal al fisc regi prové, en aquests moments, del crèdit a compte del patrimoni regi, molts batlles, en plena continuïtat amb la pràctica des del segle anterior,<sup>344</sup> posseeixen el càrrec a manera de concessió que els rescabalarà de crèdits a la Corona. Per això, el 1260, el rei ven al batlle de Montblanc i la Riba les rendes montblanquines per dos anys complets a canvi de tres mil sous,<sup>345</sup> de la mateixa manera que el gener del 1258 reconeix els deutes que ha contret amb els batlles de Barcelona, Montalbán, Calataiud, Saragossa i Girona.<sup>346</sup> Algunes famílies insereixen aquest sistema en les seves vies de particular puixança, com els Durfort,<sup>347</sup> amb diferents membres que van gaudint, al llarg de la primera meitat del segle XIII, de l'ofici batlliar a Barce-

341. ACA, Cancelleria, reg. 10, f. 148r, i reg. 11, f. 153v.

342. APPR, Registrum chartularium parrochialis ecclesia Beata Maria Pratorum Segarra, tom segon, f. 28v.

343. Francesc PUIGJANER, *Historia de la villa de Valls desde su fundación hasta nuestros días*, Valls, Imprenta Francisco Pellisser, 1881, p. 380.

344. Antoni Maria ARAGÓ, «La institució "baiuli regis" en Cataluña en la época de Alfonso el Casto», a *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Barcelona 1-6 de octubre de 1962)*. *Crónica, Ponencias y Comunicaciones*, vol. III, Barcelona, 1962, p. 137-142.

345. ACA, Cancelleria, reg. 11, f. 172v.

346. ACA, Cancelleria, reg. 10, f. 28v-31r.

347. Carme BATLLE, «La casa barcelonina en el segle XIII: l'exemple de la família Durfort», a *La Ciudad Hispánica durante los siglos XIII al XIV*, Madrid, Universidad Complutense, 1985, p. 1347-1349.

lona,<sup>348</sup> la mateixa ciutat on destaquen en l'accés a la cúpula social i al poder local.<sup>349</sup> Alhora, és prou coneguda la paradigmàtica figura del batlle de Saragossa Jahudán de Cavallería, el qual avança importants sumes de diners al monarca rere el compromís de rescabalar-se amb les exaccions de la batllia,<sup>350</sup> a voltes definint porcions i exaccions concretes<sup>351</sup> o encarregant el pagament d'altres deutes.<sup>352</sup> Durant tot el regnat, el rei assigna rendes de batllia per a pagar determinats deutes seus<sup>353</sup> i per a rescabalar creditors concrets:<sup>354</sup> el 1263, el batlle de Girona ha de recuperar el que li deu el monarca mitjançant l'obtenció de rendes de llocs de la batllia,<sup>355</sup> i amb facilitat s'hi afegixen les de llocs propers, com es fa en el mateix cas gironí el 1264.<sup>356</sup> Certament, per tal d'assolir la xifra requerida, sovint cal ampliar el ventall de percepcions fora de la batllia: el 1248, el rei designa que, en els dos anys següents, el batlle de Barcelona rebi totes les rendes de *calonyes* i de la jurisdicció civil i criminal;<sup>357</sup> el 1262, pacta la quantitat que ha de rebre a canvi dels drets d'aquesta batllia,<sup>358</sup> i el 1263, se li assignen rendes i exaccions de la batllia de Perpinyà.<sup>359</sup> En molts altres casos, també s'afegiran rendes de diferent procedència si les locals són insuficients per a rescabalar la suma requerida: el 1258, el rei designa que una part del peatge de Canfranc sigui per al batlle de Saragossa; el 1262, li atribueix part de les rendes dels jueus de Perpinyà, a més de rendes a l'Horta de València,<sup>360</sup> i el 1263 i el 1264, se li assigna part del monedatge de la vila i aldees de Terol i fins i tot les rendes de les salines, de les aljames de jueus i del monedatge i altres exaccions del regne d'Aragó i zones com Ademús i Castellfabib<sup>361</sup> i de l'almoixerif de Menorca.<sup>362</sup> A la vegada, també designarà que una part de les rendes de Lleida, de la batllia de Girona i del mateix almoixerifat de Menorca siguin per al batlle de Barcelona, havent-hi encara d'afegir rendes i exaccions de Cotlliure,<sup>363</sup> sumes amb què el titular de la batllia es rescabalarà dels diners avançats al monarca i pagarà altres compromisos econòmics també adquirits per ell mateix.<sup>364</sup> Se'n deriven veritables contrapartides institucionals: Jahudán de la Cavallería acabà exercint un control molt gran sobre el conjunt de les rendes aragoneses.<sup>365</sup> Precisament, el fet que les batllies de les dues grans ciutats, Barcelona i Saragossa, estiguin en mans de rics i poderosos jueus ja indica aquesta base creditícia, prou constatada en altres ciutats destacades, com Tortosa<sup>366</sup> o Girona,<sup>367</sup> i també en viles mitjanes,

348. Stephen P. BENSCH, *Barcelona & its rulers, 1096-1291*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, p. 409-410.

349. Ludwig KLÜPFEL, «El règim de la Confederació catalano-aragonesa a finals del segle XIII», *Revista Jurídica de Catalunya* (Barcelona), vol. xxxv (1929), p. 223.

350. ACA, Cancelleria, reg. 10, f. 23r.

351. ACA, Cancelleria, reg. 10, f. 106v.

352. ACA, Cancelleria, reg. 10, f. 132r, i reg. 11, f. 170r.

353. ACA, Cancelleria, reg. 12, f. 94v.

354. ACA, Cancelleria, reg. 14, f. 29r.

355. ACA, Cancelleria, reg. 12, f. 102r.

356. ACA, Cancelleria, reg. 14, f. 225r.

357. ACA, Cancelleria, reg. 10, f. 35r.

358. ACA, Cancelleria, reg. 12, f. 17v.

359. ACA, Cancelleria, reg. 14, f. 22v.

360. ACA, Cancelleria, reg. 12, f. 47r-v, 103v i 106v.

361. ACA, Cancelleria, reg. 13, f. 171v i 190r, i reg. 14, f. 22v i 54v.

362. ACA, Cancelleria, reg. 14, f. 51r.

363. ACA, Cancelleria, reg. 12, f. 144r.

364. ACA, Cancelleria, reg. 10, f. 35v, 78v, 84r-85r i 118r, i reg. 11, f. 168r.

365. David ROMANO, «Los funcionarios judíos de Pedro el Grande de Aragón», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), vol. xxxiii (1969-1970), p. 8.

366. ACA, Cancelleria, reg. 13, f. 18v, i reg. 14, f. 40v.

367. ACA, Cancelleria, reg. 17, f. 103r, i reg. 28, f. 30v.

com Besalú i Banyoles, ambdues col·locades el 1268 sota el mateix batlle jueu, Salam de Salvies.<sup>368</sup> El monarca valora la capacitat creditícia i l'experiència dels jueus com a gestors econòmics en el model financer encara vigent per davant dels dictats de l'Església, que just en aquesta centúria insisteix, de manera creixent, que els governants els foragitin de l'administració,<sup>369</sup> dins del conjunt de mesures amb què es vol marcar la relació de segregació de la minoria inassimilable.<sup>370</sup>

El fet que hi hagi dos batlles actuant simultàniament a Barcelona als anys seixanta, Benvenist de Porta i Guillem Grony,<sup>371</sup> té a veure no pas amb el volum de feina, sinó amb la necessitat de proveir les arques règies dels crèdits corresponents,<sup>372</sup> que mou a enteses financeres entre ambdós titulars.<sup>373</sup> Les mateixes necessitats i serveis també graduen la durada en el càrrec, el qual pot ser concedit vitalíciament, com es reitera a mitjan segle: el 1259, es concedeixen de per vida a Pere de Colomer la batllia de Caldes de Montbui i a Berenguer de sa Pedrissa les de Pierola i la Guàrdia, de la mateixa manera que l'any següent Arnau de Montsà rep sota les mateixes condicions la d'Alcover, i el 1264 Guillem Tallada rep, també vitalíciament, la batllia de la seva vila, Toluges.<sup>374</sup> La reiteració d'aquest tipus de concessió en membres destacats de les cúpules urbanes imbrica encara més l'ofici amb el govern municipal, com s'esdevé a Vilafranca de Conflent, el 1270, en oferir vitalíciament el càrrec a Bernat Guillem, fill d'un destacat personatge local, Ponç Guillem.<sup>375</sup> Significativament, la concessió de batllies amb caràcter vitalici s'accentua cap a la fi del regnat,<sup>376</sup> i fins i tot es pretén beneficiar Arnau Calaf amb les batllies de Balaguer, Agramunt i Linyola, a més de Castelló de Farfanya, quan el 1273 són preses al comte d'Urgell.<sup>377</sup> Dins de les mateixes dinàmiques, alguns batlles de dominis reials són designats i depenen de nobles que han obtingut l'indret en penyora d'un crèdit.<sup>378</sup> Tot i la feblesa també palesada per la Corona davant de la noblesa a Aragó, en aquest territori és més inusual el joc de cessions temporals d'indrets en penyora, amb el seu oficial exactiu, a l'aristocràcia baronial, atesa l'evolució del sistema d'honors, que ha menat directament a l'esce-nari feudalitzat, amb molts dominis regis en mans de poderosos rics homes, acumuladors de gran riquesa.<sup>379</sup>

Aquestes pràctiques, directament imbricades amb una fiscalitat reial en què té un gran pes l'acord polític rere el crèdit baronial, dificulta una tasca batlliar ordinària i regular i hi imposa una successió de casuístiques: a partir del 1231, a Tagamanent i a dues de les viles que el rei acaba d'obtenir al com-

368. ACA, Cancelleria, reg. 16, f. 143v.

369. Decretal V, q. VI, c. 14 (*Corpus iuris canonici*, Aemilius Friedberg, ed., Union N. J. Lawbook Exchange, Clark, 2000, vol. II, p. 776); Decretal C.I, q. IV, c. 7 (*Corpus iuris...*, vol. I, p. 419); Decretal CXVII, q. IV, c. 31 (*Corpus iuris...*, vol. I, p. 823); Decretal D, q. LIV, c. 14 (*Corpus iuris...*, vol. I, p. 211); Decretal V, q. VI, c. 16, 18 (*Corpus iuris...*, vol. II, p. 777-778).

370. Flocel SABATÉ, «L'ordenament municipal de la relació amb els jueus a la Catalunya baixmedieval», a Flocel SABATÉ i Claude DENJEAN (dir.), *Cristianos y judíos en contacto en la Edad Media: polémica, conversión, dinero y convivencia*, Lleida, Milenio, 2009, p. 733-758.

371. Sobre la coetània posició dels Grony en la burgesia urbana barcelonesa, vegeu Carme BATLLE, Àngels BUSQUETS i Immaculada NAVARRO, «Aproximació a l'estudi d'una família barcelonina els segles XIII i XIV: els Grony», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), núm. 19 (1989), p. 285-310.

372. ACA, Cancelleria, reg. 14, f. 44v-45r i 62r.

373. ACA, Cancelleria, reg. 14, f. 93r.

374. ACA, Cancelleria, reg. 10, f. 148r; reg. 11, f. 153v i 156r, i reg. 13, f. 225r.

375. ACA, Cancelleria, reg. 16, f. 197v.

376. ACA, Cancelleria, reg. 16, f. 237v-240r.

377. ACA, Cancelleria, reg. 19, f. 88v i 14r.

378. ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume I, núm. 271.

379. Juan Fernando UTRILLA, «De la aristocràcia a la noblesa: hacia la formación de los linajes nobiliarios aragoneses (1076-1276)», a *La nobleza peninsular...*, p. 473-474.

tat d'Urgell mitjançant la seva participació en el conflicte successori,<sup>380</sup> Ponts i Oliana, les rendes aniran cap al vescomte de Cardona fins a satisfer la quantitat pactada entre ell i el monarca, de la mateixa manera que a Montblanc caldrà desenvolupar un compte específic pel que fa a les eixides de la vila fins a arribar als vuit mil morabatins deguts al mateix noble.<sup>381</sup> En molts casos, els crèdits es concatenen o els deutes es renegocien, perllongant la pignoració sota diferents formes i compromisos tot compromentent la tasca batlliar, com s'esdevé a Piera, afectada pels diversos tractes i renovacions dels deutes de la Corona amb els Cardona, des de Pere el Catòlic fins a l'amigable composició, entre el rei i el vescomte, pactada el 1262.<sup>382</sup> Aquests usos, tanmateix, no destorben, sinó que contribueixen a mantenir un sistema comptable local i a estabilitzar les batllies, encara que, per raons dels mateixos crèdits, es reorientin les exaccions o fins i tot s'acumulin les unitats batlliar per a ser cedides a l'ensems, com és clar amb les batllies de Lleida, Almacelles i Tàrraga, ben singularitzades tot i oferir-se, conjuntament, a un mateix creditor el 1223 i, de nou, el 1225.<sup>383</sup> Les combinacions responen als interessos financers de la Corona, i les coherències geogràfiques s'hi sotmeten sota els criteris favorables al monarca i als creditors. Així, el 1241, el barceloní Romeu Durfort combina unes batllies ben distants: Piera, Caldes i Llagostera.<sup>384</sup> La invocació de la millora del funcionament justifica, en aquests casos i en d'altres, la possibilitat que el monarca permeti la designació de batlles dependents d'homònims: el 1258, concedeix al batlle de Vilamajor la possibilitat de designar un oficial homònim a la mateixa localitat per ajudar-lo en les seves tasques,<sup>385</sup> i al d'Estavar li permet el mateix per tal de gaudir de substitut en cas d'absència.<sup>386</sup>

En els casos en què la tinença castral no es fa sota el domini vitalici de les castlanies, sinó sota el costum d'Espanya, com es reitera en els comtats de Rosselló i Cerdanya,<sup>387</sup> la lectura rendística facilita cedir alhora la castlania i la batllia, com en l'emblemàtic castell de Puigbalador, la capital institucional del Capcir.<sup>388</sup> S'esdevé de forma semblant en algunes alcaïdies aragoneses, com en el cas de l'alcaïd i batlle que ha d'administrar les salines de Naval i Remolins.<sup>389</sup> La cura pels castells regis adquireix un to específic quan el batlle ha de vetllar l'arranjament de castells que són residència reial,<sup>390</sup> com s'esdevé a Camarasa, on el titular de la batllia ocupa el palau que ha de mantenir en condret per si s'escau la visita reial.<sup>391</sup> Precisament, els batlles solen encarregar-se de preparar l'estada<sup>392</sup> i de preveure la provisió de manutenció i despeses del monarca en els seus desplaçaments, atès el caràcter itinerant de la monarquia.<sup>393</sup> En aquest context, no és inusual que el batlle hagi de gestionar béns i adqui-

380. Dolors DOMINGO, *A la recerca d'Aurembaix d'Urgell*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 2007, p. 91-105.

381. ACA, Cancelleria, Jaume I, pergamins, núm. 439: Ambrosio HUICI i Maria Desamparados CABANES, *Documentos de Jaime I...*, vol. I, p. 289-290.

382. Flocel SABATÉ, «Història Medieval», a *Història de Piera*, p. 223-224.

383. ACA, Cancelleria, Jaume I, pergamins, núm. 216 i 276: Ambrosio HUICI i Maria Desamparados CABANES, *Documentos de Jaime I...*, vol. I, p. 106 i 155.

384. Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari...*, p. 147.

385. ACA, Cancelleria, reg. 9, f. 11r.

386. ACA, Cancelleria, reg. 9, f. 67r.

387. Flocel SABATÉ, «La tenencia de castillos en la Cataluña medieval», a José Vicente CABEZUELO (ed.), *Alcaidías y fortalezas...*, p. 118-119.

388. ACA, Cancelleria, reg. 13, f. 163v.

389. ACA, Cancellerai, reg. 14, f. 29v.

390. ACA, Cancelleria, reg. 13, f. 229r.

391. Francesc CARRERAS CANDI, *Miscelánea...*, vol. II, p. 103.

392. ACA, Cancelleria, reg. 10, f. 114r.

393. ACA, Cancelleria, reg. 10, f. 122r.

sicions del sobirà, com el cavall àrab del qual s'encarrega el 1260 el batlle de Saragossa.<sup>394</sup> Alhora, la importància de determinades rendes justifica un tractament batlliar específic: un batlle té l'encàrrec de vetllar la casa de l'almodí de Saragossa<sup>395</sup> i un altre està centrat en els molins reials de Barcelona,<sup>396</sup> on progressivament centrarà la pròpia estructura organitzativa, amb l'escrivà, el saig, els aiguaders i els guardes.<sup>397</sup> De fet, els motius pels quals se cedeixen les batllies no interfereixen en la captació de les rendes règies, ans pretenen estimular-les, com el 1258, quan Jaume I autoritza el batlle de Saragossa a negociar els béns regis.<sup>398</sup>

Dins aquest marc, es reiteren les transmissions de les batllies dins d'una mateixa família, i s'arriba a convertir la possessió en un instrument de consolidació de llinatge burgès en un doble sentit: a manera de via d'entrada a l'elit local i, també, de prerrogativa de preeminència dins del grup dirigent. Famílies com els Sescorts (Corts) de Piera en donen una bona mostra<sup>399</sup> en perllongar una presència en la delegació règia des del començament del segle XIII<sup>400</sup> que és ininterrompudament mantinguda fins a les darreres centúries medievals.<sup>401</sup> Evidentment, el funcionament de l'ofici batlliar reflecteix aquesta posició social: és habitual trobar el batlle actuant proper als prohoms de la vila, és a dir, canalitzant institucionalment la proximitat entre l'autoritat règia i els interessos de l'elit local.<sup>402</sup> De fet, el fort desenvolupament socioeconòmic de les ciutats i viles reials aboca sobre les corts batlliaris un ample ventall d'exigències i responsabilitats: registre d'obligacions, compliment de les ordinacions municipals, aplicació dels bans municipals... S'endega així una intensa activitat, articulada sota els formats romanistes per corts estables que contribueixen a consolidar l'ofici, l'articulació i el districte d'actuació, oferint així un marc institucional a la tasca batlliar molt més enllà de les pràctiques creditícies que mantingui la Corona entorn del titular del càrrec batlliar. Les corts ordinàries de batllia, amb l'escrivà, l'assessor jurídic i els saigs, articulen una activitat permanent, ben registrada en els manuals de cort i d'unes dimensions que aviat justifiquen un auxiliar del batlle, en la figura del sotsbatlle, ben establitzat en viles i ciutats com Puigcerdà,<sup>403</sup> Lleida<sup>404</sup> o, des del 1262, Barcelona.<sup>405</sup>

En ciutats aragoneses com Saragossa o Osca, una imbricació similar entre la cúpula local i la titularitat règia de l'ofici s'opera a través de la figura del salmedina, implicant les activitats urbanes. Aquest oficial rep el jurament dels jurats quan inicien el mandat i participa en l'ordenament de la ciutat presidint reunions del consell, sancionant les ordinacions i imposant les talles. Les funcions d'ordre públic li atorguen un important pes en la detenció i actuació contra acusats de crims, com és ben clar a Osca.<sup>406</sup> El monarca confia que l'obtentor de l'ofici sigui rescabalat amb les rendes inherents, si cal gaudint de l'ofici vitalíciament, com l'ofereix a Saragossa el 1265.<sup>407</sup> El 1256, Saragossa rep

394. ACA, Cancelleria, reg. 10, f. 127r.

395. ACA, Cancelleria, reg. 13, f. 27v.

396. ACA, Cancelleria, reg. 20, f. 311r.

397. Pere ORTÍ, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*, Barcelona, CSIC, 2000, p. 310-322.

398. ACA, Cancelleria, reg. 9, f. 17r.

399. Flocel SABATÉ, «Història Medieval», a *Història de Piera*, p. 171 i 223.

400. Josep RIUS, *Cartulario de «Sant Cugat»...*, vol. III, p. 468.

401. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional 1566, f. 1r.

402. AHFF, pergami X-20, 2.

403. ACA, Cancelleria, reg. 10, f. 92r i 101v.

404. ACA, Cancelleria, reg. 15, f. 114v.

405. Flocel SABATÉ, «Batllia», a *Enciclopèdia de Barcelona*, vol. 1, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2005, p. 161.

406. ACA, Cancelleria, reg. 239, f. 297r.

407. ACA, Cancelleria, reg. 14, f. 77r i 78v.

el privilegi reial de presentació immediatament convertit en plena capacitat d'elecció del salmedina pel govern municipal: «Concilium cesarauguste çavalmedinam inter se eligunt annuatim.»<sup>408</sup>

Tanmateix la districtualització de la percepció de les rendes règies es perfila, a Aragó, sobretot a través de la projecció de la figura del merí sobre l'entorn urbà, en un sentit regional homogeni i alhora ample, ja persistent abans de tancar-se el segle XII,<sup>409</sup> i prou perceptible en la intervenció del merí d'Eixea als espais reials<sup>410</sup> de Las Cinco Villas,<sup>411</sup> alhora que el de Saragossa actua a Épila i a tota la regió entorn de la capital, a més de sumar funcions centralitzadores.<sup>412</sup> Semblantment, es pot parlar del «merí de la ciutat e montanyes de Jacca», portant la visió a veritables regions o merinats entorn de la ciutat, com s'evidencia quan el rei s'adreça als «iuratis et probis hominibus ac toti concilio de Iacca et aliis universis hominibus merinatus et omnium vallium totius merinatus de Iacca.»<sup>413</sup> Una cosa semblant s'esdevé amb els homòlegs centrats a Tarassona, Osca i Barbastre, imbricant amb el darrer la funció del merí sobre Sobrarb i les Valls,<sup>414</sup> a més dels de Calataiud, Daroca i Terol, aquests trets fitats en els seus respectius i extensos termes. Deixant de banda els espais meridionals, s'ha especulat sobre la delimitació dels merinats per raó de fites físiques, com els rius,<sup>415</sup> cosa certa però que omet la principal raó de les regions: la capitalitat urbana de cada cas, des de la pretensió d'articular la captació de rendes règies en concordança amb un radi socioeconòmic coherent. Per això, en situacions concretes com les tensions entre les viles i les aldees del seu territori, ha calgut designar merins diferents, com en el reiterat cas de Calataiud i Daroca. Alhora, la proximitat en la gestió de les rendes hi facilita l'alternança en els càrrecs: el 1266, Jaume I designa com a merí de les aldees de Daroca el jueu que ocupa les batllies de Calataiud i Daroca mateix,<sup>416</sup> mostra de la proximitat entre ambdós oficis.<sup>417</sup> En el mateix sentit, l'ofici es pot acumular, com s'esdevindrà el 1278 amb el «baiulus Turolii seu merinus».<sup>418</sup> Aquesta assimilació, reiterada en llocs com Osca,<sup>419</sup> evita confusions com les palesades quan ambdós oficials es preocupen per percepcions règies com els herbatges.<sup>420</sup> Estendre les competències del batlle damunt del merinat, com especifica l'infant Pere el 1276 a Saragossa, evidencia la proximitat, reflecteix la capacitat urbana i serveix als vincles establerts entre el monarca i els possessors de l'ofici batlliar.<sup>421</sup> De fet, com a oficial atent a les rendes reials, el merí s'ha de preocupar per la captació de peatges i exaccions per a la Corona i estar atent als béns de titularitat reial, però alhora

408. ACA, Cancelleria, reg. 9, f. 67v: Ambrosio HUICI i María Desamparados CABANES, *Documentos de Jaime I...*, vol. IV, p. 155.

409. José María RAMOS LOSCERTALES, «Textos para el estudio del Derecho aragonés en la Edad Media I. Constituciones de las cortes de Huesca de 1180», *Anuario de Historia del Derecho Español* (Madrid), núm. 1 (1924), p. 344.

410. Elena PIEDRAFITA, «Sectores sociales y ocupación territorial en las Cinco Villas (siglos XI al XIII)», a *Las Cinco Villas aragonesas en la Europa de los siglos XII y XIII*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2007, p. 260-264.

411. Manuel de BOFARULL, *Rentas de la antigua...*, p. 257-268.

412. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón. Divisiones administrativas*, Saragossa, Anubar, 1983, p. 8.

413. Antonio UBIETO, *Jaca*, p. 127.

414. Jesús ERNESTO MARTÍNEZ FERRANDO, «*Super officiis Aragonum*», *Hispania* (Madrid), núm. 4 (1944), p. 510-535.

415. David ROMANO, «Las merindades de Aragón en 1274», a *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. VII (1987), p. 47-56.

416. ACA, Cancelleria, reg. 17, f. 80r.

417. Toribio del CAMPILLO, *Documentos históricos de Daroca y su comunidad*, Saragossa, Imprenta del Hospicio Provincial, 1915, p. 39.

418. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 95.

419. ACA, Cancelleria, reg. 11, f. 182r.

420. ACA, Cancelleria, reg. 8, f. 76v-77r.

421. Ángel CANELLAS, *Colección diplomática del concejo de Zaragoza*, vol. II, Saragossa, Universidad de Zaragoza, 1975, p. 55.

s'evidencia proper als governs i elits locals en atendre ordinacions municipals i haver d'aplicar multes i la justícia ordinària menor, a més d'atendre l'obra pública. És ben coherent amb aquest marc la seva creixent proximitat a les elits locals, que en volen garantir el control com a garant de les competències locals i de la projecció regional.

És comprensible que el monarca inclogui el merí dins de les seves maniobres per a l'obtenció de recursos: Jaume I determina el 1257 que el merí d'Eixea es quedi amb dos mil sous jaquesos de les primeres col·lectes que recapti per compensar-lo del pagament prèviament avançat,<sup>422</sup> i el 1265 determina que el deute amb el merí d'Osca es cobrirà amb un seguit de rendes d'origen eclesiàstic.<sup>423</sup> Con en altres casos, la procedència de les rendes pot ser ben diversa: el 1267, el rei assigna al merí d'Osca, per a contrarestar el deute contret, les cenes del mateix merinat i les primícies del merinat de Barbastre.<sup>424</sup>

A Catalunya, la tasca batlliar en la cura de les rendes reials també cerca una perspectiva districtual. Se sol aplicar en zones físicament homogènies i coherents, sovint amb una clara capitalitat, com s'esdevé amb el batlle de Tarragona i el Camp de Tarragona, que atén l'espai natural sota la capitalitat de la ciutat tarragonina.<sup>425</sup> Amb el mateix esquema, a mitjan segle, el monarca opta per batllies amples coincidents amb marcs vicarials, com s'esdevé en designar un batlle de Cerdanya<sup>426</sup> i fins i tot un altre per a Osona i Bages.<sup>427</sup> La coherència regional i jurisdiccional pot ser el factor més determinant, com en l'emblemàtic cas de les muntanyes de Prades, articulades sota un mateix batlle assentat a la vila que presideix aquest espai,<sup>428</sup> al qual el rei s'adreça com a «baiulus noster de Montana de Prades»,<sup>429</sup> bé que pròpiament és definit com a batlle de les muntanyes de Prades i Siurana.<sup>430</sup> De manera semblant, se situa un sol batlle en valls com Ribes<sup>431</sup> o Prats de Molló,<sup>432</sup> mentre que en altres ocasions la mateixa pluralitat d'espais dins de la vall en facilita tractaments més parcials, com a la vall d'Aran, en centrar la figura batlliar al terme de Viella: «baiuliam de valle de Aran, scilicet de rivo de Garos usque ad rivum de Ros.»<sup>433</sup>

En casos poc freqüents, es pot optar per amples districtes batlliaris, amb tota la intenció de contribuir a cohesionar territoris propers d'àmbit reial, com s'esdevé el 1264 en sumar sobre un mateix titular cinc batllies properes —Prats de Segarra, la Manresana, Sant Martí Sesgueioles, Copons i Veciana—, a favor de Domènec de Montanyana,<sup>434</sup> afermant així la «baiulie de Segarre»,<sup>435</sup> tot encabint els dominis reials en una zona geogràficament nítida<sup>436</sup> i sotjada pel veïnatge baronial, especialment dels Cardona, situació que també afectarà el desenvolupament de la capital, Prats de Segarra (Prats de les Regalies i, finalment, de Rei des de la darrereria del segle XIV, modificacions del topònim relaciona-

422. ACA, Cancelleria, reg. 10, f. 27r.

423. ACA, Cancelleria, reg. 14, f. 76v.

424. ACA, Cancelleria, reg. 14, f. 90r.

425. ACA, Cancelleria, reg. 13, f. 204r, i reg. 14, f. 61r.

426. ACA, Cancelleria, reg. 13, f. 14v.

427. ACA, Cancelleria, reg. 13, f. 208v.

428. ACA, Cancelleria, reg. 12, f. 48v.

429. Jaume BOFARULL, «Vària de documents», *Butlletí Arqueològic* (Tarragona), època tercera, núm. 24 (març-abril de 1925), p. 35.

430. ACA, Cancelleria, reg. 28, f. 58v, i reg. 37, f. 16r.

431. ACA, Cancelleria, Extrainventari, 3217.

432. ADPO 1B-190, f. 8r.

433. ACA, Cancelleria, pergamins Jaume I, núm. 3: Ambrosio HUITCI i María Desamparados CABANES, *Documentos de Jaime I...*, vol. I, p. 63.

434. ACA, Cancelleria, reg. 13, f. 158v.

435. ACA, Cancelleria, Memorial 39/2, f. 4v.

436. ACA, Batllia General Classe 1B-17, sense numerar.

des amb la mateixa pressió del veïnatge nobiliari).<sup>437</sup> Aquesta fórmula, amb un batlle al davant d'una demarcació ampla, coneguda com a *baiuliu* o batlliu, en realitat no s'afermarà fins a la sortida del segle XIII i s'endinsarà unes dècades en la centúria següent per a ser aviat depassada per altres formulacions.<sup>438</sup> Més complex és tractar conjuntament la batllia del Vallès, perquè encabeix puixants viles que gaudeixen de batlle propi, i en aquest sentit la batllia conjunta pretén coordinar les actuacions i, també, evitar les tensions entre capitalitats.<sup>439</sup> Una fórmula similar s'empra per a enllaçar les tres viles reials de Montgai, Cubells i Camarasa, un cop rebuda aquesta per la Corona el 1247, situant un batlle conjunt per damunt dels homònims ubicats a cada població.<sup>440</sup> L'equivalència, els recels i la gradació entre aquestes viles resten palesos en una titulació batlliar que no oblidava esmentar les tres poblacions, com a batlle de Camarasa, Cubells i Montgai.<sup>441</sup>

Més fàcil és articular districtes batlliaris quan un dels nuclis exerceix una capitalitat clara. Els districtes batlliaris menors aconseguen una continuïtat major i plena quan, tot i encabir diverses parròquies, corresponen a uns dominis de coherència senyorial i jurisdiccional, com és el cas de la batllia de Palamós, que inclou les parròquies de Vila-romà, Vall-llobrega i Calonge.<sup>442</sup> La capitalitat socioeconòmica de la vila esdevinguda seu de la batllia contribueix, des de les seves funcions centralitzadores, a la plena articulació regional, dinàmica en la qual es posa de manifest la creixent proximitat i complicitat entre les emergents elits locals i l'oficial reial. En altres ocasions, no es reflecteix una unitat regional, sinó la suma de dues viles properes, bé que la residència principal i sovint la mateixa procedència del titular evidència la preeminència, com s'esdevé amb Pere Adam, vilatà de Montblanc que el 1260 rep les batllies de Montblanc i de la Riba,<sup>443</sup> aparellament força estabilitzat<sup>444</sup> i permanent malgrat que sovint el batlle montblanquí n'ometi l'esment.<sup>445</sup> En altres casos, més que la gradació entre indrets, es duu a terme una combinació adient tenint en compte la proximitat i la bona comunicació, com s'esdevé en sumar les batllies de Pierola i de la Guàrdia.<sup>446</sup> Sovint, la combinació comporta una manera d'assolir la compensació adient per al batlle en la seva relació amb la Corona, com s'esdevé en aparellar el 1264 les batllies de Tamarit i Sant Esteve.<sup>447</sup>

El protagonisme local i la seva projecció regional faciliten la lectura districtual també en la gestió de la recaptació règia, tot visualitzant una gradació entre batllies. Per un costat, als darrers anys del regnat, es va accentuant la tendència a responsabilitzar sota un sol titular batllies destacades properes: un mateix titular suma les batllies de Perpinyà i de Cotlliure i encara vetllarà per les rendes d'Estagell, i un altre centrarà Vilafranca del Penedès, Font-rubí i Pierola,<sup>448</sup> de la mateixa manera que un batlle s'ha d'encarregar de Manresa i Santpedor.<sup>449</sup> Els batlles de les grans poblacions, sobretot des de mitjan segle, assumeixen amb naturalitat tasques de coordinació superior en la gestió de la renda règia. El 1260, el

437. ACA, Cancelleria, reg. 2217, f. 14r; ACA, Diversos, pergamins dels Prats de Rei, núm. 421.

438. Flocel SABATÉ, *El territori de la Catalunya...*, p. 198-202.

439. ACA, Cancelleria, reg. 12, f. 123r.

440. Francesc CARRERAS CANDI, *Miscelánea...*, vol. II, p. 99.

441. ACA, Cancelleria, reg. 39, f. 73r.

442. AHCBE, pergami núm. 4.

443. ACA, Cancelleria, reg. 11, f. 172v.

444. ACA, Cancelleria, reg. 12, f. 56v.

445. ACA, Cancelleria, reg. 37, f. 15v.

446. ACA, Cancelleria, reg. 11, f. 156r.

447. ACA, Cancelleria, reg. 13, f. 212v.

448. ACA, Cancelleria, reg. 20, f. 351r.

449. ACA, Cancelleria, reg. 20, f. 260r.

batlle de Perpinyà, com en altres ocasions, és l'encarregat de recaptar la quèstia al Rosselló.<sup>450</sup> Justament, tres anys abans, la recaptació de la quèstia a Catalunya s'efectua coordinant cinc batlles que cobreixen tot el territori: els de Barcelona, Tarragona, Lleida, Girona i Perpinyà,<sup>451</sup> els mateixos que han de coordinar la recaptació de queviures per a l'exèrcit el 1275.<sup>452</sup> De tota manera, el més usual és que també se singularitzin els batlles de Cervera i de Puigcerdà,<sup>453</sup> deixant a voltes un tractament específic per a la Ribagorça, com també es tracta singularitzadament el comtat d'Urgell en les recaptacions que segueixen el seu assoliment momentani pel rei,<sup>454</sup> entenent-lo com la suma de Balaguer, Agramunt, Castelló de Farfanya, Linyola, Albesa i Menàrguens.<sup>455</sup>

A Aragó, també s'articulen recaptacions globals, com els herbatges o les peites, a través d'un nombre concret de batllies que cobreixen tot el territori. Se sol tractar de les de Jaca, Osca, Barbastre, Eixe, Tarassona, Saragossa, Calataiud, Daroca i Terol,<sup>456</sup> aquestes darreres, com sempre, esteses sobre la mateixa ciutat i aldees.<sup>457</sup> És un conjunt ben establitzat, amb una reiteració que sols altera ocasionalment la presència de Tarassona.<sup>458</sup>

La preocupació reial per l'endrega coordinada de les rendes porta, ja el 1220, a disposar d'un supervisor a cadascun dels dos territoris, significativament posats a mans d'un templer a Catalunya i d'un altre a Aragó,<sup>459</sup> que supervisaran els comptes batlliaris en continuació amb el pes exercit pel Temple durant la minoritat del monarca<sup>460</sup> i amb l'específica cura de les rendes i de la moneda reial per part del comanador de Palau (Palau del Vallès, amb creixent relació amb Barcelona)<sup>461</sup> a la darria del regnat de Pere el Catòlic,<sup>462</sup> tot essent coherents amb la seva característica capacitat per a actuar com a banquers, tesorers i comptables, tasques que continuaran desenvolupant prop del sobirà.<sup>463</sup> Tanmateix gran part del territori, encara que s'encabeixi en la titularitat règia, escapa a la seva tasca, per les plenes competències delegades de Nunó Sanç com a comte de Cerdanya i Rosselló,<sup>464</sup> per l'acord amb el comte Guerau a Urgell<sup>465</sup> i per les nombroses batllies empenyorades, ja siguin diversos dominis rurals com els que deté Guillem de Cervera<sup>466</sup> o fins i tot nuclis de la mida de Manresa, temporalment en mans de Ramon de Cardona.<sup>467</sup>

450. ACA, Cancelleria, reg. 10, f. 131r.

451. ACA, Cancelleria, reg. 8, f. 12v i 18v-20v.

452. ACA, Cancelleria, reg. 22, f. 28r-v.

453. ACA, Cancelleria, reg. 17, f. 2r-4r.

454. Flocel SABATÉ, *El territori del comtat...*

455. ACA, Cancelleria, reg. 23, f. 71v.

456. ACA, Cancelleria, reg. 8, f. 27v-29v i 76v.

457. ACA, Cancelleria, reg. 14, f. 109r.

458. ACA, Cancelleria, reg. 8, f. 6r-17v.

459. Pròsper de BOFARULL, *Procesos de las antiguas cortes y parlamentos de Cataluña, Aragón y Valencia*, vol. VI, Barcelona, Establecimiento litográfico y tipográfico de D. José Eusebio Monfort, 1850, p. 81-83.

460. Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1968, p. 64.

461. Josep Maria SANS TRAVÉ, *Els templers catalans*, p. 273-274.

462. Joaquim MIRET I SANS, *Les cases de templers i hospitalers...*, p. 167.

463. Maria VILAR BONET, «Actividades financieras de la orden del Temple en la Corona de Aragón», a *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Barcelona, 1962)*, vol. II, Barcelona, Imprenta Talleres de Viuda de Fidel Rodríguez Ferrán, 1964, p. 577-581.

464. ADPO B-9, pergami núm. 8.

465. Flocel SABATÉ, *El territori del comtat...*

466. ACA, Cancelleria, pergamins, núm. 184: Ambrosio HUICI i Maria Desamparados CABANES, *Documentos de Jaime I...*, vol. I, p. 75-77.

467. Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari...*, p. 66.

En aquests mateixos moments, les lloctinències en nom del monarca esdevenen delegacions plenipotenciàries, que afecten jurisdiccions i rendes, tal com s'evidencia en Guillem de Montcada, que ja el 1220 es presenta com a «habentes in hoc locum domini regis»,<sup>468</sup> patint les mateixes limitacions que afecten tot el patrimoni i el domini reials. En l'exercici de les seves funcions, Guillem de Montcada empenyora, en nom del rei, conjunts de rendes, emprant, per a rescabalar deutors, els ingressos imbricats ja no sols amb les rendes, sinó fins i tot amb l'exercici jurisdiccional, com la vegueria de Barcelona el 1220, amb la qual cosa es deixa clar l'ús de demarcacions jurisdiccionals com a marc exactiu, sobretot arran de la coherència territorial. En repetir-se aquest tipus d'intervencions, s'evidencia que, més que una estructura de control, es persegueix una via de canalització i obtenció de recursos en la línia de posar el patrimoni sota crèdit, i sempre tenint en compte la permeabilitat usual de les esferes baronial i reial: quan el 1221 Guillem de Montcada posa la vegueria i les talles de Besalú a disposició de Pere Ponç de Besalú per a rescabalar-lo d'un crèdit de 2.270 sous barcelonesos, només 1.720 sous es destinen a utilitat i afers del senyor rei, i la resta queda en mans del noble,<sup>469</sup> cosa coherent amb les compensacions que beneficien, amb idèntiques quantitats, a ell i Nunó Sanç.<sup>470</sup> Tanmateix la cessió a Nunó de la Cerdanya, el Conflent, el Rosselló i el Vallespir el 1223 té un caràcter diferent, no sols per la titulació comtal sobre Cerdanya i Rosselló,<sup>471</sup> sinó perquè es perllonga l'aparellament de les dues unitats amb què el 1185 s'afavorí Sanç, germà del Cast,<sup>472</sup> i es consolida una unitat territorial permanent i secular, sobre la qual Perpinyà afermarà la capitalitat.<sup>473</sup>

El 1209, el delegat del comte Sanç, Ferran de Norvais, és precisament presentat com a «baiulus et vicarius» al Rosselló, una doble denominació que remet als dos puntals del poder, les rendes i la jurisdicció.<sup>474</sup> En el mateix sentit, ambdues denominacions es tornen a emprar de manera geogràficament ben ampla amb motiu de l'absència del rei, que està conquerint Mallorca, deixant el seu lloctinent a Catalunya, Ramon de Plegamans, que es presenta com a «veguer i batlle de Catalunya».<sup>475</sup> En altres casos, la delegació, encara que plenipotenciària, se circumscriu a indrets determinats dins d'una conjuntura concreta: en el discutit marc jurisdiccional de la ciutat i el Camp de Tarragona, vers el 1264, el rei designa el seu primogènit Pere perquè hi actuï «vice nostra»,<sup>476</sup> en una preocupació per les rendes i per la jurisdicció a la zona. Les delegacions règies sorgeixen sovint per a respondre a afers concrets i donar pas a lloctinents específics que han de solucionar tensions puntuals, a voltes rendístiques. L'esmentat Ramon de Plegamans, el 1238, és «tenens locum domini regis in Apiaria», on ha de dirimir en una important tensió entre el monestir de Sant Cugat i Arnau Ferrer de Piera pel lloçol de Castellet,<sup>477</sup> dins de l'enrenou en el control d'aquesta exacció a la zona.<sup>478</sup>

468. ACA, Cancelleria, pergamins Jaume I, núm. 138.

469. ACA, Cancelleria, pergamins Jaume I, núm. 164.

470. Thomas N. BISSON, *L'impuls de Catalunya*, p. 173.

471. ADPO 1B-9, pergami núm. 13.

472. Flocel SABATÉ, «Història Medieval», a Albert BALCELLS (dir.), *Història de Catalunya*, p. 202-203.

473. Flocel SABATÉ, «Perpinyà, capital baixmedieval dels comtats de Rosselló i Cerdanya», a Louis ASSIER ANDRIEU i Raymond SALA (dir.), *La ciutat i els poders*, p. 165-197.

474. Bernard ALART, *Privilèges et titres...*, p. 78.

475. Thomas N. BISSON, *L'impuls de Catalunya*, p. 174.

476. ACA, Cancelleria, reg. 17, f. 74r: Ambrosio HUICI i María Desamparados CABANES, *Documentos de Jaime I...*, vol. III, p. 141.

477. Josep RIUS, *Cartulario de «Sant Cugat»*, vol. III, p. 468.

478. Flocel SABATÉ, «Estructura socio-econòmica de l'Anoia, segles X-XIII», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), núm. 13 (1992), p. 206.

La necessitat de clarificar les bases rendístiques de la Corona propicia comissions sobre àmbits concrets, com la que el 1257 se centrarà en els termes castrals de Font-rubí i Pontils.<sup>479</sup> Quan el 1258 Pere de Llavinera és designat procurador especial per a recuperar els feus del rei alienats sense el seu consentiment,<sup>480</sup> s'està expressant la preocupació pels drets emfitèutics i per la dispersió de la renda castlana. De manera ben exhaustiva, es resseguiran amb aquest objectiu la Cerdanya, el Conflent, el Ripollès, la vegueria de Camprodon i la vall de Prats de Molló, tal com s'encarrega el 1263 a Ponç Guillem, de Vilafranca de Conflent,<sup>481</sup> el qual, en morir el 1265, serà substituït pel porter reial Bertran Gil i aquest, tot seguit, per Bertran Farell, amb l'obligació d'actuar, cadascun d'ells, assistits pel jurista perpinyanès Guillem Querol, definit pel rei com «a nobis in hoc iudice deputati.»<sup>482</sup> El temor és que les transaccions de renda castlana dilueixin el domini regi. Per això es mana explícitament indagar tot el que s'hagi transaccionat i assegurar que «res alienatas fore de feudo nostre liquido probari poterit volumus ea semper de feudo nostro remanere.»<sup>483</sup> Conseqüentment, el 1267 Bernat Farell està ben ocupat «in negocio questionis feudorum in partibus Confluentis, Ceritanie, Rivipollensis, vallis de Pratis et vicarie Campirotundi», tractant d'esbrinar si diversos barons<sup>484</sup> i destacats cenobis han rebut, sense consentiment del rei —és a dir, sense que aquest hagi percebut el corresponent lluíme—, béns regis per donacions de batlles, castlans o altres feudataris del monarca.<sup>485</sup> La mateixa preocupació ha portat a encarregar, el 1266, una comissió similar al bisbat de Vic sota l'actuació del manresà Arnau de Gravalosa.<sup>486</sup> Es posa així en relleu una preocupació per la dispersió del patrimoni regi que es consolidarà en permanent motiu de comissions reials, mitjançant la mateixa fórmula de combinar un comissionat acompanyat per un jurista, reiteradament atents a resseguir els drets emfitèutics i la renda castlana.<sup>487</sup>

Aquestes actuacions dels comissaris «per aliquam inquisitionem nostrum feudorum» alimenten discrepàncies amb diversos senyors laics i eclesiàstics, tot contribuint a la vegada a establir, als comtats septentrionals, el *iudicis nostri negotii feudorum*,<sup>488</sup> menant així cap a la consolidació del jutge del patrimoni regi als comtats de Rosselló i Cerdanya.<sup>489</sup> Alhora, en aparellar una procuració fiscal al titular de les vegueries de Cerdanya i Conflent, s'està avançant vers l'estabilització de la procuració als comtats septentrionals.<sup>490</sup> Certament, des del 1263, s'estableix a Perpinyà, amb èxit i de manera perllongada, la procuració reial dels comtats de Rosselló i Cerdanya, articulant un control ben nítid sobre els béns de titulació reial, mitjançant una estructura centralitzada i adaptada al territori, cosa que s'afermarà amb el lloctinent del procurador reial assentat a cadascuna de les vegueries, és a dir, Rosselló, Conflent i Cerdanya, comptant a més amb els guardes dels ports per atendre la sortida de les

479. ACA, Cancelleria, reg. 9, f. 50v.

480. ACA, Cancelleria, reg. 9, f. 7v.

481. ADPO 1B-10, pergami 6.

482. ADPO 1B-10, pergami 7.

483. ADPO 1B-10, pergami 7.

484. ACA, Cancelleria, reg. 15, f. 65r, i reg. 19, f. 40v.

485. Jordi BOLÒS, *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Serrateix (segles x-xv)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2006, p. 310-312.

486. ADPO 1B-10, pergami 1.

487. Flocel SABATÉ, «Les castlanies i la comissió reial de 1328», a Manuel SÁNCHEZ (comp.), *Estudios sobre renta...*, p. 177-241.

488. ADPO 1B-10, pergami 2.

489. Flocel SABATÉ, «Perpinyà, capital baixmedieval dels comtats de Rosselló i Cerdanya», a Louis ASSIER ANDRIEU i Raymond SALA (dir.), *La ciutat i els poders*, p. 187.

490. ACA, Cancelleria, reg. 19, f. 13v.

*coses vedades*.<sup>491</sup> La mateixa preocupació evidencia la necessitat d'assolir i establir sistemes similars de coordinació i regulació en altres zones de la Corona. Cal partir de l'assentament del marc exactiu mitjançant la perfilació de districtes estables, entorn de batlles i merins, però cal avançar vers marcs que superin i complementin l'actuació local, just quan també s'empeny l'endrea de les terres noves de Mallorca i València.<sup>492</sup> Això mena a perfilar a Catalunya un oficial que, rebent la mateixa denominació de batlle, coordini la tasca dels homònims inferiors, mentre que a Aragó es perfilen dos coordinadors, un al nord i un altre per a la zona sud-occidental, entre Calataiud i Terol. És, coherentment, el mateix moment en què a València s'avança vers els batlles dellà Xúquer i deçà Xúquer.<sup>493</sup> Dins de la mateixa dinàmica, a Montpeller, les rendes reials s'articulen sota la denominació de la batllia pròpia, bé que clarament és el lloctinent reial a la ciutat i el seu entorn<sup>494</sup> —«tenenti locum nostrum in Montespesulano»<sup>495</sup> qui organitza les recaptacions<sup>496</sup> i en presenta els comptes.<sup>497</sup>

El llarg regnat de Jaume I perfila una significativa evolució en l'erari regi i, consegüentment, en la seva projecció territorial. Malgrat les decidides actuacions sobre el patrimoni, les bases fiscals de la Corona continuaran essent malaltissament febles, i el monarca de la Corona d'Aragó s'endinsarà en un escenari de precarietat que menarà a un segle XIV amb una contundent dependència règia vers el crèdit a carta de gràcia<sup>498</sup> i els subsidis extraordinaris,<sup>499</sup> però això mateix implica la superació de l'inicial esquema de pignoració d'indrets rere crèdits procedents dels mateixos nobles amb qui es disputa el respectiu àmbit de poder i comporta passar pels esforços d'estabilització i regulació de les bases rendístiques i exactives.<sup>500</sup> És així com, sota el regnat de Jaume I, la Corona accentuarà l'estabilització d'unitats territorials d'exacció i clarificarà les funcions de batlles i merins, operacions immerses en el joc de poder, especialment les emergents cúpules urbanes que mediatitzaran les mateixes figures règies, avançant, amb tot plegat, vers la perfilació d'unes estructures superiors que coordinin el mateix espai exactiu. El territori esdevé l'escenari i el reflex d'aquesta realitat, i per això perfila uns districtes exactius nítids, coherents amb el discutit encaix entre el poder reial i els diferents estaments, i receptors dels discursos d'afermament del poder regi. Aquests, des del romanisme destil·lat a favor de la Corona, apunten alhora vers els dos fronts territorials: la capacitat exactiva i l'exercici jurisdiccional.

## 5. L'EXERCICI DE LA JURISDICCIO REIAL

L'aplicació de la justícia esdevé el màxim indicador de posseir-ne la jurisdicció. Importa, per tant, no sols aplicar la justícia, sinó visualitzar la presència i l'actuació de l'oficial reial, cosa que compor-

491. ADPO 1B 121, f. 1r-80r.

492. Manuel SÁNCHEZ, *El naixement de la fiscalitat...*, p. 46-47.

493. ACA, Cancelleria, reg. 13, f. 177r.

494. ACA, Cancelleria, reg. 13, f. 210v.

495. ACA, Cancelleria, reg. 16, f. 146v.

496. ACA, Cancelleria, reg. 14, f. 60r-v.

497. ACA, Cancelleria, reg. 9, f. 23r-24v.

498. Flocel SABATÉ, «Pèrdua i recuperació del patrimoni reial», a Víctor HURTADO, Jesús MESTRE i Toni MISERACHS, *Atles d'història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1995, p. 107.

499. Manuel SÁNCHEZ, «1289/92 y 1342/44: dos fechas cruciales en la evolución de la fiscalidad real y urbana en Cataluña», a Pau CATEURA (COORD.), *XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals. El Regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 1998, p. 67-84.

500. Manuel SÁNCHEZ, «La evolución de la fiscalidad regia en los países de la Corona de Aragón (c. 1280-1356)», a *Europa en los umbrales de la crisis: 1250-1350. XXI Semana de Estudios Medievales, Estella'94*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1995, p. 394-405.

tarà la clarificació de les figures jurisdiccionals i l'estabilització districtual dins dels paràmetres d'afermament del poder regi.

Aquestes funcions, en l'àmbit regi, les exerceix, en primer lloc, el justícia, que esdevé la imatge de la justícia efectuada en nom del rei allà on aquest és senyor, incloent-hi les principals viles i ciutats. La identificació amb el titular de les rendes i la jurisdicció explica que es reiteri la fusió en un mateix personatge dels càrrecs de justícia i batlle, com sovint es constata, en aquests moments, a Terol, Daroca, Calataiud i Tarassona.<sup>501</sup> Molt vinculat amb la cúpula local, segons s'aprecia a Saragossa o a Osca, algunes poblacions van aconseguir el privilegi de presentació al monarca, com assoleixen paradigmàticament Uncastillo i, des del 1264, Daroca, on el consell presentarà una terna al rei, que en farà la designació.<sup>502</sup> El justícia s'escau dins d'una comprensió municipal, per això el 1256 Jaume I concedeix a Calataiud el privilegi d'escollir anualment el justícia, el jutge, el mostassaf i els jurats.<sup>503</sup> Esdevé així una concessió municipal i local, com detalla el rei pel que fa a Almodévar el 1258: «concedimus et indulgemus vobis toti concilio hominum de Almudevar, presentibus et futuris quod de cetero annuatim in festo sancti Michaelis septembris eligatis et possitis eligere inter vos prout vobis melius expedire videbitur iustitiam.»<sup>504</sup> Tanmateix l'autoritat invocada és la reial i, per tal de remarcar-la, el monarca a voltes incomplirà els drets de presentació concedits, tot i que, en aquests mateixos casos, en realitat està remarcant el pes local en haver de sostenir-se en una facció de l'oligarquia local, com s'esdevindrà a la darrereria de segle a Daroca.<sup>505</sup>

Aquesta proximitat sovint posa el justícia en una posició incòmoda quan sorgeixen tensions entre el municipi i la Corona, i és amb facilitat arrossegat vers el primer: quan el 1257 el porter reial que es disposava a empenyorar Jaca va ser expulsat a pedrades, el rei va citar tant els jurats com el justícia de la ciutat.<sup>506</sup> La mateixa vinculació afegeix una tensió especial, en els espais aragonesos meridionals, en la relació amb les aldees, com s'evidencia a Sariñena, on el justícia és designat pel rei, en general entre habitants de la vila,<sup>507</sup> per exercir la jurisdicció reial a la capital i a les aldees del terme.<sup>508</sup> En diferenciar un justícia per a les aldees, se sol començar reconeixent-li una capacitat menor, reservant les plenes competències sobre les causes criminals al que resta a la vila, i encara quan no és així es pot limitar la dependència mitjançant privilegis com el que des del 1269 deslliurava els habitants de les aldees de la comunitat de Calataiud de litigar en aquesta ciutat.<sup>509</sup>

Bé que en menor mesura que les batllies, en haver-hi menys rendes en joc, l'ofici també es presta als oferiments reials per a rescabalar crèdits: a Sariñena mateix, Miguel de Aguas rep el càrrec el 1264 per aquesta raó, havent-hi encara d'afegir rendes d'altres indrets.<sup>510</sup> En altres casos, es compensa el

501. ACA, Cancelleria, reg. 8, f. 76v, i reg. 14, f. 7v i 24v.

502. Santiago QUÍLEZ, «Fiscalidad y autonomía municipal: enfrentamientos entre la villa de Daroca y la monarquía», *Aragón en la Edad Media*, vol. III (1980), p. 96.

503. Vicente de la FUENTE, *Historia de la siempre augusta y fidelísima ciudad de Calatayud*, Saragossa, Centro de Estudios Bilbilitanos, Instituto Fernando el Católico, 1994, p. 694.

504. ACA, Cancelleria, reg. 9, f. 67v; Ambrosio HUICI i María Desamparados CABANES, *Documentos de Jaime I...*, vol. IV, p. 155.

505. José Luis CORRAL, «El proceso de monopolización del poder municipal en la ciudad de Daroca en la baja edad media», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. XIX (2006), p. 128.

506. ACA, Cancelleria, reg. 9, f. 42v.

507. ACA, Cancelleria, reg. 12, f. 59v i 60r.

508. ACA, Cancelleria, reg. 12, f. 46v.

509. José Luis CORRAL, «La génesis de la comunidad de aldeas de Calatayud», *Aragón en la Edad Media*, vol. XVI (2000), p. 201-202.

510. ACA, Cancelleria, reg. 13, f. 193r.

receptor amb un gaudi vitalici, tal com el 1265 s'ofereix el justiciat de Jaca a Joan Berenguer.<sup>511</sup> Tanmateix, si convé, es poden alterar les condicions: l'esmentat Miguel de Aguas havia rebut el justiciat de la vila i aldees de Sariñena vitalíciament, però el 1265 es va arribar a un acord per a la seva renúncia a canvi d'altres dominis, cosa que va permetre oferir el càrrec de justícia de Sariñena, també vitalíciament, a Miguel Esquerre.<sup>512</sup> Segons el tracte amb la Corona, es poden repetir concessions vitalícies, com la rebuda el 1369 per Joan de Vitòria sobre el justiciat de Calataiud.<sup>513</sup> El nomenament pot reflectir, també, la voluntat règia de recompensar serveis previs del receptor, com s'esdevé el 1268 quan el falconer reial Sanç Pérez rep el justiciat de la vila d'Alagó.<sup>514</sup>

De semblant manera, a les terres noves aragoneses, els jutges i alcaldes evidencien una plena proximitat a les autoritats locals, com és prou clar a Calataiud, Daroca i sobretot a Terol, on el govern local tria, directament, jutge, alcalde i mostassaf.<sup>515</sup> És, també, una forma d'imbricar ciutat i terme, amb les tensions corresponents: el 1249, el rei permet que siguin els mateixos jurats de les aldees de Daroca els qui judiquin causes menors, especificant per a la resta —«las criminales de hurto, homicidio, heridas, expropiaciones violentas y rapiñas habrían de entender los alcaldes y justicias de la villa». La tensió entre aldees i ciutat porta al fet que el rei, el 1257, reconegui la plena capacitat de les aldees per a escollir «cada año los jurados y escribanos que habían de tener a su cargo la administración de justicia» i que finalment, el 1263, els reconegui la capacitat per a presentar una terna de prohoms de la qual el monarca designarà un justícia només per a les aldees, desentenent-se així dels oficials de la ciutat.<sup>516</sup>

L'ofici de justícia no sols està plenament consolidat a Aragó, sinó que, durant el primer quart del segle XIII, és també molt important a la Catalunya occidental, des de Cervera fins a Lleida, passant per les muntanyes de Prades,<sup>517</sup> bé que sols assoleix un gran protagonisme a la ciutat occidental del país. Pròpiament, les seves funcions se centren en la pacificació de tensions menors, com els robatoris i altres conflictes relacionats amb béns. Justament, gaudeix d'una forta acceptació popular i la gent hi acut amb molta naturalitat per a plantejar denúncies especialment entorn de conflictes econòmics i de propietats, i també per a establir avinences, arbitratges, reconeixements de deutes, aplicacions de testaments, assumptió de compromisos...<sup>518</sup> Aquestes funcions sovint remarquen el prestigi dels detentors de l'ofici, que sempre són persones molt ben relacionades amb la prohomenia local. Això explica que el prohom lleidatà Bernat Vaca, després d'haver exercit com a justícia, continuï essent requerit a títol personal per a participar en sentències arbitrals.<sup>519</sup> Conseqüentment, és fàcil trobar el justícia dirimint entorn de propietats discutides i aplicant penes econòmiques o de segrest de béns —«quendam ensem et quendam capam et xxx solidos de missione que injuste tenet Arbertus de Pugalt, iusticia Cervarie», protesta un afectat.<sup>520</sup> Els justícies, com per exemple s'aprecia a Lleida el 1219, imposen la sentència per la pròpia autoritat —«auctoritate qua fungor habito»—, comprome-

511. ACA, Cancelleria, reg. 13, f. 269r.

512. ACA, Cancelleria, reg. 13, f. 274v.

513. ACA, Cancelleria, reg. 16, f. 172r.

514. ACA, Cancelleria, reg. 15, f. 138r.

515. Antonio J. GARGALLO, «Conflicto social y reforma municipal. La implantación de los jurados en el concejo de Teruel (1208)», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. IX (1991), p. 11.

516. Toribio del CAMPILLO, *Documentos históricos...*, p. 33-34, 37 i 38.

517. ACA, Cancelleria, reg. 17, f. 52r.

518. ACL, pergamins, sala J, modul gran, calaix 19, núm. 1213.

519. ACL, pergamins, calaix 117, paquet 1, pergami núm. 11 bis.

520. ACL, pergamins, sala J, mòdul gran, calaix 17, núm. 1213.

tent els seus auxiliars —«Raimundus Rotundus, iustitia Ylerdensis per me et omnes meos iusticiarios Ylerdensis»— i seguint l'ordre establert —«ordine iudiciario in omnibus observato»— i el consell adient —«prudentem consilio».<sup>521</sup> El consell seguit no comporta, per ara, l'adequació al parer de juristes, sinó a la intervenció de la prohomenia, la mateixa que participa en el govern municipal. Les sentències pretenen ser definitives —«pro iudicio difinitivo Raimundo Rotundus iustitia Ylerde»—,<sup>522</sup> degudament pronunciades davant d'un mínim d'un parell de testimonis i recollides per l'escrivà, que estén el pergami amb la sentència. Les formes a les quals s'emmotlla, però, van assumint el model i fins i tot l'expressivitat romanista, amb les dues parts enfrontades que es presenten davant de qui gaudeix de la capacitat d'emetre justícia. És l'escenografia aplicada a Lleida, per exemple el 1223 quan la vídua Ermessenda arriba a un acord amb el seu cunyat Ramon de Bages després d'una agra disputa entorn de l'aixovar i l'esponsalici i les despeses de l'enterrament del seu marit. Ella consta com a part acusadora —«petentem ex una parte»— i ell com a part acusada —«defendentem ex altera»—, i ambdues assoleixen un acord —«facta est inter eos amicabilem compositio sive concordia»— davant dels prohoms —«in presenciam proborum hominum»— i amb el justícia confirmant l'acord seient com correspon a l'autoritat judicial: «Guillelmus de Sala, iustitia Ylerdensis, sedens pro tribunali hanc compositioni auctoritate mea confirmo.»<sup>523</sup>

Com es documenta extensament a Lleida, el titular de l'ofici de justícia, sempre proper a la prohomenia local, procedeix de les capes mitjanes i superiors de la ciutadania.<sup>524</sup> Aquesta proximitat i el protagonisme de les autoritats locals va accentuant la col·lisió amb un altre oficial districtual: el cort. De fet, des del 1150, la carta de poblament lleidatana reservava «ad iustitiam curie» la persecució dels lladres,<sup>525</sup> als quals, el 1200, el rei havia afegit els infractors d'exaccions,<sup>526</sup> mentre que les *Consuetudines Ilerdenses* proclamaran que «omnis homo clamans et veniens ad curiam suam Ilerde inveniat directum.»<sup>527</sup> El cort emet sentències igualment d'acord amb la prohomenia local. La proximitat i la similitud entre el justícia i el cort és evident. A la dècada dels anys vint, el primer va desaparèixer a Catalunya, precisament perquè les autoritats municipals respectives poden aplicar el mateix esquema d'actuació i un nivell d'intervencionisme idèntic acompanyant altres oficials reials, com és destacadament el cas del cort. Aquest darrer manté una important posició identificada, justament, per la capacitat d'emetre justícia a les principals viles reials sorgides des del centre fins a l'oest del país: Terrassa, Moià, Manresa, Prats de Segarra, Cervera, Tàrraga, Lleida, Vilafranca del Penedès, l'Arboç, Montblanc<sup>528</sup> i Guimerà.<sup>529</sup>

El cort exerceix la jurisdicció règia dins el marc local respectiu, amb la inherent proximitat als afectats, com s'indica a l'Arboç el 1211 en establir que, en cas de no assolir-se l'acord entre ells, «curia faceret vos iudicare et habeat ius suum.»<sup>530</sup> Emissió de justícia, aplicació de les regulacions *a costum* i

521. ACL, pergamins, sala J, mòdul petit, calaix 5, núm. 1219.

522. ACL, pergamins, sala J, mòdul gran, calaix 12, núm. 1219.

523. ACL, pergamins, sala J, 2n mòdul gran, calaix 12, núm. 1223.

524. Flocel SABATÉ, *Història de Lleida*, p. 230.

525. Rafael GRAS, *La Paheria de Lérida. Organización municipal 1149-1707*, Lleida, Artes Gráficas Sol & Benet, 1911, p. 226.

526. Enric MUT, *La vida econòmica en Lérida de 1150 a 1500*, Lleida, Instituto de Estudios Ilerdenses, 1956, p. 303.

527. Pilar LOSCERTALES DE VALDEAVELLANO, *Costumbres de Lérida*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1946, p. 24; «Els Costums de Lleida. Reproducció», a *Els Costums de Lleida*, Lleida, Ajuntament de Lleida, sense data, f. 71v.

528. Flocel SABATÉ, «El cort a Catalunya», *Acta Historica...*, núm. 22 (2001), p. 353-354.

529. AHCC, fons de la Vegueria, registre 1, f. 81r.

530. Rafael CONDE i Beatriz CANELLAS, *El «Llibre Vermell» de l'Arboç*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1991, p. 40.

persecució dels deutors esdevenen els principals requeriments del cort. L'ofici és sotjat per dos costats. Per l'un, les elits locals mediatitzen enormement la seva funció, com és ben palmari a Lleida;<sup>531</sup> per l'altre, la dinàmica d'apropiació de rendes per part dels castlans<sup>532</sup> facilita que en la majoria dels indrets l'ofici es privatitzi en mans de llinatges castlans, com es viu paradigmàticament a Tàrraga,<sup>533</sup> Manresa<sup>534</sup> i de manera molt destacada a Montblanc, on els castlans assoleixen un ampli accés a l'exercici jurisdiccional.<sup>535</sup> Precisament, l'acapament de funcions judicials per castlans en termes castrals rurals també adopta la figura del cort, com es reitera, a la Segarra històrica, en indrets com la Guàrdia Pilosa o Miralles.<sup>536</sup> Els estímuls inherents a la vitalitat urbana, com el registre d'obligacions i crèdits, l'aplicació de disposicions locals o les denúncies vilatanes, obliguen els corts a desenvolupar escriptures sota les fórmules romanistes, i mentre els castlans malden per servir-ne el caràcter rendístic, les pressions municipals hi imposen un funcionament ordinari. No hi ha contradicció: a Tàrraga, el cort és a la castlania dels Aguiló, membres de l'oligarquia vilatana,<sup>537</sup> però es delega l'exercici quotidià de l'ofici al *tinent del cort*, mentre que a Manresa el castlà titular reté el vessant rendístic i designa un *regent la cort* per exercir l'ofici des d'una plena proximitat al poder local,<sup>538</sup> raó per la qual el funcionament no difereix del protagonitzat pels corts de Cervera i Lleida designats pel rei. En les designacions reials, hi pesen sovint els criteris de rescabalar préstecs a la Corona,<sup>539</sup> cosa que encara acosta més l'ofici a l'elit local, com s'esdevé el 1269 en retornar l'ofici de cort de Lleida —«quod situs curis ilerdensis»— a Domènec de Cardona, membre d'una destacada nissaga assentada a la ciutat,<sup>540</sup> home de confiança de la família reial, que li confia la preparació d'estades reials<sup>541</sup> i a qui el rei deu 16.340 sous jaquesos, un centenar de cafissos de forment i un parell de centenars de cafissos d'ordi,<sup>542</sup> el qual ja havia exercit el càrrec en els anys precedents, havent-lo perdut, en gran part, per la fractura entre l'elit local.<sup>543</sup>

El dinamisme econòmic imposa, sota les ordres del cort respectiu, veritables corts ordinàries on obligar-se a sotmetre a dret les tensions<sup>544</sup> i a registrar «in posse curie» crèdits, fermances, obligacions... sempre d'acord amb les fórmules romanistes emprades arreu per totes les corts ordinàries: «Ego Raimundus de Solano recognosco et confiteor tibi Iohanni Morages et tuis quod persolvisti

531. ACL, pergamins, calaix 177, carpeta 2, núm. 7.

532. Flocel SABATÉ, «Les castlanies i la comissió reial de 1328», a Manuel SÁNCHEZ (comp.), *Estudios sobre renta...*, p. 198-200.

533. ACA, Cancelleria, Papeles por incorporar, Cervera-2, sense numerar.

534. Ferran VALLS I TABERNER, «Dret consuetudinari manresà. Capítols de 1315», *Revista Jurídica de Catalunya* (Barcelona), vol. XXXIV (1928), p. 175-177.

535. Francesc de BOFARULL, «Documentos para escribir una monografía de la villa de Montblanc», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), vol. VI (1896), p. 536-537.

536. AAC, Secció Sant Martí Sesgueioles, Chartularium archivi parroquialis, p. 7 i 11.

537. Flocel SABATÉ, *Fiscalitat i feudalisme (Tàrraga, 1329: recompte i reestructuració)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1991, p. 20-33.

538. AHCM, fons del veguer, llibre 6, sense numerar.

539. ACA, Cancelleria, reg. 14, f. 86v.

540. ACL, pergamins, calaix 9, L-649; calaix 95, núm. 68.

541. ACA, Cancelleria, reg. 28, f. 37v.

542. ACA, Cancelleria, reg. 16, f. 164v.

543. ACL, pergamins, caixa 1, L-04, calaix 177, carpeta 2, núm. 7.

544. «Ego Bernardus de Granario promito cequi directum in posse curie in causa que vertitur inter me et Berengarium de Faro et atendere diei vel diebus que mihi de iure dabit curia, salvis meis apellationibus et quia non habeo fideiussorem neque pignora, obligo curie totum meum honorem ubique habeo et omnia alia bona mea»: Pere PUIG, *Capbreu primer de Bertran acòlit, notari de Terrassa, 1237-1242*, vol. II, Barcelona, Fundació Noguera, 1992, p. 698-699.

mihi vi curie Terracie cXL solidos pro illa firmancia quam mihi condem feceras per Bernardo de Mure de DCC solidis.»<sup>545</sup> Les competències en l'aplicació dels bans municipals i en la cura de l'urbanisme i les muralles, com és el cas de Prats de Segarra,<sup>546</sup> li atorguen un important reconeixement popular. La proximitat municipal és completa en l'actuació judicial, que resta en mans dels «curie et paciariis», com es recalca a Cervera, Tàrraga i Lleida.<sup>547</sup> Tot plegat remarca la necessitat dels coneixements de dret, que provindran de l'assessor del cort. L'aproximació de l'ofici del cort vers el veguer es viu en aquests moments a Tàrraga, on Jaume I aconseguix, amb el suport local, que, tot respectant els drets dels castlans, aquests permetin que la cort ordinària del cort sigui desenvolupada per l'esmentat tinent del cort, coincidint amb el mateix veguer reial de Tàrraga, tal com s'estabilitza el 1266.<sup>548</sup> El pes social del cort fa que l'oficial sigui més conegut com a tinent del cort que no pas com a veguer.<sup>549</sup>

De fet, les funcions dels corts s'identifiquen amb les efectuades per batlles i veguers i fins i tot se superposen en diferents indrets. És ben paradigmàtic el cas de Manresa, on actuacions quotidianes com el registre d'obligacions o l'obtenció d'un guiatge es podien efectuar indiferentment a les corts del veguer, del batlle o del cort i, clarament, pel que fa als delictes, les inquisicions eren «meses en veritat [per] lo veguer o lo batle o la cort», alhora que, en les convocatòries i proclames expressades a la població, la fórmula usual emprada pel cridador públic invoca el poder municipal i el reial amb les autoritats que el representaven: «Ara ojats de part del senyor Rey e del seu veguer e del batle e de la cort e dels prohomens d'esta ciutat.»<sup>550</sup> Des de la Cancelleria, es transmeten les disposicions reials als tres oficials<sup>551</sup> i entre ells col·laboren prou nítidament, com s'evidencia quan el cort, per a reclamar fora del terme municipal obligacions registrades a la seva cort, s'adreça al veguer, el qual efectua la reclamació a partir del que «el regent la cort [...] ha mostrat a nós.»<sup>552</sup> En canvi, en els àmbits rurals, es viuen tensions destacades entre el cort i altres oficials de titulació reial, sobretot per la deriva rendística de la condició de cort en castlans de formal titulació reial en un context sense prou vitalitat urbana per a forçar el desenvolupament de funcions formals més efectives. És el que emblemàticament es viu a la Segarra, on les respectives capacitats dels corts alimenten la tensió entre els castlans i l'oficial vicarial, situació que el 1242 requereix que el mateix Jaume I «pronunciavit et dedit sententiam super contentione que era inter vicarium de Segarra et castelanos de Sagarra, de Viciania et de Montfalcho.»<sup>553</sup>

Els esments genèrics formals situen primer el veguer, seguit del batlle i, al darrere, el cort.<sup>554</sup> El marc global mostrava el veguer com a responsable de la jurisdicció de la Corona a la demarcació, amb persecució i punició dels delictes, el batlle com a agent de les rendes reials i el cort com a representant local de la jurisdicció del monarca. Tanmateix l'esquema s'adapta en cada cas: a Lleida, el cort té una plena capacitat jurisdiccional a la ciutat, mentre que a Cervera, Tàrraga i Vilafranca del Penedès<sup>555</sup> el mateix oficial ha de permetre les detencions efectuades pel veguer a la vila, marge que encara és major

545. Pere PUIG, *Capbreu primer...*, vol. II, p. 624.

546. APPR, Registrum chartularum parrochialis ecclesie Beata Maria Patrorum Sagarra, tom segon, f. 50v-51r.

547. AHCM, fons del veguer, llibre 2, sense numerar.

548. ACA, Cancelleria, reg. 17, f. 114r.

549. ACA, Cancelleria, reg. 37, f. 19v.

550. AHCM, fons del veguer, llibre 5, sense numerar.

551. AHCM, fons del veguer, llibre 2, sense numerar.

552. AHCM, fons del veguer, llibre 6, sense numerar.

553. ACA, Batllia General 19, f. 30v.

554. ACA, Cancelleria, reg. 9, f. 14r; reg. 13, f. 210v, 260v i 290r; reg. 14, f. 1r, 64v i 108r, i reg. 16, f. 103r i 179r, entre altres.

555. Flocel SABATÉ, *El veguer a la Catalunya medieval*, Lleida, Pagès, en premsa.

a Manresa arran de la confluència amb el batlle i el veguer.<sup>556</sup> Es tracta, doncs, d'una casuística estabilitzada, en aquest segle XIII, a cada indret.<sup>557</sup>

Tanmateix la proximitat facilita confusions, especialment quan, durant les dues darreres dècades del regnat de Jaume I, la Cancelleria s'adreça genèricament a corts o a batlles en espais de la Catalunya Vella on el primer no ha arrelat,<sup>558</sup> com es fa a Figueres el 1267 en dirigir-se a «quicumque fuerit babilus vel curia dicte ville.»<sup>559</sup> Alhora, l'objectivitat dels corts es pot posar en dubte tant per les privatitzacions castlanes com per la proximitat urbana, amb casos prou contundents com el de Tàrrrega, on l'ofici és retingut a la castlania posseïda pels Aguiló,<sup>560</sup> un llinatge no sols situat a la cúpula local,<sup>561</sup> sinó que és cap d'un dels bàndols<sup>562</sup> que quartegen la vida urbana.<sup>563</sup> Són arguments que podrà emprar la Corona, en creixent malfiança vers el cort, en considerar-lo més imbricat amb el poder local que els altres oficials territorials. Les dècades següents al regnat de Jaume I veuran, precisament, les maniobres règies per concordar amb les respectives autoritats locals l'aproximació del cort als batlles i als veguers i, també, els esforços per a rescatar els drets detinguts pels castlans.<sup>564</sup>

A Terrassa, ja el 1242, el monarca especifica que els habitants de la vila han de ser tractats jurisdiccionalment pel batlle reial.<sup>565</sup> Moltes elits locals pressionen en aquest sentit, preferint que les tasques jurisdiccionals restin en mans del batlle i no pas del veguer, en considerar el primer més proper, tal com explícitament es formula a Perpinyà.<sup>566</sup> Aquestes pressions locals i l'estabilització d'unes tasques ordinàries dins del marc del dinamisme urbà poden fer de contrapès dins de la dinàmica endegada pel rei en la concessió de l'ofici batlliar en funció dels compromisos crediticis de la Corona, com s'esdevé en oferir la batllia i la vegueria de Girona a Pere de Llavina per a rescabalar-lo dels diners prestats al monarca,<sup>567</sup> o en preveure, el 1260, que tant el rei com el primogènit rebin diners de les vegueries de Barcelona i del Vallès.<sup>568</sup> Tanmateix l'interessat suport de les cúpules urbanes contribueix a estabilitzar les figures institucionals. Des del poder municipal, interessa el veguer per a garantir i afermar els interessos, les inversions i les actuacions a la regió. Alhora, aquests mateixos sectors es mostren interessats per un batlle local socialment proper, plaent per això mateix, que assumeixi a l'interior urbà les com-

556. AHCM, fons del veguer, llibre 7, sense numerar.

557. L'exhumació documental permet precisar cadascuna de les casuístiques locals que estabilitzen el sistema a cada indret, sense que tingui cap sentit, des del punt de vista de les institucions afectades, pensar que poguessin ser intercanviables com ha aventurat la historiografia precedent en dir que «no me cabe la menor duda de que si el "cort" se halla ausente o incapacitado, no hay nada que impida actuar al veguer encontrándose éste dentro de la ciudad»: Jesús LALINDE, «El "curia" o "cort" (una magistratura mediterránea)», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), núm. 4, p. 234.

558. ACA, Cancelleria, reg. 13, f. 228v, i reg. 17, f. 103r.

559. Josep Maria FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, Madrid, Barcelona, CSIC, 1969, p. 467.

560. ACA, Cancelleria, Papeles por incorporar, Cervera-2, sense numerar.

561. Josep Maria SEGARRA, *Història de Tàrrrega amb els seus costums i tradicions*, vol. I, Tàrrrega, Museu Comarcal, 1984, p. 49-55.

562. Flocel SABATÉ, «Viles i ciutats. La força dels municipis», a VÍCTOR HURTADO i Jesús MESTRE (dir.), *Atlas d'història...*, p. 116.

563. Flocel SABATÉ, «Les factions dans la vie urbaine de la Catalogne du xive siècle», a Philippe SÉNAC (ed.), *Histoire et Archéologie des terres catalanes au Moyen Âge*, Perpinyà, Presses Universitaires de Perpignan, 1995, p. 339-365.

564. Flocel SABATÉ, «El cort a Catalunya», *Acta Historica...*, núm. 22 (2001), p. 364-372.

565. AHTE, Llibre de Privilegis de Terrassa, f. 10v: Josep VENTALLÓ i VINTRÓ, *Llibre de Privilegis concedits a la vila de Tarrassa en los siglos XIV, XV, XVI y XVIII*, Terrassa, Estampa de Vda. y fill d'Anton Ventayol, 1898, p. 38; Josep SOLER i PALET, *Llibre dels Privilegis de Tarrassa*, Barcelona, L'Avenç, 1898, p. 15; Teresa CARDELLACH, Pere PUIG, Vicenç RUIZ i Joan SOLER, *Llibre de privilegis de la vila i terme de Terrassa (1228-1652)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2006, p. 153.

566. ACP BB7, sense numerar.

567. ACA, Cancelleria, reg. 10, f. 115v.

568. ACA, Cancelleria, reg. 11, f. 186r.

petències jurisdiccionals que el veguer exerceix a la regió. Aquesta situació obliga a establir acords per a escatir les funcions respectives d'un oficial i de l'altre, com es pretén arranjar a Barcelona el 1266;<sup>569</sup> a reconèixer idèntiques competències al batlle i el veguer, el primer a la vila i l'altre a la demarcació, com aprova el rei per a Perpinyà el 1249;<sup>570</sup> o a mantenir ambdós càrrecs en un mateix oficial, cas establitzat des de mitjan segle a Montblanc;<sup>571</sup> de la mateixa manera que, en poder disposar d'un veguer a Camprodon des del 1251,<sup>572</sup> el monarca avançarà vers l'establització de l'ofici en qui ja hi exerceix de batlle,<sup>573</sup> aparellament que resta habitual.<sup>574</sup> En aquests moments, Vilafranca de Conflent i Puigcerdà mantenen separats ambdós oficis,<sup>575</sup> bé que els ocasionals tractaments conjunts de les respectives escrivanies de batllia i de vegueria<sup>576</sup> i de funcions com les del jutge faciliten una aproximació que culminarà a partir del 1276, quan s'optarà per la fusió del càrrec de batlle i de veguer a cadascuna de les dues viles. Mantenir els dos oficis en un mateix titular contribueix a afermar la presència reial allà on es produeixen tensions jurisdiccionals, com a Tarragona,<sup>577</sup> on la cort vicarial compta amb el veguer reial i amb un altre designat per l'arquebisbe com a cosenyor de la ciutat.<sup>578</sup>

La jurisdicció reial s'articula mitjançant batlles dotats de capacitat districtual en determinats indrets, alguns de clara homogeneïtat física i humana, com la vall de Prats de Molló,<sup>579</sup> i sobretot quan es respecta l'estructura prèviament existent a les noves incorporacions jurisdiccionals, com en recuperar Camarasa el 1247, on el batlle coordinarà aquest indret amb els dominis reials veïns de Cubells i Montgai,<sup>580</sup> en tots els casos amb una representativitat del titular que aplega les capacitats exactives i les jurisdiccionals. En realitat, no existeix un model regi d'exercici jurisdiccional, sinó una adaptació a cada cas concret. Per això, als indrets baronials que passen a la Corona, s'hi respecta l'estructura jurisdiccional, sovint al voltant del respectiu batlle, com s'esdevé a Gurb.<sup>581</sup> Aquí, la jurisdicció és exercida pel batlle dels senyors del castell termenat, primer els Queralt<sup>582</sup> i després la mitra vigatana, la qual, el 1248, ven l'indret al monarca,<sup>583</sup> el qual no integra la jurisdicció al districte jurisdiccional corresponent, la vegueria reial d'Osona, sinó que hi respecta la cort batlliar, que es manté al marge del veguer osonenc malgrat compartir, ambdós, la mateixa titularitat règia.<sup>584</sup> Arreu es manté l'estructura vigent: en rebre el monarca Torroella de Montgrí el 1272,<sup>585</sup> s'hi respecta l'organització jurisdic-

569. Flocel SABATÉ, «Batllia», a *Enciclopèdia...*, vol. I, p. 161.

570. Bernard ALART, *Privileges et titres...*, vol. I, p. 195.

571. ACA, Cancelleria, reg. 14, f. 51r, 63r, 82r i 89r, i reg. 16, f. 47r i 49r.

572. AMC, Plec Privilegi de tenir fira, sense numerar.

573. ACA, Cancelleria, reg. 14, f. 108r.

574. ACA, Cancelleria, reg. 16, f. 174r.

575. ACA, Cancelleria, reg. 15, f. 12v.

576. ACA, Cancelleria, reg. 15, f. 15v. Tanmateix, en tractar-se d'una renda del monarca, els seus mateixos interessos poden separar les concessions: el 1267, es concedeix separatament l'escrivania de la batllia de Puigcerdà: ACA, Cancelleria, reg. 15, f. 83r.

577. ACA, Cancelleria, reg. 10, f. 7r, i reg. 28, f. 39r-40r.

578. Marià MARÍ, *Exposició cronològicohistòrica dels noms i dels fets dels arquebisbes de Tarragona*, vol. I, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1999, p. 76-77.

579. ADPO 1B-190, f. 8r.

580. Francesc CARRERAS CANDI, *Miscelánea...*, vol. II, p. 99.

581. AEV, pergamins llibre IX, núm. 43.

582. Pere BOFILL, «Lo castell de Gurb y la família Gurb en lo segle XIII», *Congrés d'Història...*, vol. II, p. 696-705.

583. ACV, calaix 37, privilegis i estatuts III, 60.

584. AVV, lligall de registres 1, plec 1, sense numerar.

585. Pelai NEGRE PASTELL, «La villa de Torroella de Montgrí y sus primeros señores», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* (Girona), vol. IV (1949), p. 104.

cional existent, presidida pel procurador, amb l'única i lògica modificació de passar ara a ser de designació reial.<sup>586</sup> A les muntanyes de Prades, respectant també el fort pes baronial en la seva organització inicial,<sup>587</sup> destaca el batlle de les muntanyes de Prades i de Siurana,<sup>588</sup> bé que el monarca hi aferma, en la posició jurisdiccional superior, el seu representant conegut preferentment com a lloctinent,<sup>589</sup> però també com a vicegerent.<sup>590</sup> El 1271, el titular del càrrec, Guerau de Vallclara, assumeix també la batllia,<sup>591</sup> concentrant així en un mateix oficial l'alta i plena representació en els vesants exactiu, jurisdiccional i polític.

En similitud amb les figures homònimes dins de l'àmbit baronial, a l'entorn reial, la representació vicarial del titular de la jurisdicció, inherent a la mateixa denominació del veguer, el converteix en l'oficial idoni per a assumir la representació jurisdiccional amb un marcat caràcter demarcacional. Inicialment, aquestes demarcacions són sotmeses a arrendament, perquè el rei obtingui l'anhelat finançament mitjançant el crèdit: el 1220, el lloctinent Guillem de Montcada ofereix la vegueria de Barcelona al vigatà Bernat Barutí per raó d'un crèdit de cinc mil sous barcelonesos.<sup>592</sup> La concessió de l'ofici a ciutadans destacats de Barcelona té a veure precisament amb el sistema de designació per a rescabament de crèdits,<sup>593</sup> com explícitament es diu el 1274 en designar el veguer de Girona i Besalú,<sup>594</sup> o com en el cas de Guillem Durfort, designat veguer de Barcelona,<sup>595</sup> provinent d'una família ja habituada a aquests tractes amb la Corona, mentre que en altres ocasions l'ofici recompensarà, fins i tot vitalíciament, serveis precedents: Julià Calbet, escuder de l'infant Jaume, el 1269, rep amb caràcter vitalici la batllia i la vegueria de Camprodon.<sup>596</sup> De tota manera, en comparació amb les denominacions batlliaris, els càrrecs vicarials són més inusualment concedits de manera vitalícia: per exemple, Ramon de Gorca va rebre sota aquestes característiques l'ofici de sotsveguer de la Cerdanya el 1271,<sup>597</sup> i Berenguer de Torroella, amb les mateixes condicions, la sotsvegueria de Girona el 1274.<sup>598</sup> Més inusualment encara, el joc polític pot portar personatges com el vescomte de Castellnou a rebre, el 1273, les vegueries de Girona i Besalú.<sup>599</sup>

Superant aquestes pràctiques règies, en l'estabilització de les demarcacions hi contribueix, en alguns casos, l'acord entre el monarca i un baró, com en el paradigmàtic i singular cas de la Ral. Aquesta, com a vila privilegiada amb mercat, notaria i seu vicarial, neix el 1248, al costat de Camprodon, de l'acord del monarca amb l'abat de Sant Joan de les Abadesses, quedant-se cadascun «la maytat de la vila e vagaria»<sup>600</sup> per a obstruir el domini de l'abat de Sant Pere de Camprodon sobre aquesta vila, objectiu assolit l'any següent amb l'adquisició reial de la vila, confirmada i clarificada amb sentència

586. AHMTM, pergami núm. 17.

587. Pere CATALÀ i Miquel BRASÓ, *Els castells catalans*, vol. iv, p. 138.

588. ACA, Cancelleria, reg. 64, f. 96v. És el «batlle de Montaner de Prades» esmentat per Klupfer, bé que amb una errada d'interpretació toponímica: Ludwig KLÜPFEL, «El règim de la Confederació catalanoaragonesa a finals del segle XIII», *Revista Jurídica de Catalunya*, vol. xxxv (1929), p. 309.

589. ACA, Cancelleria, reg. 28, f. 42r i 61r.

590. ACA, Cancelleria, reg. 37, f. 37r.

591. ACA, Cancelleria, reg. 37, f. 43v.

592. ACA, Pergamins de Jaume I, núm. 138: Thomas N. BISSON, *Medieval France...*, p. 380-381.

593. ACA, Cancelleria, reg. 16, f. 204v.

594. ACA, Cancelleria, reg. 19, f. 155v-156r.

595. ACA, Cancelleria, reg. 14, f. 117v.

596. ACA, Cancelleria, reg. 16, f. 174r.

597. ACA, Cancelleria, reg. 16, f. 258v.

598. ACA, Cancelleria, reg. 19, f. 141r.

599. ACA, Cancelleria, reg. 19, f. 87r.

600. AMSJA, Documents sobre la jurisdicció de l'abat a la vegueria de la Ral, f. 1r.

arbitral del 1251.<sup>601</sup> El monarca es fa així amb la vila de Camprodon, on centrarà el propi veguer, però, tot i pretendre-ho, no pot desmuntar la Ral atesos els acords amb l'abat de Sant Joan, havent de comprometre's, el 1262, a mantenir una vegueria compartida amb seu a la Ral<sup>602</sup> que, havent nascut per a ser una falca reial a la baronial Camprodon, passa a ser una falca del monestir de Sant Joan ben a prop de la reial vila i vegueria de Camprodon.<sup>603</sup> Normalment, el monarca designarà el veguer i batlle de Camprodon com a veguer de la Ral.<sup>604</sup>

En realitat, els equilibris de poder amb la noblesa marquen la representativitat règia en espais com els pirinencs. A l'oest de Camprodon, el monarca ha de respectar la infeudació a la família Ribes no sols del castell i la batllia sobre la vila homònima, sinó de la vegueria de la vall de Ribes, perllongant així, des del segle anterior,<sup>605</sup> l'exercici en feu de la jurisdicció règia. En el joc de relacions entre els barons pirinencs, l'apropament cercat pel rei vers els Pinós concorda, precisament, amb el fet que, el 1257, el fill de Galceran de Pinós, Ramon de Guàrdia, sigui designat veguer reial «in partibus Campitirotondi et d'Olot».<sup>606</sup> Alhora, és precisament la dificultat per centrar el domini reial al Pallars el que estabilitza que el mateix veguer reial ho sigui, alhora, del Pallars i de la Ribagorça,<sup>607</sup> situant en aquesta darrera la residència habitual del veguer, mentre que el Pallars sol ser regit per un sotsveguer.<sup>608</sup> Al Vallespir, la figura vicarial s'incorpora a la Corona el 1212, provinent de l'anterior domini del vescomte de Castellnou, i el pes de Perpinyà facilitarà una fusió del veguer de Rosselló i de Vallespir,<sup>609</sup> que porta a regir aquesta demarcació com una sotsvegueria.<sup>610</sup>

Mentrestant, al sud, els acords que segueixen la conquesta de Tortosa vinculen el veguer als Montcada,<sup>611</sup> cosa que no impedeix que el rei s'hi adreci com a representant seu.<sup>612</sup> El govern municipal de Tortosa rep el jurament d'aquest veguer en endegar el càrrec<sup>613</sup> i es va adreçant a ell per a garantir no sols l'aplicació de la llei a la demarcació, sinó, sobretot, les relacions amb els territoris encabits que, sota l'òrbita dels ordes militars, al·leguen ésser aliens a la jurisdicció règia.<sup>614</sup> De manera semblant, arreu és ben contundent la incidència del pes urbà sobre els oficials regis, tot tractant d'assolir una lectura jurisdiccional del mateix entorn que ha estat objecte d'aprehensió de possessions, drets i rendes, des del primer moment, per part de les emergents elits locals, projecció que es vol complementar amb un control de la capacitat de constrènyer-hi actuacions judicials en casos d'incompliments d'obligacions. Són maniobres evidents per part de nuclis grans, com Lleida, Perpinyà, Girona, Cervera o Manresa, però també en altres de dimensions menors, com Piera. Ja en entrar al

601. Josep MORER i Francesc d'A. GALÍ, *Història de Camprodon*, Camprodon, Consell de Cultura de l'Ajuntament de Camprodon, Centre d'Iniciatives i Turisme, 1982 (facsimil, 1879), p. 63-64.

602. Antoni PLADEVALL, «Creació i antagonisme de les vegueries de la Ral i Camprodon», *Estudis d'Història Medieval* (Barcelona), vol. VI (1971), p. 36-37.

603. Flocel SABATÉ, *Vegueries i sotsvegueries...*

604. ACA, Cancelleria, reg. 16, f. 248v.

605. ACA, Cancelleria, Extraintentari, núm. 3217 i 3423.

606. Joan SERRA i VILARÓ, *Baronies de Pinós...*, vol. I, p. 97.

607. ACA, Cancelleria, reg. 46, f. 86v.

608. És el mateix càrrec i funció que el 1274, ocasionalment, la cancelleria règia esmenta com a «justícia de Ribagorça i Pallars»: ACA, Cancelleria, reg. 20, f. 239r.

609. ADPO 1B-367, f. 122v.

610. ADPO 1B-95, f. 77r.

611. Flocel SABATÉ, «El veguer i la vegueria de Tortosa i Ribera d'Ebre al segle XIV», *Recerca*, núm. 2 (1997), p. 115-116.

612. ACA, Cancelleria, reg. 10, f. 7v.

613. ACA, Cancelleria, Jaume I, pergami núm. 300.

614. AHCTE, Castellania i Templers II, 28-B, sense numerar.

segle XIII, el monarca designa veguers en aquestes poblacions destacades en el domini reial, veguers que no sols són ben acollits, sinó emparats i sostinguts en l'exercici regional de la jurisdicció. D'aquesta manera, es reiteren designacions de l'oficial districtual en capitals urbanes de jurisdicció reial —Girona, Barcelona, Lleida, Manresa, Puigcerdà, Perpinyà, Vilafranca de Conflent, Vilafranca del Penedès, Montblanc, Cervera, Tàrrega— o en indrets de capitalitat mitjana però de destacada posició entre els dominis reials, com Prats de Segarra o Piera. Les elits locals respectives marquen ben immediatament l'actuació del veguer, fins al punt que el districte respectiu concorda amb el radi de projecció dels interessos econòmics i socials de la cúpula urbana de la capital de districte. Conseqüentment, algunes demarcacions s'evidencien ben extenses, com Girona, i algunes altres, en canvi, són força més circumscrites, com Tàrrega. En alguns casos, se superposen capitalitats, cosa que porta a sumar titulacions, amb l'oficial a la seu principal i un representant sotsvicarial a la demarcació de segon nivell. Per això, les autoritats locals de Piera malden per afermar el sotsveguer propi i minimitzen que el veguer s'assenti a Vilafranca del Penedès en poder anar concentrant les funcions en el propi sotsveguer, incloent-hi, fins i tot, la garantia reial, el 1274, que cap vilatà no serà jutjat fora del propi terme, ni tan sols a la seu vicarial.<sup>615</sup> En canvi, les dificultats patides en aquests moments per a singularitzar una vila prou significada per a rebre estades reials, com és Copons,<sup>616</sup> posen en relleu un escàs pes urbà, afectat per la capitalitat cerverina i, destacadament, pel vigor de Prats sobre el conjunt de la Segarra. Aquesta població esdevé seu d'un oficial vicarial que actua en poblacions tradicionalment relacionades amb Copons, com Montfalcó el Gros i Veciana,<sup>617</sup> i d'un districte batlliar que inclou Copons mateix,<sup>618</sup> desvirtuant així, en aquests moments, la capacitat d'articulació territorial des d'aquesta vila.<sup>619</sup>

Es graduen així les capitalitats. Indrets menors inicialment dotats de veguer passen a ser regits per un sotsveguer formalment dependent del veguer de la vila superior que encabeix la primera sota el seu radi, com s'esdevé entre Perpinyà i els Banys d'Arles, és a dir, entre el veguer de Rosselló i l'ara sotsveguer de Vallespir. Com aquest, el de Prats i Segarra, dependent de Cervera, esdevé exemple d'antigues figures vicarials estabilitzades sota denominació sotsvicarial. La coherència socioeconòmica i l'homogeneïtat física contribueixen a afermar els districtes sotsvicarials: Baridà es pot definir com una sotsvegueria de la demarcació de Cerdanya, centrada en Bellver, i encara major és la singularització assolida pel Capcir, que a Puigbalador centra la sotsvegueria formalment dependent de Conflent. La ubicació extrema pot facilitar l'existència del sotsveguer com una manera de vincular l'indret, com es fa, en aquests moments, al Bruc i a la Guàrdia respecte de Manresa i Bages.<sup>620</sup> L'assentament de seus sotsvicarials no portarà a un esmicolament de la representació reial en capitalitats menors, perquè les Corts del 1228 limiten intencionadament l'existència de sotsvegues als indrets on la figura ja existia prèviament.<sup>621</sup>

Els precedents vicarials del segle XII a Caldes de Llagostera o de Malavella<sup>622</sup> no hi han retornat aquesta figura, i tot el districte, amb Llagostera, Cassà i formalment també Tossa, es regeix per un

615. Flocel SABATÉ, «Història Medieval», *Història de Piera*, p. 189-190.

616. Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari...*, p. 355.

617. ACA, Cancelleria, Memorial 75, f. 100r.

618. ACA, Batllia General Classe 1B-17, sense numerar.

619. ACA, Batllia General Classe 1B-3, f. 30v.

620. AHCC, fons del veguer, llibre 5, sense numerar.

621. «Quod vicarius non audeat sibi subvicarium ponere per villas vel parrochias sue vicarie, nisi ubi ab antiquo habere forsitan consuevit, et ille subvicarius similiter iuret»: «Cortes de Cataluña», a *Cortes de los antiguos reinos...*, vol. I, p.121.

622. Thomas N. Bisson, *Fiscal accounts...*, vol. I, p. 251-253.

batlle —«baiulo Calidarum de Lacustaria»—, que concentra tota la representativitat rendística i jurisdiccional.<sup>623</sup> Tot i l'estret vincle socioeconòmic amb Girona,<sup>624</sup> d'aquesta manera es remarca la pròpia capitalitat. Certament, centrar la plena capacitat jurisdiccional en el batlle i no en el veguer regional comporta, arreu, un reconeixement de la puixança local respecte de la capital vicarial, i per això es pot optar per concentrar en el batlle tota la capacitat representativa i jurisdiccional. És ben clar al Rosselló, on Tuïr, el 1195, aconsegueix un privilegi reial que garanteix que els veïns de la vila que hagin delinquit a qualsevol lloc de la vegueria sols poden ser sotmesos al batlle de Tuïr.<sup>625</sup> S'accentua la pròpia capitalitat i es remarca el propi radi d'influència: Cotlliure, amb els mateixos privilegis,<sup>626</sup> recalca la seva posició regional, perquè és el batlle de Cotlliure qui procedeix al sector sud de la vegueria on se situa la vall de Banyuls.<sup>627</sup> En el mateix sentit, a la vegueria del Penedès, el rei reconeix, el 1241, que els habitants de la important Font-rubí «pro aliquo crimine vel delicto aut querimonia qualibet non teneamini de cetero unquam firmare nec facere directum in posse vicarii vel alterius cuiuslibet persone nisi tantum in posse nostri baiuli qui in Fonte Rubia est et fuerit constitutus.»<sup>628</sup> Es pot aplicar una fórmula semblant en casos en els quals no es parteix d'un conflicte de capitalitats entre nuclis reials, sinó que es vol promoure un centre de jurisdicció del monarca que competeixi amb un veïnatge baronial. Així ho fa Jaume I, el 1267, en atorgar la carta de poblament<sup>629</sup> al fins aleshores petit nucli de Figueres<sup>630</sup> amb tota la intenció d'envigorir un nucli reial,<sup>631</sup> a la ratlla dels dominis senyorials de Rocabertí i d'Empúries.<sup>632</sup> Entre els elements de reconeixement i envigoriment de la vila, se situa el privilegi que no serà pas el veguer de Besalú, sinó el batlle local, qui hi exercirà la plena capacitat jurisdiccional reial.<sup>633</sup>

Dins del mateix joc de capitalitats, algunes de les seus vicarials estaran, en realitat, regides per sotsvegues pel fet de sumar-se les titulacions: el veguer de Manresa i Bages sol acumular la titulació de Berga i Berguedà, deixant un sotsveguer a la vila septentrional. S'esdevé permanentment el mateix a Besalú, vegueria que té com a titular el veguer de Girona,<sup>634</sup> mentre que la tasca ordinària la desenvolupa el sotsveguer assentat a la vila.<sup>635</sup> Així, es jugarà amb la combinació de vegueries sota un mateix

623. ACA, Cancelleria, reg. 100, f. 378.

624. AHCG I.1.2, lligall 1, llibre 3, f. 4v.

625. Yves ESCAPE, *Un centre roussillonnais au XIV siècle. Thuir (1276-1410)*, Montpellier, Université de Montpellier, Faculté des Lettres et Sciences Humaines, 1970, p. 73.

626. Eugeni CORTADE, «Collioure dans la deuxième moitié du 14ème siècle», *Études Roussillonnaises* (Canet de Rosselló), vol. IX (1989), p. 58.

627. Flocel SABATÉ, *Vegueries i sotsvegues...*

628. ACA, Cancelleria, Jaume I, pergamins, núm. 854: Ambrosio HUICI i Maria Desamparados CABANES, *Documentos de Jaime I...*, vol. II, València, Anubar, 1976, p. 106.

629. Josep Maria FONT RIUS, *Cartas de población...*, p. 465-467.

630. Francesc MONSALVATJE, *Noticias Históricas*, vol. I, Besalú, su historia, sus condes, su obispado y sus monumentos, Olot, Imprenta y librería de Juan Bonet, 1889, p. 252; Francesc MONSALVATJE, *Monasterios del antiguo condado...*, p. 8.

631. Antoni EGEA CODINA, «Apunts, dades i documents per a una història urbana de Figueres», *Anuari de l'Institut d'Estudis Empordanesos* (Figueres), vol. XXV (1992), p. 79-88.

632. Flocel SABATÉ, *Castelló, capital...*

633. L'equiparació de funcions provoca, fins i tot, una inicial dubitació entre atorgar a l'oficial una definició batlliar o vicarial: «quod in dicta villa vel dictis terminis suis curia Bisulduni nec aliqua alia curia non intret pro aliqua querimonia vel aliquo alio maleficio, st quod ibi sit baiulus noster vel vicarius qui audiat et distingat ipsas querimonias et iusticias»: Antoni Maria ARAGÓ i Maria Mercè COSTA, «Fonts per a la demarcació territorial de les vegueries de Besalú i Camprodon (segles XIII-IV)», a *I Assemblea d'Estudis del seu comtat*, Olot, Associació Amics de Besalú, 1968, p. 85.

634. ACA, Cancelleria, reg. 15, f. 118v, i reg. 17, f. 74r.

635. ACA, Cancelleria, reg. 28, f. 57r.

titular proper, com es repeteix amb Tàrrrega, en aquests moments aparellada amb el titular de Montblanc,<sup>636</sup> alhora que el veguer de Conflent és sempre el mateix de Cerdanya,<sup>637</sup> presentat com a «vicario Ceritanie et Confluentis».<sup>638</sup> En la designació del veguer de Barcelona com a veguer de Vallès, segons es confirma el 1274,<sup>639</sup> en realitat hi batega la preocupació de la cúpula barcelonina pel control de la regió veïna, combinada amb les dificultats per la capitalitat vallesana, en aquest moment entre Caldes de Montbui<sup>640</sup> i Terrassa,<sup>641</sup> context en el qual la pressió de la capital del país menarà a un acord particular, ja el 1289, que respectarà un veguer específic per al Vallès per bé que designat pel titular de Barcelona,<sup>642</sup> plantejament que mena a noves tensions al segle XIV entre el municipi i el monarca, que en part dirimiran la força respectiva entorn del compliment d'aquest privilegi.<sup>643</sup> La realitat jurisdiccional contribueix a situar diverses demarcacions sota un mateix oficial reial: trobant-se Vic fora del domini del monarca, Manresa és la principal població règia del centre del país, cosa que facilita que esdevingui la seu de quatre demarcacions vicarials, sumant sobre el mateix veguer les demarcacions reials de Bages, Berguedà, Osona i Ripollès.<sup>644</sup>

Prou significativament, els oficials adopten el nom de la vila on s'assenten i de la regió encabida en la seva actuació demarcacional: Manresa i Bages, Berga i Berguedà, Vilafranca i Penedès o, també, Montblanc i Conca de Barberà,<sup>645</sup> que posteriorment no quallarà malgrat l'oficialitat de la designació,<sup>646</sup> com encara menys arrelarà la denominació ara assajada entorn de Besalú i Besalunès.<sup>647</sup> Sota els mateixos criteris, s'aplica la denominació doble en sotsvegueries com Igualada i Conca d'Òdena, Prats i Segarra o Mojà i Moianès. Sols regions ben cohesionades físicament ometen la dualitat en el nom, com les pirinenques vicarials de Cerdanya, Conflent i Rosselló i les sotsvicarials de Baridà, Capcir i Vallespir, fruit de la pròpia cohesió, a les quals s'afegeix el pes de les respectives capitals vicarials, sobretot en el cas de Puigcerdà i de Perpinyà, i la manca d'una vertebració urbana conjunta al Vallespir a partir de la capital sotsvicarial, els Banys d'Arles, circumstàncies encara més contundents al Capcir.

Ben diferent és el sotsveguer, que, com a auxiliar del titular, es va situant a la majoria de les seus per a assistir en les funcions ordinàries, i dóna lloc a aparellaments com el veguer i el sotsveguer de Cerdanya,<sup>648</sup> els de Rosselló<sup>649</sup> o de Montblanc, al costat dels imprescindibles a Girona o a Barcelona.<sup>650</sup> Així, el veguer de Bages i Manresa i de Berga i Berguedà formalment té un sotsveguer representant-lo en aquesta demarcació, però un altre al seu costat que l'auxilia en la gestió de la pròpia admi-

636. Atès l'aparellament entre els oficis batlliar i vicarial a la principal de les demarcacions, l'oficial sol ser alhora batlle i veguer de Montblanc i veguer de Tàrrrega (ACA, Cancelleria, reg. 14, f. 64r), afegint-hi el càrrec de tinent del cort de Tàrrrega (ACA, Cancelleria, reg. 17, f. 114r), essent a la vegada batlle de la Riba (ACA, Cancelleria, reg. 37, f. 19v).

637. ACA, Cancelleria, reg. 14, f. 92v; reg. 15, f. 71v, i reg. 20, f. 268v-269r.

638. ACA, Cancelleria, reg. 16, f. 151r.

639. ACA, Cancelleria, reg. 37, f. 80v.

640. Enric MOREU-REY, *Caldes de Montbui. Capital degana del Vallès*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1964, p. 27-28.

641. AHTE I.3, llibre 1, sense numerar.

642. AHCB, C-V, caixa 1, plec «de officis vicarii, baiuli, subvicarii, subbaiuli, cappitum scubiarium et sagionum civitatum Barchinone», full solt, sense numerar.

643. Flocel SABATÉ, *Vegueries i sotsvegueries...*

644. CF, Processos civils, lligall 1, plec 1274.

645. ACA, Cancelleria, reg. 14, f. 51r, 82r i 89r, i reg. 17, f. 47r.

646. ACA, Cancelleria, reg. 16, f. 47r i 49r.

647. Flocel SABATÉ, *El territori de la Catalunya...*, p. 46.

648. ACA, Cancelleria, reg. 9, f. 5r.

649. ACA, Cancelleria, reg. 9, f. 67r: Ambrosio HUICI i María Desamparados CABANES, *Documentos de Jaime I...*, vol. IV, p. 153.

650. Flocel SABATÉ, *Vegueries i sotsvegueries...*

nistració.<sup>651</sup> Bé que substitueix plenament el titular de la demarcació, sovint el sotsveguer auxiliar es dedica preferentment als afers municipals, com l'atenció als bans. Alhora, com en tots els oficis, el titular pot ser substituït puntualment per un lloctinent, prou assumit perquè el rei s'adreça usualment al veguer o al seu lloctinent.<sup>652</sup>

Les vegueries reials no pretenen, en aquests moments, cobrir el conjunt del país, sinó articular la jurisdicció del monarca.<sup>653</sup> Per això, cap demarcació del sobirà no cobreix els vescomtats de Cardona, Cabrera, Bas, Castellbò o Àger ni els comtats d'Empúries o Pallars i ni tan sols espais reials homogenis articulats fora del marc vicarial, com les muntanyes de Prades o l'entorn de Camarasa. Ningú no dubta que les demarcacions règies s'aturen, per exemple, al límit amb la vegueria d'Urgell, perquè aquesta, amb seu a Agramunt, se situa sota la jurisdicció comtal, a diferència de les veïnes reials de Cervera o Tàrraga.<sup>654</sup> Malgrat la pretensió règia, la població i els respectius oficials districtuals equiparen, per exemple, la vegueria d'Urgell i la de Cervera, situant cadascuna sota el senyor respectiu.<sup>655</sup>

El mateix protagonisme municipal facilita concentracions a les principals capitals, prou evidenciades en les actuacions reials de pretensions conjuntes: el 1270, Jaume I, en convocar els seus nobles a Catalunya, endreça l'exigència mitjançant les vegueries de Lleida, Cervera, Tarragona, Barcelona, Girona, Rosselló i Ribagorça-Pallars.<sup>656</sup> Així, s'està avançant vers l'acumulació de la representativitat vicarial, cosa que aparentment permet resumir l'articulació règia entorn d'aquestes set vegueries que ocupen el conjunt del domini reial, el qual s'estendria a banda i banda d'amples dominis senyorials: «in vicaria Cervarie», s'hi compten els espais cerverins i els camarasencs i, «in vicaria Barchinone», els barons reials situats al Vallès, al Penedès, al Bages o al Berguedà, mentre que «in vicaria Rossilionis» se situen els indrets dels comtats de Cerdanya i Rosselló.<sup>657</sup> Són àmbits de capitalitat que no anul·len les corts ordinàries encabides, que no s'indisposen amb les possessions baronials i que, pròpiament, recerquen l'articulació superior que continuarà essent assajada per Pere el Gran.<sup>658</sup>

La mateixa convocatòria del 1270, a Osca, s'adreça als barons del merinat.<sup>659</sup> Certament, sobre aquesta base, el control de l'ordre públic al territori, en nom de la justícia, es fa a Aragó, ja al segle XII, mitjançant les juntes locals encabides sota una capitalitat, que pren com a base els merinats, congregant, en haver de perseguir el delictes flagrant, la població encabida a «omnes juncte terre ipsus merinie».<sup>660</sup> És, així, expressió de la capitalitat urbana sota invocació o acaparament de l'autoritat reial, com evidencia Jaume I, el 1224, en autoritzar la junta de Jaca: «Auctoritate nostra ad fidelitatem et terre nostre defensionem habeatis inter vos et stabilitatis iunctam et terram nostram et vestram defendatis contra quoslibet malefactores.» La mescla de capitalitat de la cúpula local, d'autoritat reial

651. ACA, Cancelleria, reg. 12, f. 140v.

652. ACA, Cancelleria, reg. 112, f. 155r.

653. Flocel SABATÉ, «La divisió territorial de Catalunya: les vegueries», a Borja de RIQUER (dir.), *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 3, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, p. 304.

654. ACA, Cancelleria, reg. 49, f. 33r.

655. Flocel SABATÉ, «Organització administrativa i territorial del comtat d'Urgell», a *El comtat d'Urgell*, p. 67-68.

656. ACA, Cancelleria, reg. 18, f. 82v.

657. ACA, Cancelleria, reg. 18, f. 84r-85r.

658. David ROMANO, «La ordenación de 1281 de las veguerías catalanas», a *Homenaje al Dr. Juan Reglà Campistol*, vol. 1, València, Universitat de València, 1975, p. 119-120.

659. Fernando FONDEVILLA, «La nobleza catalanoaragonesa capitaneada por Ferrán Sánchez de Castro en 1274», *Congrés d'Història...*, vol. II, p. 1097-1099.

660. José María RAMOS Y LOSCERTALES, «Textos para el estudio del Derecho aragonés en la Edad Media. I. Constituciones de las cortes de Huesca de 1180», *Anuario de Historia...*, núm. 1 (1924), p. 399.

i de projecció sobre la regió s'evidencia en els tres receptors d'aquesta mateixa disposició, el municipi, el justícia i la població del merinat: «Iusticie et iuratis et probis hominibus ac toti concilio de Iacca et aliis universis hominibus merinatus et omnium vallium totius merinatus de Iacca.»<sup>661</sup> De fet, arreu, sota invocació de la corresponent senyoria jurisdiccional, la convocatòria de *junta* resta en mans dels consells municipals.<sup>662</sup>

L'afermament de les juntes accentua el control municipal de la regió sota l'autoritat del monarca, invocació sobre la qual aquest podrà cercar una articulació de la presència reial al territori. Així, a partir de la combinació de juntes<sup>663</sup> i sobre la base dels merinats,<sup>664</sup> es perfilen les sobrejunteries d'Osca, Jaca, Sobrarb, Tarassona i Saragossa, allargant les respectives capitalitats sobre el territori. És per això que la sobrejunteria de Tarassona es coneix per la referència al riu Aranda, tal com es defineix la demarcació del seu titular el 1266,<sup>665</sup> essent comunament coneguda com a sobrejunteria de la «Ribera d'Aranda»,<sup>666</sup> concordant amb el fet que, el 1279, es defineixi formalment com la suma «de Tirassone, rivi de Aranda et de Eixalone et de Borgia».<sup>667</sup> La manca de capitalitat prou vigorosa a Sobrarb i la seva vertebració socioeconòmica vers la Ribagorça menen a combinar en un mateix titular el càrrec aragonès de sobrejunter de Sobrarb i el català de veguer de Ribagorça i Pallars —referint-se així al «vicario Rippecurcie et Palariense ac suprajunctario Subrarii et Vallium»—,<sup>668</sup> tal com es manté fins al 1301.<sup>669</sup> En canvi, és l'específic i particular pes municipal que centra els extensos territoris entorn de Calataiud, Daroca i Terol el que exclou, en aquests moments, la figura del sobrejunter en aquests territoris meridionals.<sup>670</sup> A la resta del país, l'intent d'afegir, a la preservació local i regional de l'ordre públic, una funcionalitat en la representació règia cerca una estabilització formal sota un sobrejunter designat pel monarca, com s'aferma en els primers anys de Pere el Gran.<sup>671</sup> Precisament, els canvis posteriors, com l'arrelament d'un sobrejunter propi a Eixea, afermen la concordança entre l'oficial reial i les capitalitats territorials, de la mateixa manera que, a l'interior de cada sobrejunteria, es concreta amb lloctinents territorials assentats en poblacions destacades.<sup>672</sup> Es tracta de concessions règies i, per tant, sotmeses als interessos del monarca, cosa que condiona els nomenaments i la durada del càrrec: Blasco de Gator rep la sobrejunteria de la Ribera d'Aranda el 1266 i un parell d'anys després hi és confirmat amb caràcter vitalici.<sup>673</sup> Això no impedeix que, alhora, amb les sobrejunteries s'estiguin aconseguint, a Aragó, unes demarcacions de titularió reial que poden invocar una estructuració damunt del conjunt del territori i, per tant, per

661. Ambrosio HUICI i María Desamparados CABANES, *Documentos de Jaime I...*, vol. I, p. 128.

662. Santiago VIDIELLA, «Cartulario de Monroyo (Aragón)», *Congrés d'Història...*, vol. I, p. 187.

663. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 134-135.

664. Encara el 1284, Pere d'Aibar rep l'encàrrec reial de regir «superiuntariam merinatuuum de Exea et de Jacca». ACA, Cancelleria, reg. 43, f. 57 ter r. David ROMANO, «Sobrejunterías de Aragón en 1279-1285», *Homenaje a Don José...*, vol. II, p. 351.

665. ACA, Cancelleria, reg. 15, f. 34r.

666. ACA, Cancelleria, reg. 16, f. 143v.

667. ACA, Cancelleria, reg. 44, f. 146r. David ROMANO, «Sobrejunterías de Aragón en 1279-1285», *Homenaje a Don José...*, vol. II, p. 351.

668. ACA, Cancelleria, fragments Commune entre els registres 115 i 106, f. 204r.

669. ACA, Cancelleria, reg. 198, f. 337v.

670. José Luis CORRAL, «El origen de las comunidades medievales aragonesas», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. VI (1984), p. 86-90.

671. David ROMANO, «Sobrejunterías de Aragón en 1279-1285», *Homenaje a Don José...*, vol. II, p. 333-334.

672. Elena PEDRAFITA, *Las Cinco Villas en la Edad Media (siglos XI-XII)*, Saragossa, Fundación Fernando el Católico, 2005, p. 199-200.

673. ACA, Cancelleria, reg. 16, f. 155r.

sobre de les respectives capacitats baronials, de manera més sistemàtica que no pas a Catalunya en aquests moments.

Respecte a les capacitats jurisdiccionals dels barons, l'homogeneïtat física i la coherència socio-econòmica sota la respectiva capitalitat urbana són els trets que consoliden els districtes reials. Tanmateix l'oficial districtual, més enllà de l'autoritat invocada, sols té la força provinent del propi territori, cosa que accentua la seva dependència de les autoritats locals, que, si cal, podran auxiliar-lo amb força popular congregada «a so metent», tal com es fa quan es consideren conculcats els drets singulars o col·lectius de la població,<sup>674</sup> concordant amb el deure de la crida del llinatge a Aragó: «Que todas las aldeas de Daroca, oyda la voz del apellido, iscan a la partida que el apellido se ficiere.»<sup>675</sup> Estimulada pel dinamisme urbà, l'estabilització, en realitat, no deriva de la voluntat del monarca o de la seva cancelleria, sinó de les respectives cúpules burgeses. Són les elits locals les que malden per afermar un oficial districtual reial que permeti garantir el respecte a les inversions, als drets i a les obligacions establerts sobre la regió, i són elles les que el sostenen i li donen la força necessària, bé que sempre en funció dels interessos considerats propis, del conjunt i d'alguns dels veïns.

L'estesa de notaris i, sobretot, de juristes homogeneïta les corts jurisdiccionals. Les corts amb plena capacitat jurisdiccional, siguin presidides pel veguer o pel batlle, es doten d'un equip complet i estandarditzat sota l'esquema i les fórmules romanistes, integrant-hi el jutge allà on aquest existeix, en general a les corts assentades a la Catalunya Vella, i suplint-lo en altres per l'assessor jurídic. Els tradicionals jutge i batlle adopten, així, els trets propis de la nova estructura processal, com és clar a la vall de Prats de Molló.<sup>676</sup> En alguns casos, el jutge pot assumir més d'una demarcació, especialment si comparteixen també el veguer, com s'esdevé a Cerdanya i Conflent, on, per exemple, Bernat Ballester, el 1257, rep les dues judicatures.<sup>677</sup> També solen compartir jutge les corts que gaudeixen d'una mateixa capital: el 1264, el camprodoní Pere Roig és designat jutge de la batllia de Perpinyà i de la vegueria de Rosselló,<sup>678</sup> concessió que el 1268 rebla amb caràcter vitalíci.<sup>679</sup> A les corts sense jutge, com les de la Catalunya Nova, l'assessor jurídic no pot presidir les sessions, tasca que assumeixen els representats reials, però infon totes les garanties legals pel que fa a legislació i procediment. L'equip es completa amb el procurador fiscal, l'advocat dels pobres, que assisteix els mancats de recursos, i l'escrivà, que és notari de professió. Aquest escrivà sol estar auxiliat per altres, atès l'elevat gruix de la seva feina: cal portar els registres de lletres reials rebudes i trameses i, a més, els llibres d'obligacions i requeriments i, sobretot, recollir tot el procediment judicial. L'escrivania s'inscriu dins de les rendes règies; per això, el sobirà pot oferir-la vitalíciament, el 1275, a la vegueria de Barcelona,<sup>680</sup> o també pot aplegar-la amb altres escrivanies reials de la mateixa zona, com fa el 1263 en atorgar les escrivanies de la batllia de Vilafranca i de la vegueria del Penedès<sup>681</sup> i, el 1272, en atribuir conjuntament i vitalíciament les del batlle de Perpinyà i el veguer de Rosselló.<sup>682</sup>

674. Flocel SABATÉ, *El sometent a la Catalunya...*, p. 9-36.

675. Ambrosio HUICI i María Desamparados CABANES, *Documentos de Jaime I...*, vol. III, p. 214.

676. ADPO 1B-190, f. 8r.

677. ACA, Cancelleria, reg. 9, f. 51r; Ambrosio HUICI i María Desamparados CABANES, *Documentos de Jaime I...*, vol. III, p. 307.

678. ACA, Cancelleria, reg. 13, f. 160r.

679. ACA, Cancelleria, reg. 16, f. 143v.

680. ACA, Cancelleria, reg. 20, f. 262v.

681. ACA, Cancelleria, reg. 12, f. 105r.

682. ACA, Cancelleria, reg. 21, f. 108v.

El judici, d'acord amb les garanties romanistes, comença amb dues parts enfrontades davant del jutge o l'oficial reial «more sedente» i s'allarga en una concatenació de sessions en què ambdues parts presenten alegacions i, si fos el cas, testimonis. La fórmula incrementa les garanties, però en allargar el procediment obliga que les parts restin en mans de procuradors que coneguin bé el dret. També a Aragó, el procediment s'assimila al model romanista, amb el justícia escoltant ambdues parts, la «demandant» i la «defendent», a través de diverses audiències, fins que es demana que el justícia, com a jutge, pronunciï la sentència, tal com la formula el justícia jaquès el 1275: «Conozcan tots homens que jo, don Joan de Beniés, justicia de Iacca per lo senyor rey, odidas las demandas, defensions et allegacions de quiscuna de las ditas partidas...», i passa a esmentar els elements vistos sobre els quals se sustenta la sentència final. L'equivalència en tractar el justícia com a jutge és completa, tal com l'escriu, com a notari, en donarà fe, tot equiparant justícia i jutge: «E yo, Miguel de la Sala, público notario de Iacca, qui en todas las ditas cosas present fu et de mandament del dit iuge esta carta scribí.»<sup>683</sup> L'accés municipal a l'oficial districtual imposa una percepció compartida: són el justícia i els jurats d'Osca els qui, el 1270, imposen la sentència de mort contra Domènec Berenguer Aymeric.<sup>684</sup>

Aquesta incidència arriba a alterar el procediment a les corts catalanes orientals com les de Cervera, Tàrrrega, Lleida i Tortosa, on els representants locals participen en la investigació dels delictes, intervenen en el procediment judicial i, destacadament, en la sentència mitjançant el juí de prohoms, sovint constituït pel mateix grup local que sol participar en el govern municipal, fins i tot a voltes mesclant ambdues funcions. Sota aquest context, les grans capitals afermen, justament sota Jaume I, la seva capacitat judicial, acompanyant el representant reial o limitant-lo a una funció executora.<sup>685</sup> Així, el 1228, els Costums de Lleida estableixen que «in criminibus illis qui penam ingerunt corporales non iudicat curia, set consules et probi homines civitatis, quorum sententiam mandat curia exsecutionis.»<sup>686</sup> El sistema més reglat, en aquests moments, és el tortosí,<sup>687</sup> en el qual es garanteix el predomini municipal en complementar els costums locals amb la composició de Josà del 1272, que regula la tria pel veguer de dos jutges d'entre els prohoms, i amb la carta de paeria del 1275, que estableix el sistema de presentació al veguer dels prohoms que atorgaran el seu judici.<sup>688</sup> La manca de prou garanties romanistes esdevé el principal argument a criticar, com també a Cervera, a Tàrrrega i, encara més, a Lleida, on el fort protagonisme municipal assegura uns procediments ràpids i amb un recurs fàcil i freqüent a la tortura processal.<sup>689</sup> El desajust amb el sistema romanista, sobretot a mesura que aquestes garanties van essent recollides per les corts, com ja s'esdevé el 1228 amb les garanties contra la tortura,<sup>690</sup> és el principal argument a què s'aferrarà la monarquia per a tractar d'incrementar-hi la seva presència portant-la als poders locals, dinàmica que no es podrà culminar fins a la centúria següent.<sup>691</sup>

683. Ana Isabel LAPENA, «Una aplicación práctica del derecho aragonés en la Edad Media», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. XIX-XX/2 (1999), p. 858-861.

684. ACA, Cancelleria, reg.16, f. 234v.

685. Flocel SABATÉ, «L'exercici judicial a Catalunya durant l'Antic règim. Model i particularismes», a *Els Llibres de Crims de la Ciutat de Lleida. La justícia local a Catalunya (Lleida, març de 2007)*, Lleida, Ajuntament de Lleida, en premsa.

686. Pilar LOSCERTALES DE VALDEAVELLANO, *Costumbres de Lérida*, p. 72; *Els Costums de Lleida*, p. 113.

687. Flocel SABATÉ, «El veguer i la vegueria de Tortosa i Ribera d'Ebre al segle XIV», *Recerca*, núm. 2 (1997), p. 128-130.

688. Benvingut OLIVER, *Historia del Derecho de Cataluña, Mallorca y Valencia. Código de las Costumbres de Tortosa*, vol. IV, Madrid, Imprenta de Miguel Ginesta, 1881, p. 104, 488 i 496-497.

689. Flocel SABATÉ, «L'exercici judicial a Catalunya durant l'antic règim. Model i particularismes», a *Els Llibres de Crims...*

690. «Ab inviolable constitució statuim que ls nostres veguers no comencen a qüestió o a torments sens coneixença de jutge o manament de príncep»: *Constitucions y altres drets de Catalunya*, Barcelona, Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, 1995, llibre I, p. 117.

691. Flocel SABATÉ, *Rechercher et s'informer sur le crime en Catalogne au xive siècle*, en premsa.

La projecció de les cúpules dirigents sobre la regió pot anar dilatant-la, la qual cosa aboca a la situació en què les demarcacions estabilitzades esdevenen inferiors al radi de capitalitat socioeconòmica. Amb tota la lògica, els governs municipals tractaran d'assolir nous marcs que permetin el control de tot el territori d'influència. Això explica els esmentats esforços del govern municipal de Barcelona per controlar el nomenament del veguer del Vallès, completats amb les estratègies per a cercar fórmules amb què intervenir al Penedès i al Bages;<sup>692</sup> els plantejaments de la vila de Perpinyà per a capitalitzar tant el comtat de Rosselló com el de Cerdanya,<sup>693</sup> i, de manera ben diàfana, les maniobres de la cúpula dirigent de Girona per assolir el reconeixement de la capitalitat sobre la diòcesi, fins al punt que, des del 1204, pretén, balderament, que el veguer reial gaudeixi de plena capacitat «in toto episcopatu Gerunde».<sup>694</sup> La pretensió de convertir la demarcació eclesiàstica en el marc d'exercici del veguer esdevé l'exemple més pregon de l'ampli radi de projecció de la ciutat i dels afanys per traduir els radis socioeconòmics en àmbits jurisdiccionals.<sup>695</sup>

Tot plegat comporta una estabilització del pes, les postures i les perspectives del poder. Per això, des de la mateixa Corona, es poden assolir tractaments conjunts d'ample abast. En aquest sentit, al llarg de l'extens regnat, la suma de minoria d'edat, absències i representacions puntuals ha permès avançar vers l'alta representació reial permanent, preocupada tant per l'àmbit rendístic com, encara més, pel jurisdiccional.<sup>696</sup> Els intents de forçar en el monarca delegacions sobre el conjunt del regne, abans de cloure el primer terç del segle, obeeixen més a pressions polítiques que a una realitat de tasques de gestió, que de fet són portades conjuntament pels majordoms i els reposadors de la cort reial,<sup>697</sup> i, de fet, l'estructura feudal d'Aragó consolida la mateixa perspectiva. El desenvolupament institucional al llarg del regnat permet al monarca plantejar delegacions conjuntes amb la designació de procuradors sobre Aragó i sobre Catalunya, amb explícita capacitat de delegació jurisdiccional, ajuntant l'aplicació de justícia en tots els casos, inclosos els d'homicidi, i la designació de veguers a Catalunya, com es detalla el 1273 en designar Guillem Ramon de Montcada procurador reial a Catalunya.<sup>698</sup>

## 6. LES VIES OBERTES A LA FI DEL REGNAT

«Le culte contemporaine des anniversaires» de què ens advertia William M. Johnston pot mostrar els historiadors com a subministradors d'anècdotes o de narracions d'acord amb les modes, els discursos oficials i els diferents beneficiaris d'aquests esdeveniments tan mediàtics.<sup>699</sup> Pot ser-ne un indicador la facilitat amb què molts professionals es posen a parlar i a escriure sobre períodes que no havien tocat mai, sense que això els motivi a efectuar una immersió en les nombroses fonts. Tanmateix la commemoració també pot propiciar la reflexió serena sobre etapes poc conegudes malgrat la seva transcendència. En aquest sentit, apropar-nos, com en un ràpid passeig, al territori de Catalunya

692. AHCM, fons del veguer, llibre 30 bis, sense numerar.

693. Flocel SABATÉ, «Perpinyà, capital baixmedieval dels comtats de Rosselló i Cerdanya», a Louis Assier ANDRIEU i Raymond SALA (dir.), *La ciutat i els poders*, p. 182-185.

694. Ferran VALLS i TABERNER, «Els antics Privilegis de Girona i altres fonts documentals de la compilació consuetudinària gironina de Tomàs Mieres», *Estudis Universitaris Catalans* (Barcelona), vol. XIII (1928), p. 180.

695. Flocel SABATÉ, *El territori de la Catalunya...*, p. 180-186.

696. Flocel SABATÉ, «La Governació al Principat de Catalunya i als comtats de Rosselló i Cerdanya», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval* (Alacant), núm. 12 (1999), p. 21-22.

697. Thomas N. BISSON, *L'impuls de Catalunya*, p. 176.

698. ACA, Cancelleria, reg. 21, f. 128r-130v.

699. William M. JOHNSTON, *Post-modernisme et Bimillénaire*, París, Presses Universitaires de France, 1992, p. 35-173.

i Aragó en temps de Jaume I ens ha abocat a una realitat que potser no estava en la ment de la historiografia que ha saludat aquest monarca com a voluntariós, generós i pacificador<sup>700</sup> consolidador de la nacionalitat<sup>701</sup> sota el guiatge municipal i territorial;<sup>702</sup> però tampoc en la dels seus escassos i abrandats detractors.<sup>703</sup> Des del setè centenari al vuitè, poc temps ha tingut la historiografia catalana i aragonesa per aprofundir en el segle XIII, com és prou clar a les darreres dècades, en què s'han mostrat molt ocupats els uns a estudiar el pretès esclat de la feudalitat i els altres a mesurar l'anomenada crisi baixmedieval. Ha calgut esmerçar moltes energies per acabar concloent que ni el primer fou un canvi sobtat i revolucionari ni la segona una crisi llarga i punyent.<sup>704</sup> Els problemes entorn de la viabilitat de la Corona d'Aragó no es devien en gran mesura ni a l'un ni a l'altra, sinó molt probablement al propi disseny institucional.<sup>705</sup> Així, per a comprendre el segle XIII, caldrà indagar en els condicionants constitutius de la Corona, començant pels derivats del mateix origen del país, en què la base territorial catalana és una suma d'espais sobre els quals el comte de Barcelona assoleix la preeminència sense aconseguir, però, aplegar-hi la jurisdicció i les rendes necessàries,<sup>706</sup> feblesa evident a la qual s'afegirà l'evolució d'Aragó vers un entramat senyorial que coadjuvarà al poder reial en el mateix segle XIII.<sup>707</sup> Són, doncs, models de societat diferents els que perfilen barons, municipis i monarquia, a partir de les pròpies bases i d'una respectiva lectura específica del romanisme.

Els arguments de puixança invocats per la Corona i el posterior triomf urbà han entelat la comprensió del veritable sentit de la recerca d'equilibris, perquè a l'Europa del segle XIII, on els sobirans de cada país han de perfilar la via d'acord amb els estaments, l'aportació catalanoaragonesa no configura una particular i identitària vocació pactista,<sup>708</sup> sinó una obligada topada d'interessos, homologable a les viscudes en altres països i que cal resoldre mitjançant la recerca d'un equilibri assolit, això sí,

700. «Volia, amb multitud de documents acoblats, probar com fou home generós y noble y un dels sobirans més franchs y lleials; com lo sentiment de benvolença y la ansia de pau y benestar per los seus pobles eren més grans que no la seva intel·ligència y seu sentit polítich»: Joaquim MIRET I SANS, «Don Jaume y la unitat catalana», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), vol. iv (1907-1908), p. 267.

701. La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona encetava els actes del setè centenari del naixement del monarca fent «homenatge de la més alta consideració al strenuu conqueridor qui completà la obra de nostra nacionalitat històrica, al alt rey en Jaume primer»: *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), vol. iv (1907-1908), p. 249.

702. «Simbolisme de la patria gran y unida, y de les llibertats municipals y regionals»: Francesc CARRERAS I CANDI, «Significació general del centenari de Jaume I», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), vol. iv (1907-1908), p. 265.

703. «Como Rey le caracteriza la carencia de todo ideal, la ruina de todos los ideales, y como hombre la vanidad, la persuasión de su propio valer, consecuencia de su incultura y de su falta de idealismos»: Andrés GIMÉNEZ SOLER, «La frontera catalano-aragonesa», a *II Congreso de Historia de la Corona de Aragón (dedicado al siglo XII) (Huesca, 26-29 de Abril de 1920). Actas y Memorias*, vol. 1, Osca, Imprenta Viuda de Justo Martínez, 1922, p. 527.

704. Antoni RIERA, «La Historia Medieval en Cataluña (1990-1995). Un balance breve de las últimas investigaciones», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), núm. 27 (1997), p. 514-522.

705. Stéphane PEQUIGNOT, «Pouvoir royal et sociétés dans la couronne d'Aragon. Un essai de lecture historiographique (1990-2006)», *En la España Medieval* (Madrid), núm. 30 (2007), p. 389-390.

706. Flocel SABATÉ, «El nacimiento de Cataluña. Mito y realidad», a *Fundamentos medievales de los particularismos hispánicos. IX Congreso de Estudios (León, 2003)*, Àvila, Fundación Sánchez Albornoz, 2005, p. 224-242.

707. Juan Fernando UTRILLA, «De la aristocracia a la nobleza: hacia la formación de los linajes nobiliarios aragoneses (1076-1276)», a *La nobleza peninsular...*, p. 471-477.

708. Autors com Vicens Vives han deduït i perllongat aquesta visió idealitzada en explicar: «Franquesa i llibertat, vet ací les arrels del pactisme català. Aquesta experiència vital, nascuda a les muntanyes de la primitiva Marca, quan es concedien feus i aous, fou desenvolupada teòricament pels juristes de la plana, de les grans ciutats del país, durant els darres segles medievals. Aleshores aquesta mentalitat s'incrustà en el mateix moll de l'os de la nostra estructura social i política, fins a fer-ne una manera d'ésser, fins a esdevenir una concepció del món que ha restat insomoguda a través de les vicissituds històriques dels sis darrers segles»: Jaume VICENS VIVES, *Notícia de Catalunya*, Barcelona, Destino, 1982, p. 110.

dins de les pròpies circumstàncies.<sup>709</sup> Si es comprèn aquest context, es deixarà d'acusar Jaume I d'haver tolerat excessivament la noblesa<sup>710</sup> o de lloar-lo per haver pres la decisió de constituir una Corona d'Aragó federal a fi de respectar i fomentar la diversitat.<sup>711</sup> De fet, sols coneixent la realitat jurisdiccional i exactiva de Catalunya i Aragó es pot comprendre la necessitat del monarca de guanyar nous dominis, lluny també del fangar occità, i que es puguin establir, institucionalment, al marge dels territoris històrics, abocant així a unes terres noves imbricades directament amb la Corona.<sup>712</sup>

L'adient i imprescindible contextualització aboca a la dinàmica global de la societat, amb els seus diferents vessants, és a dir, nobiliari i burgès. Nobles i barons s'afermen en uns patrimonis basats en l'acumulació de rendes i jurisdicció, emparant-se en les regles de la feudalitat, absorbint arguments romanistes i no oblidant la invocació divina, tot avançant en la cohesió estamental i en l'entesa amb els diferents grups socials encabits dins dels dominis respectius, ja siguin altres barons imbricats o expressions de la solidaritat urbana. Com a detentors de rendes i de jurisdicció, els diferents senyors desenvoluparan i estabilitzaran els propis instruments de gestió. El vigor i l'autonomia d'actuació que se'n deriva permeten, clarament, encarar-se a les pretensions de preeminència del monarca.<sup>713</sup> El rol jugat per nobles i municipis ha estat sovint entelat per la projecció de visions posteriors. La tradició jurídica romanista i la historiografia burgesa triomfant des del segle XIX han contribuït a presentar els dominis baronials com àmbits d'excepció jurisdiccional imposats per una noblesa arbitrària contrària tant a un monarca identificat amb l'homogeneïtzació estatal com a un món urbà,<sup>714</sup> i precisament d'aquest brollaria la renovació i el progrés,<sup>715</sup> en natural aliança amb la monarquia.<sup>716</sup> Ben diferent-

709. Flocel SABATÉ, «Discurs i estratègies del poder reial a Catalunya al segle XIV», *Anuario de Estudios...*, núm. 25 (1995), p. 638-645.

710. La historiografia sol recalcar que, per invertir la relació de forces entre la monarquia i la noblesa, cal esperar al successor de Jaume I senzillament perquè «Pere el Gran era més enèrgic que el seu pare»: Mercè AVENTIN i Josep Maria SALRACH, *Història medieval de Catalunya*, Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya-Proa, 1998, p. 111.

711. «El realment curiós de tot el procés és precisament aquesta “independència” que van concedir els monarques de la Corona d'Aragó als territoris conquerits, a diferència dels monarques de Castella, que annexarien simplement Castella la Nova, Extremadura i Andalusia a Castella (a cap monarca castellà no se li va ocórrer crear un regne d'Andalusia). Lluny de considerar l'actitud de la Corona Aragonesa pejorativament és lloable, en el sentit federalitzant que donaren a les seves possessions, el respecte a les diversitats i fins i tot el foment d'aquestes. Tot un estil de fer política que, al capdavall, no podria resistir les tendències a l'absolutisme que van sorgir posteriorment»: Xavier HERNÁNDEZ, *Ensenyar Història de Catalunya*, Barcelona, Graó, 1990, p. 127.

712. Curiosament, les explicacions descontextualitzades sobre l'expansió territorial presidida per Jaume I es van renovant d'acord amb les idees ambientals dels seus promotors. El 2008, s'han sentit moltes valoracions absolutament alienes al context del segle XIII i, en canvi, concordants amb valors imperants a l'inici del segle XXI. Així, per exemple, la premsa valenciana recollia que «según el comunicado de la organización —del simposio especial sobre la figura de Jaume I organizada por los Premis Octubre—», Josep Maria Salrach hauria expressat «que la postura de los historiadores ante el rey Jaume I “suele ser un tanto incómoda, puesto que su política se fundamentó más bien en la agresividad y en el legítimo derecho de conquista”»: «La agresividad de Jaume I “incomoda” a los historiadores», *Levante-EMV.com* (<[http://www.levante-emv.com/secciones/noticia.jsp?pRef=2008102200\\_39\\_509766\\_\\_Cultura-agresividad-Jaume-incomoda-historiadores](http://www.levante-emv.com/secciones/noticia.jsp?pRef=2008102200_39_509766__Cultura-agresividad-Jaume-incomoda-historiadores)>).

713. Flocel SABATÉ, «El poder soberano en la Cataluña bajomedieval: definición y ruptura», a François FORONDA, Jean Philippe GENET i José Manuel NIETO SORIA (dir.), *Coups d'État...*, p. 484-498.

714. És el contrast ben descrit per divulgadors com Font i Sagué, que entenia que a l'època de Jaume I «segueix la immo-ralitat pública; la virtut brilla tan sols en les classes d'artesans i menestrals»: Norbert FONT I SAGUÉ, *Història de Catalunya*, Altés, 1933, p. 79.

715. Les classes urbanes «ofegaren l'aristocràcia feudal, que era inferior a la classe mercantil i industrial en riqueses, en il·lustració, en regularitat de costums, en activitat»: Josep TORRAS I BAGES, *La tradició catalana*, Barcelona, Selecta, 1966, p. 147-148.

716. «La noblesa va perdent el seu poder, en canvi les viles van adquirint riquesa i influència; per sobre de tots, combatent la noblesa i afavorint les viles, creix el poder reial»: Ramon TORROJA, *Història de Catalunya per a nois i noies*, Barcelona, Impren- ta Elzeviriana i llibreria Camí, 1933, p. 92.

ment, l'anàlisi històrica mostra com la projecció sobre l'espai rural ha anat apropant els uns i els altres de manera accentuada al llarg del segle XIII, fins al punt que, com es diu a Banyoles en entrar al segle XIV, els homes propis dependents seran tractats de manera idèntica tant si el seu senyor és un noble com si és un baró o un vilatà.<sup>717</sup> La similitud en actituds i formes a nivell jurisdiccional i senyorial entre els dominis territorials, amb indiferència del fet que estiguin en mans d'un noble o d'un burgès, ha estat encara objecte de sorpresa per a la historiografia a la fi del segle XX.<sup>718</sup>

El segle XIII posa en relleu aquesta proximitat, però alhora constata que la projecció urbana afaiçona l'espai rural, hi imposa l'especialització amb criteris comercials i transforma els sistemes de tenències, la qual cosa comporta alterar i afeblir els equilibris tradicionals de la pagesia i deixar-los sota la vulnerabilitat que es mostrarà amb una certa cruïra durant la centúria posterior.<sup>719</sup> Aquesta forta incidència urbana sobre la regió, és a dir, de la cúpula dirigent de cada vila i cada ciutat sobre les propietats rurals en l'entorn d'influència, confirma el greu error d'interpretar l'abocament de la burgesia sobre les propietats de l'entorn com una actitud rendista amb què la classe dirigent trairia la seva raó de ser, tal com s'ha repetit en diferents contextos de la segona meitat del segle XX,<sup>720</sup> en comptes de percebre-ho com un tret característic de l'elit local des del primer moment. Sols amb aquesta correcció historiogràfica es podrà entendre la greu, permanent i prioritària preocupació de totes les cúpules urbanes per incidir en la jurisdicció de l'entorn rural, preocupant-se, més que pel signe de la jurisdicció —reial o baronial—, per la seva homogeneïtat, és a dir, que el radi socioeconòmic teixit des de la vila o ciutat es correspongui amb una capacitat judicial per a blindar obligacions, punir incompliments i evidenciar la preeminència.

Copsar adientment aquesta actitud de les elits dirigents implica una altra correcció historiogràfica, adreçada a reconèixer a les cúpules burgeses el poder de què realment gaudien i que els permetia incidir en els oficials, condicionant les expressions institucionals i les articulacions territorials, fossin baronials o reials. És una dinàmica coherent amb el vigor econòmic que coetàniament caracteritza els nuclis urbans i, per tant, els seus dirigents,<sup>721</sup> però que ha estat sovint negligida per la historiografia, bàsicament per tres línies interpretatives. D'una banda, l'exaltació del monarca, que ha fet creure que gairebé tot el que és bo sorgiria del disseny regi, de tal manera que, tot i reconeixent que «tota la política reial vers el municipi la portava la burgesia», el desenvolupament d'estructures municipals s'apreciava com «l'obra de Jaume I», la qual «no deixa de ser una tasca personal que impressiona per la seva continuïtat i coherència.»<sup>722</sup> Un altre condicionant ha derivat de la lògica jurídica que sols concep l'existència d'un municipi si té l'aval del sobirà com a portador i donador

717. «Homines proprii dictorum hominum de Balneolis sint sui, et in eis habent ius quod habere debent in suis propriis hominibus, et in aliis quos adquirent a militibus vel aliis dominibus habentibus homines in dicta villa»: Lluís G. CONSTANS, *Diplomatari de Banyoles*, Banyoles, vol. III, Centre d'Estudis Comarcal de Banyoles, 1989, p. 33-34.

718. Coral CUADRADA, «Resseña de Josep Fernández i Trabal. "Una família catalana medieval. Els Bell-lloc de Girona, 1267-1533"», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (Barcelona), vol. VII (1997), p. 177.

719. «S'observa l'increment dels intercanvis comercials de terres i collites. Arrendaments temporals de camps i vinyes, parceries, compra-venda de rendes agràries i altres tipus de contractació mercantil comencen a omplir els manuals notariais»: Josep FERNÁNDEZ TRABAL, *Una família...*, p. 179.

720. Jaume AURELL, «L'esperit capitalista a la Catalunya premoderna», *Pedralbes* (Barcelona), núm. 16 (1996), p. 174-185.

721. Josep M. FONT RIUS, «Orígenes del règimen municipal en Catalunya», *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya Medieval*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 1985, p. 376-462; Josep Maria FONT RIUS, «La administración financiera en los municipios catalanes medievales», a *Historia de la Hacienda Española (épocas antigua y medieval)*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1982, p. 202-203.

722. Carme BATLLE, «Esquema de l'evolució del municipi medieval a Catalunya», *Estudis Baleàrics* (Palma de Mallorca), vol. v/31 (1988), p. 65.

de la jurisdicció,<sup>723</sup> raó per la qual «aquelles persones jurídiques que estiguin sotmeses a una jurisdicció senyorial no seran municipis», portant el raonament a l'extrem que el canvi de senyoria en indrets amb governs locals on el domini reial és cedit al baronial és etiquetat com «la desaparició del municipi», malgrat que la documentació reflecteix la continuïtat normal i autònoma dels representants locals al marge de qui detingui la titularitat jurisdiccional.<sup>724</sup> I encara cal considerar un altre aspecte: el caràcter tardà amb què s'estructuraren els governs municipals, sobretot en comparació amb altres territoris mediterranis propers, ha fet considerar un escàs pes del poder municipal a la Catalunya del segle XIII, extrem desmentit per la confrontació documental.<sup>725</sup>

En vigorides per la dinàmica econòmica i per la projecció sobre el territori d'influència, les elits urbanes, des del segle XII, afaïonen la regió circumdant tot desenvolupant estratègies amb què afermar els propis llinatges i blindar l'assumpció de la representació local, des d'on s'adreçaran al poder sobirà per a reblar i afermar la puixança local i pròpia, en una interessada mescla.<sup>726</sup> La dinàmica inversora sobre l'entorn converteix el control de la regió en un punt inextricable amb les puixances locals: l'abocament inversor<sup>727</sup> és seguit, doncs, per la preocupació vers el control institucional del mateix espai d'influència socioeconòmica. En coherència, arreu, els prohoms locals, ja ben abans de rebre reconeixements organitzatius, negocien amb el senyor respectiu,<sup>728</sup> es pronuncien sobre l'ordenament de les activitats a la vila<sup>729</sup> i tracten d'intervenir en la regulació dels espais.<sup>730</sup> En aquest context, les nocions de solidaritat col·lectiva<sup>731</sup> i la capacitat d'articular talles veïnals sense requerir un consentiment superior col·laboren a la cohesió dels governs locals.<sup>732</sup> La concessió dels governs municipals imposa un nou marc organitzatiu, però també una clara continuïtat. Amb el nou esquema basat en el marc romanista, es continuarà amb la representativitat exterior, la gestió interna i l'ordenament de les intervencions fiscals locals. Lluny de la visió idealitzada amb què han estat interpretats aquests estadis municipals,<sup>733</sup>

723. «Hablaremos de municipio cuando un conglomerado inorgánico de individuos adquiere personalidad jurídica o, lo que es lo mismo, cuando una comunidad humana determinada forma una “universitas” que es reconocida por el titular de la “suma potestad”»: Max TURULL, «La hacienda municipal y la tributación directa en Cataluña durante la Edad Media. Planteamiento general», *Revista de Hacienda Autonómica y Local* (Madrid), vol. xxii (1992), p. 16-17.

724. Max TURULL i Jaume RIBALTA, «De voluntate universitatis». La formació i l'expressió de la voluntat del municipi (Tàrrrega, 1214-1520)», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), núm. 21 (1991), p. 147 i 182.

725. En aquest sentit, cal matisar que el fet que fins entrat el segle XIV a Barcelona «el municipi no tenia cap tipus de jurisdicció sobre la ciutat, ja que aquesta era exercida exclusivament pel batlle i el veguer [...], dos oficials reials» (Pere ORTÍ, «El municipi de Barcelona i les parròquies del seu entorn al segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), núm. 31 (2001), p. 43), no remet a cap feblesa municipal en el segle XIII, sinó a la canalització, ja en aquesta mateixa centúria, de la puixança de la cúpula urbana local a través de la mediatització de l'actuació no sols d'aquests oficials reials, sinó també d'altres que afecten zones amb una forta inversió procedent del patriciat barceloní, com el veguer de Vallès, el batlle de Terrassa i altres figures batllians del Bages i el Penedès: AHCC, fons del veguer, llibre 30 bis, sense numerar.

726. Flocel SABATÉ, «Ejes vertebradores de la oligarquía urbana en Cataluña», *Revista d'Història...*, núm. 9 (1998), p. 130-148.

727. Vegeu esquemàticament l'entorn de Barcelona: Flocel SABATÉ, «La propietat al territori de Barcelona (1350-1360)», a Víctor HURTADO i Jesús MESTRE (dir.), *Atles d'Història...*, p. 120.

728. ACV, calaix 9, pergami núm. 1198.

729. AHFF pergami B-17.

730. AHFF pergami X-20, 2.

731. Flocel SABATÉ, *El sometent a la Catalunya...*, p. 15-36.

732. Manuel SÁNCHEZ, *Pagar al rey en la Corona de Aragón durante el siglo XIV*, Barcelona, CSIC, 2003, p. 437.

733. En aquest sentit, Jaume Vicens Vives imaginava que «el govern dels patricis, com tot bon govern, fou el d'una oligarquia els interessos de la qual coincidien exactament amb els del país. Llurs afers personals marxaven d'acord amb els de Catalunya, sense promoure animadversions ni gelosies, perquè, en definitiva, procuraven el bé comú»: Jaume VICENS VIVES, *Els Trastàmars (segle XV)*, Barcelona, Vicens Vives, 1988, p. 32.

responen a uns interessos de grup, cosa que porta a les tensions internes per tal d'eixamplar l'accés als organismes de poder local, menant a les successives reformes locals dels sistemes electius i organitzatius que afecten tantes viles i ciutats, sobretot des del voltant de mitjan segle.<sup>734</sup>

En realitat, per damunt de l'aparent escenari trencadís, es va imposant una cohesió de tota la societat, en compartir uns mateixos estímuls econòmics i un mateix marc cultural i formal. D'antuvi, el dret romà, més enllà de les disposicions legislatives, contribueix a embolcallar la societat en aportar les fórmules i els procediments que compartiran els nombrosos notaris i juristes que es van apoderant de la vida pública i de la mateixa quotidianitat que ha de registrar les obligacions i els compromisos, resoldre els conflictes i perfilar aspectes cabdals com les dualitats de domini, possessió o jurisdicció. Els procediments i les garanties es van resolent de manera creixentment similar, alhora que s'afermen les definicions que esdevenen bàsiques i cabdals en l'ordenament social, com les regles de l'emfiteusi,<sup>735</sup> les possessions en feu o en alou i la disquisició entre el mer o el mixt imperi. La carcassa jurídica i formal amb què donar resposta a unes necessitats comunes dins d'una dinàmica socioeconòmica compartida contribueix a homogeneïtzar la societat malgrat l'escenari de fragmentació jurisdiccional i de poder estamental en pugna.

Les tensions socials i les plasmacions territorials viscudes sota Jaume I han llegat una societat que ha de congeniar les pretensions del discurs regi entre el poder municipal i el poder baronial.<sup>736</sup> L'herència política d'aquest regnat no és pas un model tancat, sinó, tot al contrari, unes línies en ebullició, perquè el discurs d'afermament del sobirà, els esforços d'endrega de les rendes i jurisdiccions règies, la puixança del poder baronial i el vigor socioeconòmic i polític dels nuclis urbans estan arribant a un punt de saturació que exigeix l'assoliment dels punts d'equilibri definitius. Per això, Pere el Gran, només assolir el tron, ha d'encarar una successió de retirades de fidelitat<sup>737</sup> i tractarà de donar-hi resposta combinant la preeminència en la piràmide feudal i la vehiculació del suport municipal, raó per la qual remarca, continuant la política del seu predecessor, la convocatòria a les armes tant de les cadenes feudals de castlans com de les hosts municipals.<sup>738</sup> Les seves pretensions d'estabilitzar una preeminència exactiva global el 1278<sup>739</sup> i d'assolir el definitiu sotmetiment nobiliari plasmat en la presa de Balaguer del 1280<sup>740</sup> no abocaran a un increment patrimonial per a la Corona, temptejant l'absorció del comtat d'Urgell o, com a mínim, dels vescomtats de Castellbò i d'Àger, cosa que hauria contribuït a un nou equilibri. Ben diferentment, amb el concurs de la immediata crisi de Sicília i amb el perill dels exèrcits francesos penetrant al país sota la invocació d'una

734. Flocel SABATÉ, «Catalunya Medieval», *Història de Catalunya*, p. 223-225.

735. Francesc CARRERAS CANDI, «Notes sobre los orígens de la enfiteusis en el territori de Barcelona», *Revista Jurídica de Catalunya* (Barcelona), vol. XVI (1910), p. 26-34.

736. Flocel SABATÉ, «El poder reial entre el poder municipal i el poder baronial a la Catalunya del segle XIV», a *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Jaca, 20-25 de septiembre de 1993)*, tom I, vol. II, Saragossa, Gobierno de Aragón, 1993, p. 327-342.

737. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran. Segona part: el regnat fins a l'any 1282*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1995, p. 171-172.

738. ACA, Reial Patrimoni, Batllia General, 24, sense numerar.

739. Maria-Lluïsa RAMOS, «Sobre alguns conflictes socials a Tarragona i comarques properes durant els primers anys de la dècada del 1280, a través de la documentació conservada a la cancelleria reial», *Quaderns d'Història Tarraconense* (Tarragona), vol. XX (1993), p. 88-89.

740. Francesc CARRERAS CANDI, «Famós siti de Balaguer de 1280», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), vol. VI (1911-1912), p. 70-79, 134-143, 173-185 i 361-374; Francesc CARRERAS CANDI, *Miscelánea...*, vol. II, p. 33-56.

croada,<sup>741</sup> el sobirà ha de tractar de congregar forces i cedir a la pretensió estamental d'estabilitzar definitivament un sistema que reconegui la plena capacitat jurisdiccional i exactiva als tinents de jurisdicció, és a dir, que consolidi el país com un mosaic de jurisdiccions infranquejables que no col·laboren, amb totes les conseqüències que això comporta per al territori i la societat fins a la fi del sistema senyorial, al segle XIX.<sup>742</sup>

No serà fins a l'entrada al segle XIV que el nét de Jaume I, Jaume II, gosarà presentar-se com a senyor de tot el territori,<sup>743</sup> i per això proclamarà una divisió territorial en sobrejunes a Aragó<sup>744</sup> i vegueries a Catalunya,<sup>745</sup> esteses, per primera vegada, sobre tot el país: cada indret es podrà definir, a partir d'ara, com inclòs dins d'una demarcació règia, extrem impensable en temps de Jaume I. Però, alhora, s'han de respectar els forats jurisdiccionals propis d'un territori definit per les capitalitats urbanes i la infranquejabilitat jurisdiccional, amb tots els corollaris d'incapacitat judicial i fragmentació del poder inherents. Les dificultats del segle XIV no faran més que acréixer aquest plantejament, allunyant el monarca de la jurisdicció i de les rendes, cosa que facilitarà que els estaments, comandants per l'elit urbana, es presentin com a representants de la «terra»<sup>746</sup> i així pretenguin plasmar el control sobre el país a la mort de Joan I, en el Compromís de Casp o en la Guerra Civil catalana, de la mateixa manera que, als segles moderns, reivindicaran una específica sobirania compartida. Amb aquest panorama, aviat s'esmuny la pretensió d'afermar la presència reial als nous regnes assolits al segle XIII, i la puixança socioeconòmica anirà acompanyada, en aquests mateixos territoris, d'una creixent senyorialització i d'una potència municipal que tamisaran plenament l'àmbit reial. Sota Jaume I, no es tanca cap model, però, precisament, en assentar les bases d'una societat feudal i burgesa, en exposar unes pretensions règies prou discutides i, alhora, en deixar obertes les inherents problemàtiques d'encaix, s'han perfilat les bases sobre les quals es podrà efectuar el recorregut posterior.

741. José Luis MARTÍN, *Economía y sociedad en los reinos hispánicos de la baja Edad Media*, vol. I, Barcelona, El Albir, 1983, p. 239-254.

742. Flocel SABATÉ, «Els eixos articuladors del territori medieval català», a *Actes del V Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya. L'estructuració territorial de Catalunya. Els eixos cohesionadors de l'espai (Barcelona, 10 i 11 de desembre de 1999)*, Barcelona, L'Avenç, 2000, p. 68-70.

743. Luis GONZÁLEZ ANTÓN, «Jaime II y la afirmación del poder monárquico en Aragón», *Aragón en la Edad Media* (Saragossa), vol. X-XI (1993), p. 388-396.

744. La base jurisdiccional de la districtualitat és clara en fer coincidir en la mateixa persona el justícia i el sobrejunter, com es fa, en aquests moments, a Terol: José MARTÍNEZ ORTIZ, *Referencias a Teruel...*, p. 71.

745. Flocel SABATÉ, «El veguer a Catalunya. Anàlisi del funcionament de la jurisdicció reial al segle XIV», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (Barcelona), vol. VI (1995), p. 153.

746. Flocel SABATÉ, «États et alliances dans la Catalogne du bas Moyen-Âge», a François FORONDA i Ana Isabel CARRASCO (dir.), *Du contrat d'alliance au contrat politique. Cultures et sociétés politiques dans la péninsule Ibérique à la fin du Moyen Âge*, Tolosa de Llenguadoc, CNRS, Université de Toulouse-Le Mirail, 2007, p. 308-360.